BULAK

2017

2

بۇلاق

ISSN 1005-0876

源泉 (布拉克) • BULAK

گۈل ئەلمىرزا ئاقامىرى سىزغان

ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىياتى ۋە فولكلورىنىڭ ئۈچ ئايلىق ژۇرنىلى

بۇلاق

39 - يىل نەشرى ئومۇمىي 173 - سان

شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى

نورۇز كۈيى

ئابدۇللا تۇرسۇن

كەلدى نورۇز، كەلدى كۆكلەم كۆڭۈل يايرىدى،
نورۇزۇمنىڭ شادلىقىدىن بۇلبۇل سايرىدى،
كەلدى نورۇز، كەلدى ئايەم ئاتلار تايلىدى،
خەندان ئۆرۈپ بوز تورغايمۇ ناخشا باشلىدى.

زىبالاشتى تەبىئەتنىڭ ئۆز مەلىكىسى،
قىزىدى زەپ بۇ نورۇزنىڭ كۈي - مەرىكىسى،
قىز - يىگىتلەر قىلار جۈپ - جۈپ باھار سەيلىسى،
كەلدى نورۇز، كەلدى ئايەم ئاتلار تايلىدى.

ئېرىپ قار - مۇز سۈزۈك سۇلار تارىمغا كەلدى،
قۇت نورۇزدا تونۇشقان يار يادىمغا كەلدى،
ۋىسالىمىز ئۈچۈن قۇشلار ناغرا - ساز چالدى،
كەلدى نورۇز، كەلدى ئايەم بۇلبۇل سايرىدى.

ئويغىنىپ سۈت ئۇيقۇسىدىن جان - جانىۋارلار،
نورۇز بىلەن كۈلدى قاھ - قاھ تامامى جانلار.
تال چۇۋۇقنى ئات ئېتىشىپ ئوينار باللار،
كەلدى نورۇز، كەلدى كۆكلەم دىللار يايرىدى .

دېھقان بوۋام خۇشال شۇنچە شادلىقى هاي، هاي...
قىزىپ كەتتى مەشرەپ - تويلار ئوقۇشۇپ «لاي، لاي»...
خۇشاللىقتا چۆمدى بارچە كۈلدى شاد ئاي - هاي،
كەلدى نورۇز، كۈلدى ئاۋام مەشرەپ ئوينىدى.

بىخ سۈرۈپتۇ كۆك بېدىلەر تۈگرە تۈگۈشتۇق،
ئۇرۇق - تۇغقان جەم بولۇشۇپ بىللە يېيىشتۇق،
يېڭى يىلدا يېڭى نىشان ئەھدە تۈزۈشتۇق،
كەلدى نورۇز، كەلدى ئايەم كۆڭۈل يايرىدى.

دېھقانلارمۇ ماڭدى ئەنە ئېتىزنى بويلاپ،
قوي - كالىلار مەرەشمەكتە ئەگىزنى ئويلاپ،
ئېتىزلاردا ئىش - ئەمگەكلەر كەتتى بەك قايناپ،
گەلدى نورۇز، كۈلدى ئالەم، قۇياش پارلىدى.

ئىشلەك بوۋا، يازدا خامان چەشكە لىق تولسۇن،
يانچۇقىڭىز ئەجرىڭىزدىن راسا پۇل كۆرسۇن،
مول ھوسۇلدىن چېھرىڭىزگە قىزىلگۈل ئۈنسۇن،
كەلدى نورۇز، كەلدى كۆكلەم دىللار يايرىدى.

(ئاپتور: مەركىزىي مىللەتلەر ئۇنىۋېرسىتېتى ئۇيغۇر تىل - ئەدەبىيات فاكۇلتېتى 2012 - يىللىق ئوقۇغۇچىسى)

بۇلاق

2017 ـ يىللىق 2 ـ سان

باش مۇھەررىرى: مۇختار ماموت

مۇئاۋىن باش مۇھەررىرى: مۇھەممەتتۇردى مىرزىئەخمەت

بۇ سانىدا

ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىياتىدىن

دىۋانى شەيخزادە ئاتايى .... مەۋلانا ئاتايى (5)

نەشرگە تەييارلىغۇچى: ئەرافات ھەسەن

بىزنىڭ ۋەسىقىلىرىمىز

تەبىئەت ھادىسىلىرى ۋە ئاسترونومىيە ھەققىدە بايانلار .... (63)

نەشرگە تەييارلىغۇچى: ئابلىمىت قۇدرەت ھەمراھ

ئەدەبىي مۇھاكىمىلەر

تەجەللىي شېئىرلىرىنىڭ بەدىئىي كامالىتى .... (73)

مۇنەۋۋەر مۇختار

مەشھۇر ئەسەرلەر

پانتۇسوفنىڭ ئىلى ئۇيغۇرلىرىنىڭ مۇزىكا مەدەنىيىتى ھەققىدە يازغان تۇنجى ئىلمىي تەتقىقات ئەسىرى ــ «تارانچى ناخشىلىرى» توغرىسىدا .... ھۇسەيىن كېرىم باھادىر (81)

ئۆرپ ـ ئادەت تەتقىقاتى

لوپنۇرلۇقلارنىڭ توي ـ تۆكۈن ئادەتلىرى .... تۇرسۇن ساۋۇت ئۇدمىش، ئادىلجان ئالىم (92)

خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى

رىۋايەتلەر .... (102)

نەشرگە تەييارلىغۇچى: سابىرجان سېيىت

※

مۇقاۋىنىڭ 1 ـ بېتىدە: «دىۋانى شەيخزادە ئاتايى»نىڭ رۇسىيە پەنلەر ئاكادېمىيەسى سانكت پېتېربۇرگ شەرق قول يازمىلىرى ئىنستىتۇتىدا B22–2456 نومۇر بىلەن ساقلىنىۋاتقان قول يازمىسىغا ئىشلەنگەن قىستۇرما سۈرەت «مىنىئاتۇرا» (تەمىنلىگۈچى ئەرافات ھەسەن)

4 ـ بېتىدە: قەلب ساداسى ــ غازى ئەھمەت سىزغان)

※ ※ ※

مەسئۇل مۇھەررىرى: دىلئارام باھاۋىدىن

كوررېكتورى: ۋەلى زەيدۇن

مۇقاۋا لايىھەلىگۈچى: مۇقەددەس دىلشات

تەھرىر بۆلۈمىنىڭ تېلېفون نومۇرى: 2827971 ـ 0991

ئېلېكترونلۇق خەت ساندۇقى: bulak@aliyun . com

تارقىتىش بۆلۈمىنىڭ تېلېفون نومۇرى: 2827472 ـ 0991

مەۋلانا شەيخزادە ئاتايى

دىۋانى شەيخزادە ئاتايى

نەشرگە تەييارلىغۇچى: ئەرافات ھەسەن

49

— — V / V — — V / V — — V / V — —

مەفئۇۋلۇ مەفائىيلۇ مەفائىيلۇ فەئۇۋلۇن

(ھەزەجى مۇسەممەنى ئەخرەبى مەكفۇفى مەھزۇف)

بۇ ھۆسنۇ مەلاھەتكى بىزىڭ ياردا باردۇر
ھاشا كى گۇلۇ لالەۋۇ گۇلزاردا باردۇر

زۇلفۇڭ كۆكۈل ئالۇر دىسىم ئەي جان ئەجەب ئەرمەس
كىم يۈز كۆكۈل ئاشۇفتەسى ھەر تاردا باردۇر

ھەر بىرىسى بىر داغ قويار جانى ھەزىنغە
ھەر خالكى ئول ئارەزۇ رۇخساردا باردۇر

ھەر نە تىلەسە ئەھلى نەزەر ھۆسن يۈزىنىدىن
جۆز مىھرۇ ۋەفا بارچاسى ئول ياردا باردۇر

نې غەم ئەگەر ئۆلسە غەمۇ ھىجرانىدىن ئاتايى
چۈن مىھرى ئانىڭ خاتىرى ئەفگاردا باردۇر

50

— V — / — / — — V — / — — V — / — — V —

فائىلاتۇن فائىلاتۇن فائىلاتۇن فائىلۇن

(رەمەلى مۇسەممەنى مەھزۇف)

ھەر كۆكۈلكىم① جان تىلەر ھەم ۋەسلى جانان ئارزۇلار
ئەھلى ئىشق ئالىنىدا مۇشرىكدۇركى ئىيمان ئارزۇلار

شەربەتى ئىچمەيتۇرۇر ساھىب نەزەرلەر جامىدىن
كىمكى خۇبلار دەردىغە دارۇۋۇ دەرمان ئارزۇلار

باۋۇجۇدى لەئلى جانبەخشۇ ئۇشول ھۆرى لىقا
ئادەم ئەرمەس ئول كىشىكىم ئابى ھەيۋان ئارزۇلار

چۈن يۈزىن سەۋدى كۆكۈل زۇلفۇ زەنەخدانىن تىلەر
ئارى يۇسۇفنى سېۋەنلەر بەندۇ زىندان ئارزۇلار

بىر سەن ئەرمەسسەن ھەۋاسى بىرلە خارۇ مۇبتەلا
ئەي ئاتايى ئول يۈزى گۇلنى ھەزاران ئارزۇلار

51

— ∨ — / ∨ — — ∨ / ∨ — ∨ — / ∨ — —

مەفئۇۋلۇ فائىلاتۇ مەفائىيلۇ فائىلۇن

(مۇزارىئى مۇسەممەنى ئەخرەبى مەكفۇفى مەھزۇف)

جانىمغا داغ قويغۇچى ئول يۈزدە خالدۇر
ئاندىن ئۈمىدى مەرھەمۇ دارۇ مۇھالدۇر

سەۋسەن ھىكايەت ئەتكەلى قەددىڭ نىھالىنى
سەرۋى چەمەنغە باغ ئىچىدە ئىنفىئالدۇر

ھەر كىمكى سەۋسە سەن كەبى ساھىب جەمالىنى
ساھىب نەزەرلەر ئاللىدا ساھىب كەمالدۇر

كەل بېنىقاب چىققىل ئۆيۈڭدىن تام ئۈستىنە
ئەھلى زەمانە خۇبلارىنى بىر ئۈيالدۇر

قويغىل ئاتايى باشىنى سەنەملەر ئاياغىنا
ئەمدى چېچايى مەدرەسەۋۇ قىيلۇ قالدۇر

52

— — ∨ / — — — ∨ / — — — ∨

مەفائىيلۇن مەفائىيلۇن فەئۇۋلۇن

(ھەزەجى مۇسەددەسى مەھزۇف)

جەمالىڭ رەۋزەئى باغى جىناندۇر
لەبىڭ سەرچەشمەئى رۇھۇ رەۋاندۇر

ساچىڭ سۇنبۇل يۈزۈڭ سەرۋۇ سەنۇبەر
كۆزۈڭ نەرگىس ياڭاغىڭ ئەرغەۋاندۇر

بېلىڭ ئاغزىڭ سۆزى ھەر قايدا بولسا
خىيالى نازۇكۇ رەمزى نىھاندۇر

نە ھاجەت مۇنچە جەۋر ئەتمەك رەۋان ئال
ئەگەر مەقسۇد بۇ بىر قىلچە جاندۇر

نېچە غەم بۇتەسىندە سىزغۇرۇرسەن
ساڭا چۇن نەقدىمۇ قەلبىم ئەياندۇر

ئاتايىنى قىياس ئەتمە ئۆزۈڭگە
ئەگەر سەن ئۆزگە بولدۇڭ ئول ھەماندۇر

53

— ∨ — / ∨ — — ∨ / ∨ — ∨ — / ∨ — —

مەفئۇۋلۇ فائىلاتۇ مەفائىيلۇ فائىلۇن

(مۇزارىئى مۇسەممەنى ئەخرەبى مەكفۇفى مەھزۇف)

دىلبەر فىراقىدا بۇ كۆڭۈل خەستە ھال ئېرۇر
ھەمرازى[2] دەردۇ ھەمدەمى رەنجۇ مەلال ئېرۇر

شەكسىز بۇ كۇن ئۆلەرمەن ئانىڭ فۇرقەتىندەكىم[3]
جانسىز كىشى جەھاندا تىرىلمەك مۇھال ئېرۇر

باغى بىھىشتۇ كەۋسەرۇ تۇبىيكى دەرلەر ئەل
ئۇششاق مەزھەبىندە زەمانى ۋىسال ئېرۇر

يۇسۇف يۈزى قۇدۇق زەقەنى بار ساچى رەسەن
ئىيسا دەمىيۇ خىزرۇ خەت ئەرنى زۇلال ئېرۇر

هەر مەئرىفەت كى شەيخ ئانى تەھقىق سۆزى دەر
بىلمەس مۆڭكى مەئنىيى ئول زۇلفۇ خال ئېرۇر

مۇفتىيى مەدرەسەكى ئىشى قىلۇ قال ئېرۇر

بىر قىلچە ئىشق ھالەتىدىن تاپمادى ۋۇقۇف

غەم كۈنجىدا ئاتايى بىگىن بولمايىن خەراب
گەنجى ۋىسال ئىستەمەگىزكىم خىيال ئېرۇر

54

— V — / — — V — / — — V — / — — V —
فائىلاتۇن فائىلاتۇن فائىلاتۇن فائىلۇن
(رەمەلى مۇسەممەنى مەھزۇف)

خالى مۇشكىنكىم ئۇشول يۈز ماھى تابانىندادۇر
رەشكىدىن يۈز داغى ھەسرەت لالەنىڭ جانىندادۇر

غارەتى دىن قىلماق ئىچرە كۇفرى ئايانىندادۇر

نې بەلا نازۇك ياراتمىش ئالمۇلغەيب ئاغزىنى
كۈنتۇ كەنزەن رەمزى مەخفىسى ئانىڭ شانىندادۇر

غۇنچە ياڭلىق نافەئى ئاھۇيى چىن قان باغلادى
تاپمادى ئول بۇيى خۇشكىم سۇنبۇلىستانىندادۇر

گەرچە يۇسۇفدەك بۇ كۈن ھۇسنۇ مەلاھەت مىسرىدا
مۇئجىزى ئىيسا ۋەلېكىن لەئلى خەندانىندادۇر

گەھ قىلۇر جەۋرۇ جەفا گەھ كۆرگۈزۈر مىھرۇ ۋەفا
ھۆكم ئانىڭدۇر ھەر نې قىلسا بەندە فەرمانىندادۇر

ئەي مۇسۇلمانلار، ئەجەب ئەيىيارى كافەردۇر كۆزى

يۈز ئاتايىدەك گەدايى ئۆلسە قايتىپ باقماغاي
بۇ دىماغۇ كىبرىكىم ئول ھۇسن سۇلتانىندادۇر

55

— — / V — — / V — V / V — — V / — V —
مەفئۇۋلۇ فائىلاتۇ مەفائىيلۇ فائىلۇن
(مۇزارىئى مۇسەممەنى ئەخرەبى مەكفۇفى مەھزۇف)

شىرىن لەبىكى جان ياراسىغا نەمەك سالۇر
جاندۇر يا جانى جانكى كۆڭۈل ئىچرە شەك سالۇر

بۇ ئىشقدۇركى شىرى نەر ئاندا يۈرەك سالۇر

تەھقىقى ئاشىق ئۇلغۇسى تەقلىدىدىن جۇدا
ئۇلدەمكى يار ئۆتەردە غەمىدىن④ مەھەك سالۇر

ھەر سۇبھدەمكى مەشئەلى مەشرىق قىلۇر تۇلۇئ
ھىجران ئوتىدۇرۇركى يۈرەككە فەلەك سالۇر

تەئن ئەتمە مۇددەئىي ماڭا باغرىمنى قان كۆرۈپ

سەۋسە ئەگەر ئاتايى رەقىبنى ئەجەب ئەمەس
كىم ئىيەسىن ئاغىرلار ئىتىگە سۆڭەك⑤ سالۇر

56

— — / V — — / V — V / V — — V / — V —
مەفئۇۋلۇ فائىلاتۇ مەفائىيلۇ فائىلۇن
(مۇزارىئى مۇسەممەنى ئەخرەبى مەكفۇفى مەھزۇف)

مۇشكىن خەتىيكى چەشمەئى ھەيۋان نەباتىدۇر
پەرۋانە جان ئاگاكى تىرىكلىك بەراتىدۇر

ئول شەھسەۋار تىركەشىنىڭ ئوقىنىڭ يوڭى
جان قۇشىنىڭ تىرىكلاتا كەسكەن[6] قاناتىدۇر

ھەر كىمكى ئىچمەدى لەبى ئابى ھەياتىدىن
بىر مەيىيتىدۇرۇركىم ئانىڭ ھەيىي ئاتىدۇر

كۆڭلۈمنى ئۆزبەك ئولجاسى قىلدى قىيا باقىپ
بۇ خان ئۇرۇغى قايسى ئۇلۇسنىڭ قىياتىدۇر

يەتمەسمۇ بىر ئاتايىغا ئەي ھۆسن ئىلە غەنىي
كۆز ئۇچىدىن نەزەركى جەمالىڭ زەكاتىدۇر

57

— V — — / — — — V — — / — — — — V — — / — — — — V — —

فائىلاتۇن فائىلاتۇن فائىلاتۇن فائىلۇن

(رەمەلى مۇسەممەنى مەھزۇف)

تۇبئى جەننەتكى دەرلەر قامەتۇ بالاسىدۇر
فىتنەئى دەۋرى قەمەر ھەم نەرگىسى شەھلاسىدۇر

بەندەنى ھەجر ئىلكىدىن قىلغان فەقىرۇ زارۇ خار
غايەتى نازۇ تەكەببۇر بىرلە ئىستىغناسىدۇر

ئىشق مۇلكىندا ئەسىر ئەتكەن موغۇل ئولجاستەك
خەستە كۆڭلۈمنى خىتايى كۆزلەرى ياغماسىدۇر

رۇم ئىلىندە بىر ئەجەب ھىندۇ تۇشۇپتۇر خالىكىم
نافەئى چىنۇ خوتەن بىر كەمتەرىن لالاسىدۇر

خاكى راھىدۇر ئاتايى كۇيىدىن مەنئى ئەتمەڭىز
چۇن ئانىڭ ئول بوستانۇ جەننەتۇلمەئۋاسىدۇر

58

— V — — / V — — — — V / V — V — — / V — — — —

مەفئۇۋلۇ فائىلاتۇ مەفائىيلۇ فائىلۇن

(مۇزارىئى مۇسەممەنى ئەخرەبى مەكفۇفى مەھزۇف)

ئۆسرۈك كۆزۈڭكى جانۇ كۆڭۈلدىن كەبابى بار
ھەر گۇشەدە مېنىڭ كەبى يۈزمىڭ خەرابى بار

گەشتى چەمەن قىلۇردا ئەرەق قىلسا ئەڭلەرىڭ
بەرگى گۇلىدۇرۇركى يۈزىندە گۇلابى بار

خۇرشىدى خاۋەرنى يۈزۈڭ ئىنفىئالىدىن
ھەر كۈن تۇغاردا كۆركى نېلەر ئىزتىرابى بار

جان كامىنى شەكەر بىگىن ئەيلەر ئاچىغلانىپ
شىرىن لەبىڭكى قەندۇ ئەسەلدىن ئىتابى بار

ھەققا قىلۇر ئىدىم بۇ توقۇز خەيمەدىن ۋىدائ
بوينۇمدا نېتەيىن قارا زۇلفۇڭ تەنابى بار

دەريايىدۇر كۆزۈم ياشى ھەجرىڭدەكىم بۇ كۈن
يۈزىندە مىسلى قۇببەئى گەردۇن ھۇبابى بار

خۇبلار ئىشكىدە بۇ گەدايىغا ئابرۇي
خاكى يۈزىنىڭ ئۈستىدە چەشمى پۇر ئابى بار

59

— V — V / — V V — / — V — V / — V V —

مۇفتەئىلۇن مەفائىلۇن مۇفتەئىلۇن مەفائىلۇن

(رەجەزى مۇسەممەنى مەتۋىيى مەخبۇن)

ئەي بېگىم ئۇشبۇ يۈز دېگۈل شەمس بىلە قەمەرمۇدۇر
ئەي بېگىم ئۇشبۇ سۆز دېگۈل شەھد بىلە شەكەرمۇدۇر

كۆز ئۇچىدىن قىيا قىيا شېۋە بىلە باقىشلارىڭ
جان تامۇرىن قىيار ئۇچۇن تىغمۇ يا نەزەرمۇدۇر

بادى سەباكى كەلتۇرۇر جانغا ساچىڭ نەسىيمىنى
شەھرى سىبانىڭ ئەلچىسى ھۇدھۇدى خۇش خەبەرمۇدۇر

زۇلفى مۇئەنبەرىڭكىم ئول كۆزدىن ئۇچار ئۇزۇن كېچە
سەرۋى سىھىنىڭ ئۇستىدە زاغۇ ئەبىرى تەرمۇدۇر

زارىيۇ نالە كەم قىلاي راست ئايىت ئى[7] پاسبان
ئىتلەرىڭە بۇ نالەدىن ھەر كېچە دەردى سەرمۇدۇر

لەئلى لەبىڭ خىيالىدىن بىر گۇزەر ئەيلەيىن دېدىم
جانى ئەزىزدىن ۋەلې ئادەمىغە گۇزەرمۇدۇر

سورساڭ ئاتايى ھالىدىن نېتتى ئى[8] پادشاھى ھۇسن
لۇتفۇ كەرەم گەدايىغا تەگرى ئۇچۇن زەرەرمۇدۇر

60

— — V / — — — V / — — — V

مەفائىيلۇن مەفائىيلۇن فەئۇۋلۇن

(ھەزەجى مۇسەددەسى مەھزۇف)

بۇ ئەلدە باردۇر ئىككى ماھ پەيكەر
بىرى قەندۇ بىرىسى شەھدۇ شەككەر

بىرىنىڭ ئارەزى خۇرشىدى تابان
بىرىنىڭ كۆزلەرى كۇففارى خەيبەر

بىرىنىڭ زۇلفۇ خالى دانەۋۇ دام
بىرىنىڭ قامەتى سەرۋۇ سەنۇبەر

بىرىنىڭ لەبلەرى ياقۇتى سىيراب
بىرىنىڭ تىشلەرى پاكىزە گەۋھەر

بىرىنىڭ غەبغەبىدۇر سىيبى سىيمىن
بىرىنىڭ ئىككى بادامى مۇقەششەر

بىرى سۇلتانى ئىقلىمى مەلاھەت
بىرى ھۇسن ئېلىدە خاقانۇ قەيسەر

بىرىنىڭ غەمزەسى جەرراھى ئۇستاد
بىرىنىڭ كىرپۈكى ئالماس خەنجەر

بىرىنىڭ ئىككى قاشىدۇر ياگى ئاي
بىرىنىڭ تەلئەتىدۇر ئىيدى ئەكبەر

بىرىگە چاكەرۇ بەندە ئاتايى
بىرىگە خادىمۇ دائىيى كەمتەر

61

— V — / — — — V — / — — — V — / — — V — ~

فائىلاتۇن فائىلاتۇن فائىلاتۇن فائىلان

(رەمەلى مۇسەممەنى مەقسۇر)

ئەي كەمالى ھۇسن يۇسۇفدىن جەمالىڭ يادگار
بولدى ھەجرىڭدىن بېئەينە كۆزلەرىم يەئقۇبۋار

ئىنتىزارىڭدا ئەگەرچە ئۆرتەنۇر جانىم ۋەلې
ئۆزگەلەرنىڭ ۋەسلىدىن خۇشراق ماڭا بۇ ئىنتىزار

بەندەنى ئۆلتۈرگەلى غەمزەڭغە® نە تەشۋىشدۇر
چۈنكى مەن سەنسىز تىرىلگەندىن ئۆلۈپمەن شەرمسار

قىلسالار مەھشەردە ئەل تەقۋاۋۇ تائەت بىرلە فەخر
مەن سېنىڭ ئىشقىڭ بىلە قىلغۇمدۇر ئول دەم ئىفتىخار

تەڭرىدىن يوقمۇ ئۈمىدىڭ نېتتى مەن مەھرۇمنى
ۋەئدەئى ۋەسلىڭ بىلە قىلساڭ مېنى ئۈمىدۋار

تەئنەدىن جانىغا نېتەرسىز سەۋدۇڭ ئول كافەرنى دەپ
بۇ كۆڭۈلدۇر ئەي مۇسۇلمانلار ماڭا نە ئىختىيار

ھەر زەمان چىقساڭ خىرامان ئەل كۆزى تۈشسە ساڭا
غۇسسەدىن ئول دەم ئاتايىنىڭ مەگەر جانى چىقار

62

— — V / — — — V / — — — V
مەفائىيلۇن مەفائىيلۇن فەئۇلۇن
(ھەزەجى مۇسەددەسى مەھزۇف)

يۈزۈڭنى قىبلەئى ئەھباب دەرلەر
قاشىڭنى قىبلەئى مىھراب دەرلەر

لەبىڭغە تەشنە بولغان ئەھلى دىللار
يۈزۈڭنى لالەئى سىيراب دەرلەر

خەتتۇ خالىڭنىكىم جان نۇسخەسىدۇر
خەتايىدۇركى مۇشكى ناب دەرلەر

سېنىڭ سىيمىن تەنىڭنىڭ® ھەسرەتىندە
كۆزۈمنىڭ ياشىنى سىيماب دەرلەر

موغۇل چىن كۆزلەرىڭ ياشىم كۆلىنى
يىراقدىن كۆرسەلەر قۇ ئاب دەرلەر

بۇ غەمدىن خەستە بولدۇمكىم خەلايىق
لەبىڭنى شەربەتى ئۈنناب دەرلەر

ئېشىكىڭنى ئاچايىن يىغلاماقتىن
كى يامغۇر ياغسا فەتھى باب دەرلەر

كۆڭۈل نەقدىن ئالۇردا غەمزەڭىزنى
ئەجايىب جادۇيى قۇللاب دەرلەر

ئاتايىنى قۇلۇم دەپتۇر ئۇشال ئاي
بەلې كۆكتىن ئىنەر ئەلقاب دەرلەر

63

— — V / — — — V / — — — V
مەفائىيلۇن مەفائىيلۇن فەئۇلۇن
(ھەزەجى مۇسەددەسى مەھزۇف)

نېچە جانىمغا سەندىن دەردۇ غەمدۇر
مەگەر مېھرىڭ جەفا لۇتفۇڭ ستەمدۇر

مۇھىبلارغا جەفا قىلماق يازۇقسىز
مۇھەببەت يولىدا بىسيار كەمدۇر

ماڭا دۇشۋار ئېرۇر سەنسىز تىرىلمەك
ساڭا مەن بولماسام ئەي جان نە غەمدۇر

نېچە جانىمغا تەگدىلىڭ ۋەئدە بىرلە
كېچەر دۇنيا ۋەفا قىل دەم بۇ دەمدۇر

كۆزۈڭ زۈلفۈڭ بىلە ئاغزىڭ غەمىندە
ۋۇجۇدۇم ھاسىلەن ئەينى ئەدەمدۇر

گۇنەھ قىلدىمكى ھەجرىڭدە تىرىلدىم
ۋەلې مەندىن گۇنەھ سەندىن كەرەمدۇر

ئاتايى ئۇشبۇ يولدا خاك بولسا
مۇرادى خۇبلاردىن بىر قەدەمدۇر

64

— — V / — — — V / — — — V
مەفائىيلۇن مەفائىيلۇن فەئۇۋلۇن
(ھەزەجى مۇسەددەسى مەھزۇف)

ئايا سيمىن بەدەنلىك ئال مەگىزلەر
ئەگەر جانىم كېرەك ئالىڭ مەگىزلەر

گەدايىم بىر نەۋاغا يەتكەي ئەردىم
ئەگەر ئۇششاق قەدرىن بىلسەگىزلەر

. . . . [1]
مەسەل باركىم دېگەنلەرنى دەگىزلەر

جەفادىن يۈز ئۆيۈرمەس سىزنى سەۋگەن

ۋەلې ھەم بىر يولى ئۆلتۈرمەگىزلەر

فىراقىڭدا كۆزۈم سەر چەشمەسىندىن
كۆرەرمەن ھەر قايان باقسام تەگىزلەر

مۇھىبلار ئىشق خانىندىن ھەمىشە
باغىر قانىن ئىچىپ ھەم غەم يەگىزلەر

خىرامان ئۆتسە ھەر يولدىن ئۇشول ئاي
ئاتايى خاكىن ئاندا ئىستەگىزلەر

65

~ — V / — — — V / — — — V
مەفائىيلۇن مەفائىيلۇن مەفائىيل
(ھەزەجى مۇسەددەسى مەقسۇر)

كۆڭۈل تا بولدى زۈلفۈڭغا گىرىفتار
پەرىشانلىق ماڭا بارغانچە ئارتار

كۆزۈڭ فىكرىندە كۆرگۈزسەم مۇنەججىم
كۆرۈپ ئايتۇركى مۇندا بىر بەلا بار

خىيالى ئارەزىڭ ھەر كېچە ئايتەك
كۆزۈم گىردابىدا ئەلماھى ئويىنار

ساچىڭ سەۋداسىدا تۈنلەر ئۇيۇمەن

ۋەلې نە سۇد چۈن يوق بەختى بېدار

ئەگەر مەھبۇب بار ئولسا مۇھىبقا
نە غەم گەر جۇملە ئالەم بولسا ئەغيار

فىراقىڭدا بەسې ئاساندۇر ئۆلمەك
ۋەلې سەنسىز تىرىلمەك ئاسرۇ دۇشۋار

ئاتايىغا بىھىشتى جاۋىداندۇر
سېۋەر يارى بىلە بىر لەھزە دىيدار

66

~ — V / V — — V / V — — V / V — —

مەفئۇۋلۇ مەفائىيلۇ مەفائىيلۇ مەفائىيل

(ھەزەجى مۇسەممەنى ئەخرەبى مەكفۇفى مەقسۇر)

نە دەپ تولۇن ئاي يۈزۈڭ ئىلە ھۆسن تالاشۇر
سەن ھۆسن ئىلە سەن چۈنكى قۇياشدىن داغى مەشھۇر

ھۆسن ئىچرە قۇسۇرىن بىلبان تا دەمى مەھشەر
ياشۇندى يۈزۈڭ خىجلەتىدىن جەننەت ئارا ھۇر

سەرخۇشلۇغىنىڭ ئەينىدە يۈز شېۋەسى بىرلە
ئۇيناردا كۆزۈڭ تىترەسە دېگەي كىشى مەخمۇر

جانانەئى دىلدار بەسې بار بۇ ئۆلۈستا
لېكىن كۆكۈل ئالماق سەنەما سىزگە ياراشۇر

ئىككى كۆزۈڭ ئۈستىندە قاشىڭ فىتنەگە فىتنە
سەرۋى قەدىڭ ئۈستىندە يۈزۈڭ نۇر ئەلا نۇر

يىغلاپ يۈزۈگۈزدىن ئالايىن زۇلف نىقابىن
گۇل ياخشى ئاچىلماس كېچەلەر ياغماسا يامغۇر

خۇبلار يۈزىدە چۈنكى كۆرەر تەڭرى جەمالىن
گەر سەجدە قىلۇر سىزگە ئاتايىغا دەۋادۇر

67

— — V / — — — V / — — — V

مەفائىيلۇن مەفائىيلۇن فەئۇۋلۇن

(ھەزەجى مۇسەددەسى مەھزۇف)

مېنى دىۋانە قىلغان بىر پەرىدۇر
كى ئىنسانۇ مەلەكنىڭ دىلبەرىدۇر

كۆزىگە مۇنتەزىر زۇھرە سەھەرلەر
يۈزىگە سۇبھى سادىق مۇشتەرىدۇر

يۈزى ھۆسن ئىچرە يۇسۇفچە تۇمەنىمىڭ
ۋەلې زۇلفى سۇلەيمان لەشكەرىدۇر

رەۋان بولسا تىرىلتۇر يۈز ئۆلۈكنى
مەگەركىم قامەتى جان پەيكەرىدۇر

مۇئەتتەر ئەيلەگەن جانىم دىماغىن
خەتى مۇشكىنۇ خالى ئەنبەرىدۇر

كۆزۈم ياشنى ھەردەم دانە دانە
ساچىلغان قەندى لەئلى تىشلەرىدۇر

سېنى ئول سەرۋى دىلجۇ كۆزگە ئىلماس
ئاتايى نېچە ئۇشبۇ جەۋدەرىدۇر

68

— — V / — — — V / — — — V

مەفائىيلۇن مەفائىيلۇن فەئۇۋلۇن

(ھەزەجى مۇسەددەسى مەھزۇف)

كۆزۈڭ دەۋرى قەمەر ئەييارەسىدۇر
بەلا ئەفلاكىنىڭ سەييارەسىدۇر

ئەگەرچە جانى شىرىنىمدۇر ئاغزىڭ
ۋەلې شەككەر لەبىڭ جان پارەسىدۇر

كۆزۈم ياشنى ھەردەم ئەيلەگەن قان
يۈزۈڭنۈڭ لالەدەك رۇخسارەسىدۇر

تەجەللىي يۈزى پاكىزە نەزەرغە
زەمانى ئاي يۈزۈڭ نەززارەسىدۇر

ئۈمىدىم شىشەسىن ۋەسلىڭ يولىندا
ئۇشاتقان خىيرە كۆڭلۈڭ خارەسىدۇر

گەدامەن ۋەسلىگە نە چارە ئەيلەي
كى سۇلتانلار بۇ ئىش بىچارەسىدۇر

ئاتايى ھالىدىن سورغانغا[1] ئايتىڭ[2]
سەنەملەر كويىنىڭ ئاۋارەسىدۇر

69

—V—/—— —V—/—— —V—/—— —V—

فائىلاتۇن فائىلاتۇن فائىلاتۇن فائىلۇن

(رەمەلى مۇسەممەنى مەھزۇف)

خىدمەتىڭدە بىلمەن ئەي دىلدار تەقسىرىم نەدۇر
كىم مېنى قىلدىڭ مۇنۇڭدەك زار تەقسىرىم نەدۇر

ئەھدۇ پەيمان ئەيلەدىڭ ئەۋۋەل ئىنايەتلەر قىلىپ
بولدۇڭ ئاخىر بىر يولى بىزار تەقسىرىم نەدۇر

سەن ئەگەر ئۆزگە بولۇپسەن مەن ھەمان قۇلمەن ۋەلې
تا ئەبەد تاپۇغدا خىدمەتكار تەقسىرىم نەدۇر

باۋۇجۇدىكىم بىلۇرسەن يارى سادىق مەن ساڭا
ھەر زەمان دەرسەن مېنى ئەغيار تەقسىرىم نەدۇر

يازغۇرۇرسەنكىم ئاتايى سەن فۇزۇل قۇلسەن ۋەلې
جۇز ئۈمىدى دەۋلەتى دىيدار تەقسىرىم نەدۇر

70

——V / V ——V / V ——V / V——

مەفئۇۋۇلۇ مەفائىيلۇ مەفائىيلۇ فەئۇۋلۇن

(ھەزەجى مۇسەممەنى ئەخرەبى مەكفۇفى مەھزۇف)

ئاشىق كىشىنىڭ خاتىرى غەمناك كېرەكتۇر
جان پىرەھەنى دىلبەر ئۇچۇن چاك كېرەكتۇر

كۆز يۈزىنى ياشىم بىلە يۇي سىزنى كۆرەردە
كىم پاك سەنەمغە نەزەرى پاك كېرەكتۇر

قاشىڭ يايىنى تۇر چېكەيىن دەر كىشى مەڭگە
سەر تا قەدەمى خاكى بىگىن خاك كېرەكتۇر

خالىڭنى قەبۇل ئەيلەدى مەقبۇل كۆزۈڭكىم
تۇرك ئانلىدا بىر ھىندۇيى چالاك كېرەكتۇر

ھەجر ئاغۇسىدىن جانغا يەتتى كۆڭۈل ئاخىر
لەئلىڭدىن ئاڭا قەترەئى تەرياك كېرەكتۇر

ئاقىل نە بىلۇر سۇرەتى مەتبۇئۇڭۇز ئانىن
بۇ مەئنىغە بىر ئۆزگەچە ئىدراك كېرەكتۇر

غەم بەھرىنە چوم قەئرىنە يەت دۇرتەك[3] ئاتايى
دەريا يۈزىنە چۇن خەسۇ خاشاك كېرەكتۇر

71

—V—/V— —V/V—V—/V— —

مەفئۇۋلۇ   فائىلاتۇ   مەفائىيلۇ   فائىلۇن

(مۇزارىئى مۇسەممەنى ئەخرەبى مەكفۇفى مەھزۇف)

دىلبەر فىراقى گەرچە ئەزابى ئەلىم ئىرۇر
ۋەسلى ئۈمىدى جەننەتى نازۇ نەئىم ئىرۇر

يۈزى جەمالى مۇسھەفىدۇر ئەنلى فاتىھە
قەددىيۇ زۇلفى ئاغزى ئەلىف لامۇ مىم ئىرۇر

قىلماس تەخەييۇل ئول بەلۇ قامەتتىن ئۆزگەنى
ھەر كىمكى زىھنى نازۇكۇ تەبئى سەلىم ئىرۇر

ھىندۇيى مۇقبىلىدۇرۇر ئول كۆز قاشىندا خال
كىم پادشاھى رۇمۇ خىتاغا نەدىم ئىرۇر

ئىنسان نە بىلسۇن ئاغزىنىكىم ئىلمى غەيبدە
كىمدۇركى غەيرى تەڭرى تەئالا ئەلىم ئىرۇر

كۆرگەچ رەقىب يۈزىنى باشلاڭ ئەئۇزكىم
خۇبلارنى ئازغۇرۇر شەيتانى رەجىم ئىرۇر[15]

سالدى قۇلاق ئاتايى گەدانىڭ سۆزىنە يار
چۈن پادشاھ لايىقى دۇررى يەتىم ئىرۇر

72

— —V/— — —V/— — —V

مەفائىيلۇن   مەفائىيلۇن   فەئۇۋلۇن

(ھەزەجى مۇسەددەسى مەھزۇف)

سېنى بىر قامەتى شەمشاد ئوقۇرلار
غەمىڭ بىرلە كۆڭۈلنى شاد ئوقۇرلار

مەنۇ رۇخسارى زۇلفۇڭ زىكرۇ فىكرى
خەلايىق سۇبھۇ شام ئەۋراد ئوقۇرلار

كۆڭۈللەر قۇشلارىن سەيد ئەتمەك ئىچرە
كۆزۈڭ شەھبازىنى سەيياد ئوقۇرلار

مۇھەببەت شەرئىدە خۇبلار قۇلىنى
نىھالى سەرۋەتەك ئازاد ئوقۇرلار

نەسىمى يار كۇيىندىن تاپىلسا
سۇلەيمان مۇلكىنى بەرباد ئوقۇرلار

دەمى مەھبۇبسىز ئاشىق ھەياتىن
ئەگەر خىزر ئەرسە بىبۇنياد ئوقۇرلار

ئاتايىنى گەدالار ئىچرە مەزلۇم
سېنى شاھەنشەھى بىداد ئوقۇرلار

73

—V—/V— —V/V—V—/V— —

مەفئۇۋلۇ   فائىلاتۇ   مەفائىيلۇ   فائىلۇن

(مۇزارىئى مۇسەممەنى ئەخرەبى مەكفۇفى مەھزۇف)

ئۆرتەندى گۈل يۈزۈڭ ئوتىدىن لالەزارلار[16]
يالغۇز نې لالە بەلكى ئانىڭدەك ھەزارلار

نەخلى قەدىڭنى كۆرسە چەمەن ئىچرە سەرۋەتەك
باش ئىندۇرۇپ تەۋازۇئ ئېتەرلەر چىنارلار

زۇلفۇ رۇخۇڭ دۇئاسى ماڭا ۋىردى جان ئېدى
ئۇل كۆنكى جەمئ ئەمەس ئېدى لەيلۇ نەھارلار

خالىڭ ئەبىرى قۇللۇغىنا مۇئتەرىف بولۇپ
زۇلفۇڭ چىنىدە باستى ئۆزۈن مۇشكبارلار

ئۆلتۈرسە قاشۇ كۆزى مېنى خەتم قىلغاسەن
پەيۋەستە ساد سۇرەسىن ئەي ھەق گۇزارلار

ھۆسن ئۇلدۇرۇركى بولسا ئانىڭ لۇتفۇ سىيرەتى
سۇرەتقە باقسا تام داغى باردۇر نىگارلار

خۇبلاركى ۋەسل لايىقى كۆرمەس ئاتايىنى
بارى نەزەرنى كۆز ئۈچىدىن نې ئايارلار

74

— — V / V — — V / V — — V / V — ~

مەفئۇۋلۇ مەفائىيلۇ مەفائىيلۇ مەفائىيل

(ھەزەجى مۇسەممەنى ئەخرەبى مەكفۇفى مەقسۇر)

كىم كۆردى كۆزۈڭ ھەسرەتىدە مەن كەبى بىيمار
جان غەمزەدە باغرى تولا قان كۆڭلى گىرىفتار

ئول كۆنكى كېلىپ گەشتى چەمەن قىلدىڭۇ باردىڭ
نەسرىن ياقاسىن پارە قىلىپ قالدىيۇ گۇل زار

ئۆجماقتا يۈز قاتلا قىيامەت بولۇر ئەردى
تۇبىدا ئەگەر بولسا بۇ قامەت بىلە رەفتار

ۋەسلىڭ تەلەب ئەتمەي نېتەيىن تەڭرى ئەزەلدىن
مەتلۇب ياراتتى سېنى مەن قۇلنى تەلەبكار

يا ئىشق بەلاسى ماڭا يا جەۋرى زەمانە
يا يار جەفاسى ماڭا يا غۇسسەئى ئەغيار

يارىم كېچەلەركىم مەي ئىچىپ ئاھ ئۇرارمەن
بىلمەس كىشى سىررىمنى مەگەر ئالىمى ئەسرار

مەيل ئەتمەس ئاتايى چەمەنۇ باغ ئارا سەنسىز
جەننەتنى قاچان كۆزگە ئىلار ئاشىقى دىيدار

75

—V— — /— V— — /— V— — /— V— ~

فائىلاتۇن فائىلاتۇن فائىلاتۇن فائىلان

(رەمەلى مۇسەممەنى مەقسۇر)

يۈز سارى بولدى رەۋان ئىككى كۆزۈمدىن جۇيبار
سەرۋى دىلجۇيۇم نې بولدى بىر بۇيان قىلساڭ گۇزار

سەن ئۇشال سۇلتانى ھۆسنىيسەنكى بوستانلار ئارا
دەۋلەتىڭدىن گۇل ئىشكىن يەل ياپىبان[①] يەل ئاچار

بولدى باغرىم سۇ غەمىڭدىن ياخشىلىق قىل سال سۇغا
ئاخىر ئەي گۇل خىرمەنى ئەلبەتتە ھەر ئەككەن ئورار

قىلدى جانىمگە مېنى شىرىن لەبىڭ زەۋقى بەلې
بۇ مەسەلدۇركىم كىشى بال تۇتسا بارماغىن يالار

دەۋلەتىڭدىن كۆككە يەتتى بارچا قۇللارىڭ باشى
ئۇشبۇ نې تالئىدۇر ئايىم بىزگە يەتسەڭ تاڭ ئاتار

ئاغزىڭىزنى ھەر نېچە سوردۇم تىلەدىم تاپمادىم
گويىيا بۇ سۆز غەلەتدۇركىم تىلەگەنلەر تاپار

زۇلفۇڭ كۆزدىن گەر ئاتايى باشقا كۆرسە نە ئەجەب
كىم كۆرەرمەن بىر سىناغاننى يانا ئىككى سىنار

76

— V V / — V — V / — — V —

فائىلاتۇن مەفائىلۇن فەئىلۇن

(خەفىفى مۇسەددەسى سالىمى مەخبۇنى مەھزۇف)

سۆزلەسە ئاغزىدىن شەكەر كۆرۈنۇر
سەدەفى لەئلىدىن گۆھەر كۆرۈنۇر

تالئىمنى يۈزى بىلە كۆرسەم
كۆزۈ قاشىندا يۈز نەزەر كۆرۈنۇر

ياغى ئاي قاشلارى خىجالەتىدىن
ئايلاردا بىرەر بىرەر كۆرۈنۇر

بىلىنى ھەر نېچەكى سىنچىلاسام
كۆزلەرىمگە ھەمىن كەمەر كۆرۈنۇر

يۈزى قاشىندا تاڭ ئەمەس تولۇن ئاي
ئەگەر ئىستارەئى سەھەر كۆرۈنۇر

مەنفەئەتدۇر ماڭا سەنەم دەردى
ئەگەر ئەل قاشىدا زەرەر كۆرۈنۇر

بۇ ئاتايى كۆزۈڭ خىيالىندا
دائىما مەستۇ بىخەبەر كۆرۈنۇر

77

— — V / — — — V / — — — V

مەفائىيلۇن مەفائىيلۇن فەئۇۋلۇن

(ھەزەجى مۇسەددەسى مەھزۇف)

ياڭاغۇڭ رەۋزەنۇڭ جەننەت گۈلىدۇر
بويۇڭ تۇبىي لەبىڭ كەۋسەر يېلىدۇر

كۆزۈڭ نەرگىس يۈزۈڭ نەسرىنۇ زۈلفۈڭ
گۈلىستانى ئېرەمنىڭ سۇنبۇلىدۇر

ئەزەلدىن تائەبەد جان ئەندەلىبى
جەمالىڭ گۈلشەنىنىڭ بۇلبۇلىدۇر

سەبا داۋۇدى زۈلفۈڭدىن ئۆتەردە
سۇلەيمان لەشكەرىنىڭ غۇلغۇلىدۇر

ئاتايىنى ئەگەر ئالەمغە ساتساڭ
سات ئەي زاھىدكى ئۇل خۇبلار قۇلىدۇر

78

~ V — / — — V — / — — V — / — — V —

فائىلاتۇن فائىلاتۇن فائىلاتۇن فائىلان

(رەمەلى مۇسەممەنى مەقسۇر)

ئول سەنەمكىم سۇ ياقاسىندا پەرىتەك ئولتۇرۇر
غايەتى نازۈكلۈكىندىن سۇ بىلە يۇتسا بولۇر

تا مەگەركىم سەلسەبىل ئابىنا جەۋلانى قىلا
كەلدى جەننەت رەۋزەسىندىن ئابى كەۋسەر سارى ھۇر

ئول ئېلىككىم سۇدىن ئارىقتۇر يۇماس ئانى سۇدا
بەلكى سۇنى پاك بولسۇن دەپ ئېلىكى بىرلە يۇر

ئەمدى بىلدىم راست ئەرمىش بەلكى كۆردۇم كۆز بىلە
ئۇلكى دەرلەر سۇ قىزى گەھ گاھ كۆزگە كۆرۈنۇر

قاشلارىڭ ياسىن ئاتايى كۆرگەلى ھۇسن ئىچرە تاق
سۇبھى دەم مىھرابلاردا سۇرەئى ياسىن ئوقۇر

79

— —V / — — —V / — — —V
مەفائىيلۇن مەفائىيلۇن فەئۇۋلۇن
(ھەزەجى مۇسەددەسى مەھزۇف)

لەبىڭ قانىم تۆكەرگە تەشنە لەبتۇر
دەمى ئىيساۋۇ ئۆلتۈرمەك ئەجەبتۇر

كۆتەرمەك باشنى مەھبۇب ئىشكىندىن
مۇھەببەت بابىدا تەركى ئەدەبتۇر[15]

مېنى ئۆلتۇر ۋەلې قاۋما قاشىڭدىن
كىم ئىنچۇ قۇلنى قاۋماق بىسەبەبتۇر

ماڭا ۋەسلىڭ قاچان يەتسۇن بىلۇرمەن
ۋەلې ئاشىق ئىشى سەئيۇ تەلەبتۇر

ئاتايى قۇلغا بىر لۇتف ئەيلەمەسسەن
ھەلا بەگ ئوغلى مۇنچە نې غەزەبتۇر

80

— — —V / — — —V / — — —V / — — —V
مەفائىيلۇن مەفائىيلۇن مەفائىيلۇن مەفائىيلۇن
(ھەزەجى مۇسەممەنى سالىم)

ساچىڭ چۇن لەيلەتۇلقەدرۇ يۈزۈڭ چۇن سۇبھى سادىقتۇر
بۇ شامۇ سۇبھۇڭا تۈن كۈن كۆڭۈل جان بىرلە ئاشىقتۇر

مەلاھەت خىلئەتىن خۇبلار ئەگەرچە كەيدىلەر كۆردۈك
ئۇلارغا قىسقادۇر ئەمما سېنىڭ قەددىڭغە لايىقتۇر

ماڭا سەنسىز تىرىلگەندىن ئۆلۈم يۈز قاتلا ئارتۇقراق
بۇ سۆزدە ھەق بىلۇر كۆڭلۈم تىلىم بىرلە مۇۋافىقتۇر

ساڭا مەنسىز نې غەم جاناكى مەنتەك ئاشىقىڭ يۈز مىڭ
ۋەلې ئۆزرادىن ئايرىلماق بەلايى جانى ۋامىقتۇر

مۇھەببەت دەئۋىسىن قىلغان كىشىنىڭ بارچا مەنزىلدە
مۇخالىفلىقنى تەرك ئەيلەپ مەقامى بىنەۋالىقتۇر

بۇ كۈن ۋەسلىڭنى تەرك ئەيلەپ تىلەر جەننەتنى زاھىدلار
بېرۈرلەر نەسىيەغە نەقدىن بۇ نې نادان خەلايىقتۇر

ئاتايى كەچ بۇ دۇنيادىن ئەلايىق تەركىنى قىلغىل
سەلاتۇ سەۋمى ئاشىققا بۇ كۈن تەركى ئەلايىقتۇر

81

— —V / — — —V / — — —V
مەفائىيلۇن مەفائىيلۇن فەئۇۋلۇن
(ھەزەجى مۇسەددەسى مەھزۇف)

ساچىڭ يەلدا تۈنى ئەنلىڭ سەھەردۇر
كۆزۈڭ زۆھرە يۈزۈڭ شەمسۇ قەمەردۇر

پەرىسەن ھۇسنۇ لۇتف ئىچرە مەلەك ھەم
خەتادۇركىم سېنى دەرلەر بەشەردۇر

ئەگەرچە كۆيدى جان ئىشقىڭ ئوتىندا
كۆڭۈل ئەھۋالى ھەم ئاندىن بەتەردۇر

قاشىڭ گەر جان تىلەر كۆز بىرلە ئايتاي
كۆزۈڭ كۆڭلۈم ئالۇر ئۇش دەرنەزەردۇر

ئۇشال گۇلگۇن قاچار ئۇستىندە خالى[①]
ئەجەب ھىندۇيى جان ئالىپ قەچەردۇر[①]

ئۇزۇندۇر قىسسەئى زۇلفۇڭ ۋەلېكىن
چۇ سۆز ئاغزىڭغا يەتتى مۇختەسەردۇر

ئاتايىنىڭ قەبۇل ئەت قىلچە جانىن
ئەگەرچە بىر مۇھەققەر ماھەزەردۇر

82

— — V / — — — V / — — — V

مەفائىيلۇن مەفائىيلۇن فەئۇۋلۇن

(ھەزەجى مۇسەددەسى مەھزۇف)

سېنى ھۆسن ئىچرە ئايدىن پاك دەرلەر
مېنى مېھرىڭ يولىندا خاك دەرلەر

مۇنەججىملەر كۆرۈپ شىرىن يۈزۈڭنى
شەرەفدىن خۇسرەۋى ئەفلاك دەرلەر

سۇمەن پىراھەنىڭدىن رەشك ئېلتىپ
قىلۇر گۇلتەك ياقاسىن چاك دەرلەر

ئۇشال تۈركانە كۆزلەر قوللۇغىندا
مېنىڭدەك ھىندۇلارنى چالاك دەرلەر

ساچىڭ زەنجىرىنى دىۋانەدىن سور
كى قىلمىش ئەقل ئانى ئىدراك دەرلەر

ئەگەر بولسا ۋىسالىڭدىن ئۈمىدى
فىراقىڭ زەھرىنى تەرياك دەرلەر

83

— V — / — — V — / — — V — / — — V —

فائىلاتۇن فائىلاتۇن فائىلاتۇن فائىلۇن

(رەمەلى مۇسەممەنى مەھزۇف)

مەرھەبا ئول جانكىم ئانىڭ سەن بىگىن جانانى بار
سايەئى سەرۋى قەدىڭدىن ئۆمرى جاۋىدانى بار

مەن ئەمەسمەن يالغۇزۇن ۋالىھ كۆزۈڭ فەتتانىنا
گوشەلەردە يۈز مېنىڭدەك ۋالىھۇ ھەيرانى بار

ئاتەشىن لەئلىڭنى كۆڭلۈم سەۋگەنىندىن يازغۇرۇپ
نەچچە كۆيدۈردۇڭ مېنى ئاخىر كىشىنىڭ جانى بار

نە ئەجەب گەر بىر كۈن ئول تۇتسا ئۆزىن كۆكتىن ئەزىز
كىم سېنىڭتەك ئاندىن ئارتۇق كۆزلەرى چولپانى بار

ھېچ كافەر كۇفرىنى جەمئى ئەتمەدى ئىيمان ئىلە
تۇرفە كافەردۇر كۆزۈڭكىم كۇفر ئىلە ئىيمانى بار

زۇلم ئىلە ھاشا بۇزا ئالغاي كۆڭۈل شەھرىن رەقىب
خاسە ئول شەھرىكىم ئانىڭ سەن بىگىن سۇلتانى بار

گەرچە يوق سۆزدۇر ئاتايى شەككەر ئاغزىڭ فىكرىدە
سارىغ ئالتۇنتەك يۈزىندە يۈز دۇرى[①] غەلتانى بار

84

— — / V — — / V — V — V / V / V — — / V — / V —
مەفئۇۋلۇ فائىلاتۇ مەفائىيلۇ فائىلۇن
(مۇزارىئى مۇسەممەنى ئەخرەبى مەكفۇفى مەھزۇف)

نەرگىس كۆزۈڭكى قاشدا باغۇ بەھارى بار
جانۇ كۆڭۈلنى ئالسامۇ ناك ئىختىيارى بار

ھۆسنۇ مەلاھەتۇ كەرەمۇ لۇتف بابىدىن
يۈسۈفدا بىرى بولسا بېگىم سىزدە بارى بار

باغى ئېرەمدە بەلكى بىھىشت ئىچرە بىر نەفەس

سەنسىز بۇ بەندەنىڭكى نە سەبرۇ قەرارى بار

ئىسكەندەرى زەمانەدۇرۇر كەيقۇبادى ۋەقت
ھەر كىشىنىڭ كى كۆڭلى تىلەگەن نىگارى بار

باسقان ئىزىڭ تۇزىنى ئاتايى كۆزى ئۈچۈن
ئىستەر يولۇڭدا شامۇ سەھەر ئىنتىزارى بار

85

— V — / — — V — / — — V —
فائىلاتۇن فائىلاتۇن فائىلۇن
(رەمەلى مۇسەددەسى مەھزۇف)

ياز فەسلىدۇر ۋەلې مەن يارسىز
ئەندەلىبى زارمەن گۈلزارسىز

كۆرمەدۇك گېيسۇلارىڭ زەنجىرىدىن
ھەلقەئى زۇھھادنى زۇننارسىز[①]

سەرۋ ئۆتكەنمە قەدىڭنى[②] يار يۈزى
بىر يىغاچسەن شىۋەۋۇ رەفتارسىز

سىھر ئىلمىن دەرس ئايتۇر كۆزلەرىڭ

ساھىرى كەشمىرگە گۇفتارسىز

ئەھلى تەقۋا كۆرمەيىن ئۆسرۇك كۆزىن
ئەيب ئەمەس گەر بولساڭىز ھۇشيار سىز

ئىشق ئىستىغناسىدۇركىم بولمادى
يار بىئەغيارۇ گۈل ھەم خارسىز

گەر ئاتايى ئۆلسە سىزگە قۇل نې كەم
ئەي بېگىم باقىي بولۇڭ بىسيار سىز

86

— V — — / — V — — / — V — — / — V —
فائىلاتۇن فائىلاتۇن فائىلاتۇن فائىلۇن
(رەمەلى مۇسەممەنى مەھزۇف)

ئالدى كۆڭلۈمنى مېنىڭ بىر دىلرەبا رەھم ئەيلەمەس
دامى ئىشق ئېلكىندە قىلدى مۇبتەلا رەھم ئەيلەمەس

كافەرى خەيبەر مېنىڭ ھالىمنى كۆرسە رەھم ئېتەر
ئەي مۇسۇلمانلار نېتەي ئول بېۋەفا رەھم ئەيلەمەس

گۈل يۈزى شەۋقىندە باغرىم غۇنچەدەك قان باغلادى
سۈنبۈلىدىن بىر نەسىمى ھەم سەبا رەھم ئەيلەمەس

يار چۈن فەريادىمغا يەتمەس تەھەممۇل قىل كۆڭۈل
دادنى كىمدىن تىلەرسەن پادشا رەھم ئەيلەمەس

گەرچە يۈسۈفتەك بولۇپتۇر ھۆسن مىسرىندا ئەزىز
پىرى كەنئان مەن كۆزۈمگە تۇتىيا رەھم ئەيلەمەس

ئاھلارىم سەن ئۇرارسەن ھەر سەھەر ئەي بادەنۇش
تەڭرى رەھم ئەتكەي ئاڭا گەر پارسا رەھم ئەيلەمەس

تەئىينى ناگەھ ئۇلۇپ تاپتىڭ ئاتايى تەلبەنى
كۆرمەدۈك ئالەمدە سەنتەك جانىغا رەھم ئەيلەمەس

87

—V— —/—V— —/—V— —/—V—

فائىلاتۇن فائىلاتۇن فائىلاتۇن فائىلۇن

(رەمەلى مۇسەممەنى مەھزۇف)

ئەي ئەزەلدىن دەردى ئىشقىڭ بىرلە جانىم ھەمنەفەس
يوق ۋىسالىڭ دەۋلەتىدىن ئۆزگە كۆڭلۈمدە ھەۋەس

كۆزلەرىڭ زۈلفىڭ كېچەسىندە كۆڭۈللەرنى تۇتار
بۇ نە ئىشتۇركىم قويۇپسەن ئەلدە ئوغرىنى ئەسەس

جامى خانى خەلىلىي قۇدس ئارا كۆرمەيتۇرۇر
خەتتى سەبزىڭ قاشىدا خالىڭ بىگىن رەنگىن ئەدەس

بىز فىراقىڭ بىرلە ساز ئەتتۇك رەقىبىڭ ۋەسل ئىلە
ئوتقا پەرۋانە كېرەك ئارى ئەسەل يەرگە مەگەس

نېچە ئەي جان تۇتىسى پەرۋاز ئېتەرسەن ھەر تەرەف
بىزگە ئول شەككەر ئاغىز فىكرىندە ھالىمدۇر قەفەس

مەھمىلى جانان رەۋان بولدى كەل ئەگرىش ئەي كۆڭۈل
لەيلى كۆچىندىن يېتەر مەجنۇنغا ئاۋازى جەرەس

ئەي ئاتايى تەركى دەستار ئەيلەگىلكىم دۇنيادا
ئاشقى ئەۋباشقا تاجى مۇرەسسەئدۇر مەرەس

88

V— — —/ — —V/ — — —V/ — —

مەفائىيلۇن مەفائىيلۇن فەئۇۋلۇن

(ھەزەجى مۇسەددەسى مەھزۇف)

سىزىڭتەك ھۆرۋەش ئادەم تاپىلماس
پەرى يۈزلۈك مەسىيھا دەم تاپىلماس

ياڭاغىڭدا ئەرەقتەك قەترە قەترە
گۈلى نەسرىن ئۈزە شەبنەم تاپىلماس

مۇھىب بىسياردۇر سىزگە ۋەلېكىن
بىزىڭتەك ئەھدى مۇستەھكەم تاپىلماس

غەنىيمەت تۇت جەمالى ھۆسن دەۋرىن
مەسەلدۇركىم يانا بۇ دەم تاپىلماس

ۋەفا قىلكىم يىگىتلىك بوستانى
ھەمىيشە تازەۋۇ خۇررەم تاپىلماس

فىراقىڭدا كۆڭۈلگە نەچچە باقسام
دەۋايى رەنجۇ دەردۇ غەم تاپىلماس

ئاتايى خۇد قىلۇر ۋەسلىڭ تەمەننا
ۋەلې مىسكىنگە مۈلكى جەم تاپىلماس

89

— — V / — — — V / — — — V

مەفائىيلۇن مەفائىيلۇن فەئۇلۇن

(ھەزەجى مۇسەددەسى مەھزۇف)

ماڭا سەن بولماساڭ جان هاجەت ئەرمەس
بېھىشتۇ ھۇرۇ رىزۋان هاجەت ئەرمەس

فىراقىڭدا كۆزۈم ياشى بار ئەركەن
بەھارۇ ئەبرى نەيسان هاجەت ئەرمەس

يۈزۈڭدىن شاملار زۇلفۇڭنى يىغساڭ
فۇرۇغى ماھى تابان هاجەت ئەرمەس

بويۇڭ سەرۋۇ كۆزۈڭ نەرگىس يۈزۈڭ گۈل

سېنىڭ قاشىڭدا بوستان هاجەت ئەرمەس

ئەگەر گەشتى لەبى دەريا قىلۇرسەن
كۆزۈمگە كەلكى ئۇممان هاجەت ئەرمەس

رەقىب بىرلە مۇساھىب قىلما بىزنى
قۇتۇرغان ئىتكە سەگبان هاجەت ئەرمەس

ئاتايىغا بوساغاڭدا ئورۇن بەر
سەرايى كاخۇ ئەيۋان هاجەت ئەرمەس

90

— V — / — — V — / — — V — / — — V —

فائىلاتۇن فائىلاتۇن فائىلاتۇن فائىلۇن

(رەمەلى مۇسەممەنى مەھزۇف)

ئول يۈزى گۈلكىم بۇ قۇلنى يىل كېچەر ياد ئەيلەمەس
باشتىن ئۆيۈرۈپ نېگە بىر يولى ئازاد ئەيلەمەس

لەئلىغە جان بەرگەنىم غەم تاغىدا نې فايىدە
گەرچە شىرىندۇر ۋەلې پەرۋايى فەرھاد ئەيلەمەس

زۇلفىدىن بادى سەبا مۇنداقكى كەسبى رۇھ ئېتەر
بۇ ھەۋادىنكىم تىرىكلىكنى بەرباد ئەيلەمەس

چۈن يۈزۈڭ كۆردى كۆزۈم قىلدى ۋەتەنىنىڭ تەركىنى

گۈلنى چۈن نەۋرۇز تاپتى يادى نەۋشاد ئەيلەمەس

ھەق تەئالا ساقلاسۇن كۆڭلىن غەمۇ تەشۋىشدىن
خاتىرىمنى ھەر نېچەكىم قايغۇدىن شاد ئەيلەمەس

يوقتۇرۇر جەۋرۇ جەفاۋۇ زۇلمۇ بىدادۇ ستەم
كىم مېنىڭ جانىمغا ئول ھۇرى پەرىزاد ئەيلەمەس

يار جەۋرىدىن ئاتايى يۈز ئۆيۈرمە سەبر قىل
قايسى دىلبەردۇركىم ئول ئاشىققا بىداد ئەيلەمەس

91

— — V / V — — V / V — — V / V — —

مەفئۇلۇ مەفائىيلۇ مەفائىيلۇ فەئۇلۇن

(ھەزەجى مۇسەممەنى ئەخرەبى مەكفۇفى مەھزۇف)

جان قالمادى غەمدىن ۋەلې جانانە ئىنانماس
فەريادىم ئىشتمەس داغى ئەفغانە ئىنانماس

ئۇممان تېگىزى بولدى كۆزۈم ياشى ۋەلېكىن
ئول ھۇسن ئېلىدە قىيمەتى دۇردانە ئىنانماس

هەر نېچەكى كۆرگۈزسە كۆڭۈل مىھر نىشانىن
جان بولماغۇچە ئاللىدا پەرۋانە ئىنانماس

كافەر كۆزى خۇد رەھم قىلىپ بىر نەزەر ئەتمەس
زۇلفى داغى بۇ ھالى پەرىشانە ئىنانماس

دەردىمنى ئەگەر ھەزرەتىدە شەرھ قىلۇرمەن
بىلمەسكە سالىپ ئاسرۇ زەرىفانە ئىنانماس

زاھىد دېمە زەنجىر ساچىندىن كۆڭۈل ئۈزكىم
ئاقىل سۆزىگە ئەلبەتتە دىۋانە ئىنانماس

دېدىلىك نەفەسىي ئەھدىمۇ پەيمانىما يەتكۈم
خۇبلاردىن ئاتايى ۋەلې پەيمانە ئىنانماس

92

~ V — / — — V — / — — V — / — — V —

فائىلاتۇن فائىلاتۇن فائىلاتۇن فائىلان

(رەمەلى مۇسەممەنى مەقسۇر)

پەردەدىن چىق بىردەم ئەي خۇبلار سىپىھرىندە قۇياش
ئەھسەنى تەقۋىم[4] سىررىن ئەيلە بۇ ئالەمدە فاش

باغبان سەرۋى سەھىينىڭ كەستى شاخۇ بەرگىنى
نە ئۈچۈن ئىندۇرمەدى دەپ تال بويۇڭ ئاللىدا باش

ۋەسف ئېتەر ئەردى سەبا گۈلنۇڭ بەسى نازۇك يۈكىن
ئاي يۈزۈڭ ئانلىدا كۆردۈك ھەم ئەمەس چەندىن قۇماش

بىر كېچە كەلدى خىيالىڭ خەستە كۆڭلۈمنى سورا
جان ھەسەددىن تا سەھەر قىلدى كۆڭۈل بىرلە تالاش

يار غەمىن ۋەجھى مەئىيشەت قىل ئاتايى دۇنيادا
كىم بۇدۇر ساھىب نەزەرلەر ئانلىدا ھۇسنى مەئاش

93

~ V — / — — V — / — — V — / — — V —

فائىلاتۇن فائىلاتۇن فائىلاتۇن فائىلان

(رەمەلى مۇسەممەنى مەقسۇر)

زىينەتى بوستان يۈزۈڭ بەس قىلسا يۈز گۈل ئەلۋىدائ
ئاشىقلىڭ ئاھى يېتەر گەر قىلدى بۇلبۇل ئەلۋىدائ

دانەئى خالىڭغا قۇللۇق قىلغالى بۇ بەندەتەك
ھىند ئېلىدىن ئىختىيار ئەتتى قەرەنفۇل ئەلۋىدائ

گەر قاچارىڭدىن قىزىل گۈل قاچسا ئاندىن نە ئەجەب
قىلدى زۇلفۇڭ خىجلەتىدىن داغى سۇنبۇل ئەلۋىدائ

گەرچە غەم بىرلە يىگىتلىك ھاسىلىن سەرف ئەيلەدى
ئىشكىڭدىن قىلمادى ئۇشبۇ قارى قۇل ئەلۋىدائ

تا ئاتايى باغلادى كۆڭلىن ساچىڭ زەنجىرىنە
خاتىرىندىن قىلدىلار سەبرۇ تەھەممۇل ئەلۋىدائ

94

~ V — / — — V — / — — V — / — — V —

فائىلاتۇن فائىلاتۇن فائىلاتۇن فائىلان

(رەمەلى مۇسەممەنى مەقسۇر)

ئەي دۇداقىڭ خالىدىن بۇ جانى شىرىنىمگە داغ
رەھمسىز كۆڭلۈڭگە تاكەي ھالى زارىمدىن[1] فەراغ

شامى زۇلفۇڭدا جەمالىڭ شەمئىدىن بەر پەرتەۋىي
بىزگە ھەم يەتسۇنكى دەرلەر بىر چىراغدىن مىڭ چىراغ

مەن داغى باغۇ چەمەندە ئەل بىگىن كەزگەي ئىدىم
بولماسا گىيسۇلارىڭ زەنجىرى جان بويىنىنا باغ

بۇلئەجەب بەختى ھۇمايۇن بىرلە فارىغبالۇ خوش
كۆرمىدۇق زۇلفۇڭ بىگىن سەرۋى سەھىي ئۈستىندە زاغ

ھەق تەئالا ھۇسنۇ خۇلقۇ سەلتەنەت بەردى ساڭا
سەن بىلۇرسەن خاھ لۇتف ئەت خاھ قىل كىبرۇ دىماغ

ئەلچىلىككە زۇلفى ھىندۇستانغا بارساڭ ئەي كۆڭۈل
بەس ئۇزۇن يولدۇر قارادىن تا قاراغا تۇت ئۇلاغ

ئۇل كەردىشە بىرلەكىم باقتى ئاڭا ئۈسرۇك كۆزۈڭ
تا ئەبەد ئىچمەي ئاتايى بولماغاي بىر لەھزە ساغ

95

~ V — / — — V — / — — V — / — — V —
فائىلاتۇن فائىلاتۇن فائىلاتۇن فائىلان
(رەمەلى مۇسەممەنى مەقسۇر)

دىلبەرا لەئلىڭ شەرابى ئابى كەۋسەردىن لەتىف
قامەتىڭ نەخلى داغى سەرۋۇ سەنۇبەردىن لەتىف

سەفھەئى ھۇسنۇڭ قاشىندا مۇنفەئىل ئەۋراقى گۈل
نۇقتەئى خالىڭ ئەبىرى مۇشكۇ ئەنبەردىن لەتىف

بىر نەفەس ئاغزىڭنى كەلتۈر سۆزگە شىرىنلىك بىلە
كىم كېلۇر سۆز سۆزلەمەكلىك شەھدۇ شەككەردىن لەتىف

سەن لەتافەت سۈيى بىرلە يۇغرۇلۇپتۇرسەن تەمام
ئۆزگەلەرنىڭ ھۇسنى بولسا زىبۇ زىيۋەردىن لەتىف

يۈز ئۆزە سالساڭ تاراپ مۇشكىن ساچىڭنى ناز ئىلە
گۈل ئۆزە بۇرقەئ سالۇرسەن سۈنبۇلى تەردىن لەتىف

ئىستەدۇڭ ئالەمدە ئۆمرىي غەمگۇسارىي تاپمادۇق
غەم كۈنىندە يارۇ ھەمدەم جامۇ ساغەردىن لەتىف

ھەجرىدىن يەتسە ئاتايى نالەسى كۆككە نە ئەيب
چۇن تاپىلماس دۇنيادا ئۇل ماھ پەيكەردىن لەتىف

96

~ V — / V — — V / V — V — / V — —
مەفئۇلۇ فائىلاتۇ مەفائىيلۇ فائىلان
(مۇزارىئى مۇسەممەنى ئەخرەبى مەكفۇفى مەقسۇر)

ئەي پادشاھى كىشۋەرى ھۇسنۇ جەھان[2] لۇتف
فەرخۇندە گۈل ياڭاقىڭ ئىلە بوستان لۇتف

بۇ ھۇسنۇ بۇ لەتافەت ئىلە قامەتىڭ بىگىن
سەرۋى چەمەندە كۆرمەدى بىر باغبان لۇتف

نېدىن تۇشەر ئاياغىڭا ھەر دەمبەدەم ساچىڭ
گەر خۇلقى خۇب كۆرمەسە ئېدى ئى[3] جان لۇتف

تەفسىر بولدى مۇسھەفى ھۇسنۇ جەمالىڭا
ھەركىمكى قىلدى دۇنيادا شەرھۇ بەيان لۇتف

ئۆلدى ئاتايى ھەسرەت ئىلە ئىنتىزاردىن
ئاخىر نە بولدى بولمادىمۇ بىر زەمان لۇتف

97

~ V — / — — V — / — — / — — V — / — — — V —

فائىلاتۇن فائىلاتۇن فائىلاتۇن فائىلان

(رەمەلى مۇسەممەنى مەقسۇر)

ساقىيا كەلتۇر قەدەھكىم بولدى ۋەقتى گۇل لەتىف
نەرگىسى سىراب سەرخۇش نەغمەئى بۇلبۇل لەتىف

چارتاقى سەرۋ ئۈزە قۇمرىي قىلۇر گۆيەندەلىك
دەر سۇراھىي ھەم ئەرەبچە قۇمرىيغا قۇلقۇل لەتىف

تۇشسە مۇشكىن ساچلارىڭ بادى سەبادىن يۈز ئۈزە
ساچلۇر گۇلبەرگ ئۈستىندە ئەجەب سۇنبۇل لەتىف

لەۋھەشەللاھ ئول زەمانكىم بادەئى گۇلگۇن ئىچىپ
ئارەزىڭدە بولسا پەيدا ئەكسى مەي گۇلگۇل لەتىف

يۈز ئاتايى ئۆلگەي ئەردى نازەنىنلەر زۇلمىدىن
بولماسا ئەدلى شەھەنشەھزادە خان ئەبدۇللەتىف

98

~ — V / — — — V / — — — V

مەفائىيلۇن مەفائىيلۇن مەفائىيل

(ھەزەجى مۇسەددەسى مەقسۇر)

ئەگەر كۆڭلۈڭ تىلەر جانىمنى ئالماق
قاراقچى كۆزلەرىڭدىن بىر قىيا باق

جۇدا بولغالى مەن زۇلفۇ يۈزۈڭدىن
كۆزۈمگە نە قارا كۆرۈندى نە ئاق

فەلەك ئەيۋانىنا باش ئىندۈرۈرمۇ
قاشىڭ مىھرابىنىڭ تاقىنا مۇشتاق

كۆرەرمەن باغى جەننەت مۇۋەسسىدىن
ياڭاقىڭ نارىنى يۈز قاتلا بىھراق

مېنى دىۋانە ئەيلەپ ئىشۋە بىرلە
نېدۇر ھەردەم پەرىلەردەك ياشۇنماق

ئەگەر ئۆجماق بەرسە تەڭرى سەنسىز
دېگەيمەن بىزگە يەتتى سەككىز ئۆجماق

ئاتايى سەن كىمۇ ئول سەرۋى قامەت
ئېلىك يەتمەس نە ھاسىل قولنى سۇنماق

99

— V — / — — V — / — — — V — / — — — V —

فائىلاتۇن فائىلاتۇن فائىلاتۇن فائىلۇن

(رەمەلى مۇسەممەنى مەھزۇف)

ئەي سەبا كەلتۇر ئۇشال گۇلگۇن قەبادىن ئىيدلىق
لالە يۈزلۈك سەرۋ بويلۇق دىلرەبادىن ئىيدلىق

چۇنكى زۇلفۇڭدىن ماڭا يەتمەس بىلۇرمەن تارى مۇي
بارى بۇيى قىل رەۋان بادى سەبادىن ئىيدلىق

ئىيدگەھقە بارچا ئەل ئېلتۇر نەمازۇ رۇزەسىن
مەن قاشىڭ مىھرابىنا ئېلتەي دۇئادىن ئىيدلىق

كۆز تۇتارمەن ئوق ئاتىپ يازماس كۆزۈڭدىن مۇنتەزىر
بىر ئوق ئات باغرىم دەپ ئەۋۋەل ئىككى يادىن ئېيدىلىق

مەغرىب ئالتۇن شىرەسى ئۈزرە كۈمىش كىشى بىلە
ساقىيا سۇلتانغا تۇت ئابى بەقادىن ئېيدىلىق

چۈنكى مەن فەرھاددەك ئۆلدۇم مەزارىمدا بۇ كۈن
نې ئاسىغ ھەلۋا ئۇشال شىرىن لىقادىن ئېيدىلىق

قىل زەكاتى فىتر ئاغزىڭدىن ئاتايىغا رەۋان
كىم دەرىغ ئەتمەس غەنىي ھەرگىز گەدادىن ئېيدىلىق

100

—V—/V— —V/V—V —/V— —
مەفئۇۋلۇ فائىلاتۇ مەفائىيلۇ فائىلۇن
(مۇزارىئى مۇسەممەنى ئەخرەبى مەكفۇفى مەھزۇف)

خۇرشىدى خاۋەرىيدە يۈزۈڭدەك جەمال يوق
كىم بار ئاڭا زەۋالۇ مۇڭا ھېچ زەۋال يوق

ئالكىم بۇ سۆزدە شۇئبەدەۋۇ مەكرۇ ئال يوق

نەرگىس كۆزۈڭ مەڭزلى خوتەن لالەزارىدا
ئوق يا قاشىندا ئويناغۇچى بىر غەزال يوق

ئاغزىڭ بېلىڭنى ھەر نېچەكىم فىكر ئەيلەسەم
كۆڭلۈمدە جۇز تەسەۋۋۇرى ۋەھمۇ خىيال يوق

يۈزۈڭ قاشىندا ئاي ھەبەشي ئەنلى داغلىق
قاشىڭ قاشىندا توغرى تۇرۇرغا ھىلال يوق

مەھبۇب ئۇچۇن ئۆلەردە ماڭا يوقتۇرۇر نەزىر
ئاشىقنى ئۆلتۇرۇردە ساڭا ھەم مىسال يوق

جانىمنى ۋەسل ئۇچۇن دېسەم ئال ئەي قارا كۆزۈم

قويغىل ئاتايى مەدرەسەۋۇ خانەقاھنى
مەئنىدە قەۋلى سادىقۇ سۇفىيدا ھال يوق

101

~V—/— —V—/— —V—/— —V—
فائىلاتۇن فائىلاتۇن فائىلاتۇن فائىلان
(رەمەلى مۇسەممەنى مەقسۇر)

ئەي بىنايى ھۇسن ئىچىندە قاشلارىڭ پەيۋەستە تاق
يوقتۇر ئەيۋانى فەلەكتە بۇ ئەساسۇ تومتەراق

بارچا ياخشىدۇر ۋەلې دىلبەر بارىندىن ياخشىراق

كۆرمەدۈك جۇز جامى بادە مەشرەبى سافى رەفىق
تاپمادۇق غەيرى سۇراھي ھەمنىشىنى بىنىفاق

ئول بىھىشتى ئەدنكىم دەرلەر ۋىسالىڭدۇر سېنىڭ
ئاسي مەن سەندىن يىراق تۇشكەن قۇلۇڭ دەۋزەخ فىراق

ئەي خۇش ئول سائەتكى فەسلى گۇل گۇلستان سەھنىدە
ئاشىقۇ مەئشۇقۇ خىلۋەت باش ئاچۇق يالىڭ ئاياق

ھاسلى مۇلكى سۇلەيمان ھەق بىلۇر يەلدۇر ماڭا
گەنجى ھۇسنۇڭ قىلغالى ۋەيرانە كۆڭلۈمدە ۋىساق

دىنۇ دۇنيا ئەيشۇ ئىشرەت مالۇ مۇلكۇ ئىززۇ جاھ

سەن ئاتايى بىرلە خۇد دەرسەن رەقىبىڭنى ياراش
ئىت گەدايى كۇي ئىلە ھەرگىز قىلۇرمۇ ئىتتىفاق

102

— —V / V— — V / V— —V / V— —

مەفئۇۋلۇ مەفائىيلۇ مەفائىيلۇ فەئۇۋلۇن

(ھەزەجى مۇسەممەنى ئەخرەبى مەكفۇفى مەھزۇف)

ئەي دۇست مېنىڭ دۇنيادا سەنتەك سېۋەرىم يوق
ئۇقبادا داغى ئۇشبۇ سۆزۈمدىن گۇزەرىم يوق

ۋەسلىڭ ئىشىنى ھەر نېچەكىم فىكر قىلۇرمەن
جۇز سايەئى لۇتفۇ كەرەمىڭ چارەگەرىم يوق

زۇلفۇڭغۇ يۈزۈڭ ھەسرەتىدە كېچەۋۇ كۈندۈز
ئاھىمدىن ئۆتگۈن ھەمدەمى شامۇ سەھەرىم يوق

ئىشقىڭ يولىدا ھەر نېچەكىم ھەجر ئوتىنىدا
ئۆرتەنسە باغىر يانسا يۈرەك ھەم يانارىم يوق

ئەيب ئەتمە ئەگەر قىلسا كۆڭۈل نالەۋۇ زارىي
ۋەسلىڭ ھەۋەسىندە چۇ مېنىڭ زۇرۇ زەرىم يوق

ئەي ھۇسنۇ مەلاھەت چەمەنى سەھنىدە تاۋۇس
كۆزۈمدىن ئۇچارسەن نېتەيىن بالۇ پەرىم يوق

تا سەۋدۇم ئاتايى كەبى مەستانە كۆزۈڭنى
ئەقلۇ خىرەدۇ باشتىن ئاياقتىن خەبەرىم يوق

103

—V— / — —V— / — — V— / — —V—

فائىلاتۇن فائىلاتۇن فائىلاتۇن فائىلۇن

(رەمەلى مۇسەممەنى مەھزۇف)

ئاھ ئۆلتۈردى فىراق ئول گۈلئۇزارىمدىن يىراق
لالە يۈزلۈك سەرۋ بويلۇق توغرى يارىمدىن يىراق

نالە قىلسام ھەر زەمان ئەيب ئەتمەڭ ئەي ئۇششاقكىم
ئەندەلىبى بېنەۋامەن لالەزارىمدىن يىراق

ئىختىيار ئەتتىم ئول ئاينى ئىككى دۇنيادىن ۋەلې
نېتەيىن سالدى فەلەك ئۆز ئىختىيارىمدىن يىراق

سەئي ئېتەر زاھىد مېنى جەننەتنىڭ ئەسكى باغىنا
مەن بارۇرمەنمۇ يۈزۈڭدەك نەۋبەھارىمدىن يىراق

مەندە ھەم سەبرۇ قەرارۇ ئەقلۇ ھۇشىي بار ئېدى
نې بەلالىق ئىشق ئېدىكىم سالدى يارىمدىن يىراق

گەر فەلەك ئۆلتۈرسە يۈز قاتلا مېنى ھېچ باك ئەمەس
بۇ ئۆلۈمدۇركىم ئۆلەدۇرمەن نىگارىمدىن يىراق

كەتمەگەي ئۆلسەم ئاتايىتەك بويۇڭ سەرۋى ئۇچۇن
تا قىيامەت سايەئى رەھمەت مەزارىمدىن يىراق

104

— —V / — — —V / — — —V

مەفائىيلۇن مەفائىيلۇن فەئۇۋلۇن

(ھەزەجى مۇسەددەسى مەھزۇف)

بويۇڭ سەرۋى رەۋاندۇر جانغا لايىق
نە بىر باغۇ نە بىر بوستانغا لايىق

نە شەبنەم دانەسىدۇر تىشلەرىڭكىم
بولۇپتۇر غۇنچەئى خەندانغا لايىق

خىيالىڭغا كۆڭۈلدە جان بېرۇرمەن
ئەزىز تۆھفە ئېرۇر مېھمانغا لايىق

مېنىڭ كۆڭلۈمدە سەن ئەي ھۆسن گەنجى
بەلى ھەر گەنج ئېرۇر ۋەيرانغا لايىق

تاپىلماس جۇملە ئالەمدە مېنىڭتەك
گەدايى مۇستەھىق ئېھسانغا لايىق

تەبىبا دەردى سەر بەرمە ماڭاكىم
مېنىڭ دەردىم ئەمەس دەرمانغا لايىق

ئاتايى سۆزىن ئەي سۇلتانى ھۆسن ئال
كى دەرلەر ياخشى دۇر سۇلتانغا لايىق

105

— —V / — — —V / — — —V
مەفائىيلۇن مەفائىيلۇن فەئۇۋلۇن
(ھەزەجى مۇسەددەسى مەھزۇف)

يۈزۈڭ خۇرشىدۇ ئەنلىك سۇبھى سادىق
تەئالەللاھ زىھى خۇش سۇنئى خالىق

بۇ نى كۆزدۇر بۇ نى كىرپۈك بۇ نى قاش
كى چىقتى دىنۇ ئىيماندىن خەلايىق

لەبى شىرىن ئىلە ئۇزرا ئۇزارىڭ
قىلۇر خۇسرەۋنى چۈن فەرھادۇ ۋامىق

مېنىڭدەك جۇملەنى قۇل قىلغاي ئەردىڭ
ۋەفا قىلساڭ بېگىم ھۆسنۈڭغا لايىق

تىلەپ تاپماس ئېدىم ئىتكەن كۆڭۈلنى
سەبا زۇلفۇڭدا ناگەھ بەردى سايىق

ئاژۇندا ئىستەدىم بىسيار ھەمدەم
غەمىڭتەك تاپمادىم يارى مۇۋافىق

نەزەر قىلسۇن دېسەڭ ئول سەرۋى ئازاد
ئاتايى قىل رەۋان تەركى ئەلايىق

106

— —V / — — —V / — — —V
مەفائىيلۇن مەفائىيلۇن فەئۇۋلۇن
(ھەزەجى مۇسەددەسى مەھزۇف)

سېنىڭتەك ھۆسن ئىلە ھۆرۇ پەرى يوق
لەبى قەندۇ ئەسەل بېلى ئەرى يوق

خوتەن ئاھۇسى باقماس باقىشىڭدەك
يۈرۈشۈڭدەك يۈرۈر كەبكى دەرى يوق

دىلارامىكى نازۇ شىۋە بىلمەس
دەرەختىيدۇر كى ھېچ بەرگۇ بەرى يوق

تەمەننا قىلماسۇن ئول قاشۇ كۆزنى
ئۇشول باشكىم ئانىڭ دەردى سەرى يوق

كۆڭۈلنۈڭ يۈز تۈمەنمىڭ ياراسىندىن
تاپىلماس يەركى غەمزەڭ نەشتەرى يوق

يۈزۈڭە ئوخشاغاي خۇد شاھى ئەنجۇم
ۋەلې زۇلفۇڭا ئوخشار لەشكەرى يوق

فىراقىڭ ئوتىدا مىسكىن ئاتايى
ئېرۇر پەرۋانەئى بالۇ پەرى يوق

107

— V — / — — — V — / — — — V — / — — — V —

فائىلاتۇن فائىلاتۇن فائىلۇن

(رەمەلى مۇسەممەنى مەھزۇف)

ئەي سەئادەت مەتلەئى ئول ئارەزى ماھىڭ سىنىڭ
ھۆسن ئەفلاكىندا يوقتۇر مىسلۇ ھەمتايىڭ سىنىڭ

كەئبەئى ئەربابى ھاجەت قاشلارىڭ مىھرابىدۇر
قىبلەئى ئەھلى مۇھەببەت خاكى دەرگاھىڭ سىنىڭ

بۇ لەتافەتكىم پەرىتەك سەندەدۇر ئەي رەشكى ھۇر
گۇيىيا باغى ئىرەمدۇر سەھنى خىرگاھىڭ سىنىڭ

گەرچە مەن تۇشتۇم جەمالىڭدىن يامان كۆزتەك يىراق
ياخشىكىم بىچارە كۆڭلۈم باردى ھەمراھىڭ سىنىڭ

خاھ ۋەسلىڭ بىرلە تىرگۈز خاھ ئۆلتۈر ھەجر ئىلە
مەن رىزا بەردىم نىچۈككىم بولسا دىلخاھىڭ سىنىڭ

ھاجەت ئەرمەس ھەزرەتىڭدە ئەرزى ھاجەت ئەيلەمەك
چۇن تەجەللىي كۆزگۈسىدۇر تەبئى ئاگاھىڭ سىنىڭ

نې ئەجەب يەتسەڭ ئاتايى بىر تۈن ئول ئاي ۋەسلىنە
كىم ئۆتەر يەتتى فەلەكدىن ھەر سەھەر ئاھىڭ سىنىڭ

108

— — V / — — — V / — — — V

مەفائىيلۇن مەفائىيلۇن فەئۇۋلۇن

(ھەزەجى مۇسەددەسى مەھزۇف)

كىرەكمەس سەنسىزىن جانۇ تىرىگلىك
ئەففەللەھ دەردى ھىجرانۇ تىرىگلىك

لەبى لەئلىڭ بىلە سەرۋى رەۋانىڭ
باغىشلار ئابى ھەيۋانۇ تىرىگلىك

رەقىبلەر سۆھبەتى جان زەۋقىن ئېلتۇر
خۇش ئەرمەس ئارى زىندانۇ تىرىگلىك

ئۆلەرمەن بولماساڭ بۇ شەھرۇ ئەلدە
يۇسۇفسىز يەئنى كەنئانۇ تىرىگلىك

ئاتايى ئۆلدى سىزگە باقى بولسۇن
جەھاندا تا ئەبەد جانۇ تىرىگلىك

109

— V — / — — V — / — — — V — / — — — V —

فائىلاتۇن فائىلاتۇن فائىلۇن

(رەمەلى مۇسەممەنى مەھزۇف)

ھۆسن باغىندا يۈزۈڭدەك ۋەردى ھەمرا كۆرمەدۈك
مىسر مۈلكىندا لەبىڭتەك قەندى زىبىا كۆرمەدۈك

چىنۇ ماچىنۇ خوتەندە كۆزلەرىڭتەك رەھمىسىز
بىخەتا قان تۆككۈچى بىر تۈركى ياغما كۆرمەدۈك

قامەتىڭ بالاسىنا باردۇق تەماشا قىلغالى
بىر بەلا كۆردۈك تەئالەللەھكى بالا كۆرمەدۈك

بۇ ئۇلۇستا خۇبلار كۆردۈك ۋەلې ئەي ئۇزبېگىم
دىلرەبالىقتا سىزنىڭدەك شوخ رەئنا كۆرمەدۇك

سەۋگەلى ئەي سىيمتەنلىك كۆڭلى فۇلادىم سىنى
دۇنيادا تىغى جەفادىن ئۆزگە قەتئا كۆرمەدۇك

نازەنىنلەردە ۋەفاۋۇ مىھر بار دەرلەر ۋەلې
كۆپ ئېشىتتۇك بىز داغى بۇ سۆزنى ئەمما كۆرمەدۇك

دېسەلەر نە ئەيب ئاتايىنىڭ سۆزىن دۇررى يەتىم
كىم فىراقىدا ئانىڭ ياشچە دەريا كۆرمەدۇك

110

— V — / — — V — / — — V — / — — V —
فائىلاتۇن فائىلاتۇن فائىلاتۇن فائىلۇن
(رەمەلى مۇسەممەنى مەھزۇف)

ئەي جەفا بابىندا مۇھكەم سۇست پەيمانىم مېنىڭ
قالمادى سەبر ئەتكەلى ھەجرىڭدە ئىمكانىم مېنىڭ

تالئىمدىندۇر بۇ كىم يەتمەس سېنىڭدەك ئايغا
كۆكتىن ئۆتكەن نالەۋۇ فەريادۇ ئەفغانىم مېنىڭ

پىرەھەندىن بولماسۇن دەپ ناگەھ ئازۇردە تەنىڭ⊛
ئۆزگەلەرنىڭ ئېتەكى كۆيسە كۆيەر جانىم مېنىڭ

كەلتۈرەي جانىمنى مىھمانى خىيالىڭغا ۋەلې
بۇ مۇھەققەر تۇھفەنى ئالغايمۇ مىھمانىم مېنىڭ

قاندىن ئەيمەنگەي مېنى ئۆلتۈرسە كافەر كۆزلەرىڭ
كىم بۇ كۆڭلۈم بوينىغادۇر ھەق بىلۇر قانىم مېنىڭ

سۇرەئى ۋەللەيلۇ ۋەششەمس ئوقۇغان كۆندىن بېرى
زۇلفۇ رۇخسارىڭ بولۇپتۇر كوفرۇ ئىيمانىم مېنىڭ

ئاستانىڭدە ئاتايى كىمدۇرۇر دەپ سورسالار
دېگەسەن بىر خاكى راھىم بىرلە يەكسانىم مېنىڭ

111

— V — / — — V — / — — V — / — — V —
فائىلاتۇن فائىلاتۇن فائىلاتۇن فائىلۇن
(رەمەلى مۇسەممەنى مەھزۇف)

ئەي خىيالىڭ تا ئەبەد ھەمرازۇ يولداشىم مېنىڭ
قايداكىم بولسا ئاياغىڭ ئاندادۇر باشىم مېنىڭ

تاپماسام ۋەسلىڭنىكىم ئول نۇھ ئۇمرىدۇر ماڭا
غەرقى تۇفان ئەيلەگەي ئالەمنى كۆز ياشىم مېنىڭ

ئەي جەفاچى تاشباغىرلىق رەھم قىلماسسەن ماڭا
كۆيدى ئۆرتەندى غەم ئوتىندا ئىچىم تاشىم مېنىڭ

تۇپراغىمنى كۆزگە قىلغايلار مەلائىك تۇتىيا
خاكى راھىڭ گەر كەفەندە بولسا يولداشىم مېنىڭ

گەھ گەھى باشىڭ ئۈچۈن دەۋلەت ئاياقىن سۇن ماڭا
ھۆسنىنىڭ نۇقلۇ مەيىندىن مەستۇ قەللاشىم مېنىڭ

لەۋھى كۆڭلۈمدە يۈزۈڭ نەقشىندىن ئۆزگە سەزمەدى
سۇرەتىم تەسۋىر قىلغان دەمدە نەققاشىم مېنىڭ

كۆرسە قاشىڭنى ئاتايى باشلاسا دىۋانەلىق
ئەيب قىلما چۈن ياڭى ئايدۇر دېدىڭ قاشىم مېنىڭ

112

~ V — / V — — V / V — V — / V — —

مەفئۇۋلۇ فائىلاتۇ مەفائىيلۇ فائىلان

(مۇزارىئى مۇسەممەنى ئەخرەبى مەكفۇفى مەقسۇر)

ئالدى كۆڭۈلنى بىر بۇتى ئەييارى شوخى شەنگ
كىم[1] كۇفر ئۆگرەنۇر كۆزىدىن كافەرى فەرەنگ

كۆيدۇردى ئىشقى ئوتىدا[2] يۈز ئابرۇينى
نامۇس يەلگە بارديۇ ھەم خاك بولدى نەنگ

بەھرىيدۇرۇر غەمكى ئېرۇر بەھرى ئاتەشىن
قىلماس تەھەممۇل ئاندا مەگەر ئاشىقى نەھەنگ

شىرىن دەھانى لەززەتىنى ئەل ئىشتكەلى
ئالماس كىشى شەكەرنى دىرەمغە ساتىلسا تەڭ

ئول قاشۇ كۆزنى سەۋگەلى بولدۇم نىشانەئىي
ئاتسا قاراقچى غەمزەسى بىر ناۋەكى خەدەنگ

شەرھى غەمى فىراق قىلۇر ھەر نەفەسدە نەي
يادى زەمانى ۋەسل قىلۇر ھەر تۇزۇكدە جەنگ

قىلماس ئاتايى قامەتىدەك سەرفەرازلىق
بولغىل قەدەمدە زۇلفى مەگىزلىك شكەستە رەنگ

113

— V — / — — V — / — — V — / — — V —

فائىلاتۇن فائىلاتۇن فائىلاتۇن فائىلۇن

(رەمەلى مۇسەممەنى مەھزۇف)

ئەي بېگىم تا بەستەئى زۇلفى سىياھىڭمەن سېنىڭ
كۆز ئۈچىندىن مۇبتەلايى بىر نىگاھىڭمەن سېنىڭ

قۇللۇغۇڭ بىرلە جەھان مەشھۇرى بولدۇم ئاقىبەت
دېمەدىڭ بىر كۇن قۇلۇم كەل پادشاھىڭمەن سېنىڭ

ئاخىر ئەي سەرۋى خىرامانىم ئۆتەردە لۇتف ئېتىپ
بىر يۈزۈمگە باس قەدەمكىم خاكى راھىڭمەن سېنىڭ

گەرچە ئۆلتۈردۈڭ مېنى سەنسىز تىرىلگەن جۇرم ئۈچۈن
ھەشردە مەن ھەم بۇ كۆزدىن شەرمسارىڭمەن سېنىڭ

تىيرى ئاھىندىن ئاتايىنىڭ ھەزەر قىل ھەر كېچە
مەن دۇئايى سۇبھ ئىلە گەرچە پەناھىڭمەن سېنىڭ

114

V — — — / V — — — / V — — —

مەفائىيلۇن مەفائىيلۇن فەئۇۋلۇن

(ھەزەجى مۇسەددەسى مەھزۇف)

يۈزۈڭ شەمئىنە مەن پەرۋانەلەردەك
ساچىڭ زەنجىرىنە دىۋانەلەردەك

بولۇپتۇر گەنجى ۋەسلىڭ ھەسرەتىدە[1]
كۆڭۈلنۈڭ كۇلبەسى ۋەيرانەلەردەك

كۆزۈڭ فىكرىندە ئىشرەت پىيشەلەرگە
تاپىلماس گوشەئىي مەيخانەلەردەك

يۈزۈڭ دەۋرىندە يۈسۈف داستانىن
ئوقۇرلار ئامۇ خاس ئەفسانەلەردەك

ئەزەلدىن ئاشناگىزمەن ۋەلېكىن
بولۇپتۇرمەن بۇ كۈن بېگانەلەردەك

توزاققا ئىلدى كۆڭلۈم ئەندەلىبىن
گۈلىستان ئىچرە خالىڭ دانەلەردەك

ئاتايى كۆڭلىنىڭ ئەھدى بۇتۇندۇر
ئەگەر سىندۇرساگىز پەيمانەلەردەك[*]

115

— V — — / — V — — / — V — — / — V —

فائىلاتۇن فائىلاتۇن فائىلاتۇن فائىلۇن

(رەمەلى مۇسەممەنى مەھزۇف)

سور مېنى بىر كۈنكى كىمدۇر بۇ گەدايى كۈيدەك
ھەسرەت ئوتىندا كۆرە ئالماس رەقىبلەر گۈيدەك

سەرۋى دىۋانە نې دەپ ئوخشاتقاي ئۆزنى بويۇڭا
مۇنتەھادۇر سىدرە گەر بولسا بۇ رەئنا بويدەك

ئات ئۈچۈن سۈرتۈم سەمەندىڭ[*] خاكى راھىن كۆزگە كىم
ئادەمىغە يوقتۇرۇر ھېچ نېمەئىي ئابرۇيدەك

كۈللى ھالىمنى مۇنەججىم كۆردى ئايتۇر ئاقىبەت
بولغۇسى بىر شەھسەۋار ئاللىندا باشىڭ گۈيدەك

گەر قارا زۇلفۇڭ قاشىندا باقسا سۇنبۇلغا كۆزۈم
كۆزلەرىمنىڭ دىيدەسىن زاغۇ زەغەنلەر ئويدەك

نەچچە كۆيدۇرگەي مېنىڭ بۇ جۇزۋى كۆڭلۈمنى فىراق
كۆيدۈم ئۆرتەندىم داغى كۈل بولدى ئەمدى قويدەك

ئەي كۆزى جەيرەن ئاتايىنى ئىشكىدىن قاۋغۇچە
بارى ئۆلتۈر سال دەمى كۈيۈڭدا ئەت قۇش تۈيدەك

116

— V — — / — V — — / — V — — / — V —

فائىلاتۇن فائىلاتۇن فائىلاتۇن فائىلۇن

(رەمەلى مۇسەممەنى مەھزۇف)

ئەي لەتافەت سۇبھىدىن تالىئ ئىكى چولپان كۆزۈڭ
گەردىشى دەۋرى قەمەردە فىتنەئى دەۋران كۆزۈڭ

ئىككى يادۇر قاشىدا پەيۋەستە مىڭ ناۋەك بىلە
نې ئەجەب ھەر بىر نەزەردە قىلسا يۈز قۇربان كۆزۈڭ

قەسدى جانىم قىلغالى ئەينەلىيەقىن بولدى ماڭا
ئانداكىم باقتى يىراقتىن ناز ئىلە پىنھان كۆزۈڭ

قەيسەرى رۇم ئاي يۈزۈڭ مۇشكىن ساچىڭ خاقانى چىن
شاھى ھىندىستان مېڭىڭ سۇلتانى تۈركىستان كۆزۈڭ

گەرچە ئاھۇيى خوتەندۇر بېخەتا بىلمەن نېدىن
چىنۇ ماچىن لالەزارىندا قىلۇر سەيران كۆزۈڭ

چۈن تىكىلدى بۇ مېنىڭ جانىمغا ئالماي قويماغاي
غەمزە بىرلە يۈز مېنىڭدەك جاننى[*] ئالغان كۆزۈڭ

ھەر نېچەكىم تەلمۈرۈپ باقسا ئاتايى مۇستەھىق
بىر نەزەر قىلماس ئاڭا تەگرى ئۈچۈن ئېھسان كۆزۈڭ

117

— V — / V — — V / V — V — / V — —

مەفئۇۋلۇ فائىلاتۇ مەفائىيلۇ فائىلۇن

(مۇزارىئى مۇسەممەنى ئەخرەبى مەكفۇفى مەھزۇف)

ئەي ھۇسن ئىچىندە مۇلكەتى بىمۇنتەھا سېنىڭ
مىھرۇ ۋەفا مېنىڭدۇرۇ جەۋرۇ جەفا سېنىڭ

ئاغزىڭ بىلە مۇزايىقە يوقتۇر جان ئۇستىدە
كۆڭلۈم ئۆيۈڭ باشىم سەدەقەڭ[14] مەن گەدا سېنىڭ

جان غارەت ئەيلەدىڭ كۆڭۈل ئالدىڭ ساغىنمادىڭ
قايسى جەفاڭنى چەكمەدىم ئەي بىۋەفا سېنىڭ

كىم سەۋدى ياخشى سۆزنى كۆيمەدى ئۆرتەنمەدى[15]
ئىشقىڭ ئوتى تۇتاشمادى يالغۇز ماڭا سېنىڭ

ئۆلتۈر ئۆلەي قاشىڭدا يۈزۈڭگە باقا باقا
بولسۇن ھەياتى خىزر ئىلە ئۇمرى بەقا سېنىڭ

بەس نائۇمىد قىلدى مېنى ۋەسل يولىدىن
بىگانەلەردەك ئۆتكەنىڭ ئەي ئاشنا سېنىڭ

جەۋرۇڭنى خۇد ئاتايى ۋەفاچە كۆرەر ۋەلې
چىققاي جەفاچىلىققا ئاتىڭ خەلق ئارا سېنىڭ

118

— V — / — — V — / — — V — / — — V —

فائىلاتۇن فائىلاتۇن فائىلاتۇن فائىلۇن

(رەمەلى مۇسەممەنى مەھزۇف)

ئەي بىھىشتى جاۋىدان بىر لەھزە دىيدارىڭ سېنىڭ
كەۋسەرى مائى مەئىن لەئلى شەكەر بارىڭ سېنىڭ

ئۆزگەلەردە زۇلفۇ خالى بولسا ھۇسن ئەسبابىدىن
مەھزى ھۇسنۇ لۇتف ئېرۇر باشتىن ئاياق بارىڭ سېنىڭ

بىر نەزەردە يۈز كۆڭۈلنى سەيد ئېتەر ئاھۇ كۆزۈڭ
مەن ئەمەسمەن يالغۇزۇن جانا گىرىفتارىڭ سېنىڭ

بەختى گۇمرەھدىنمۇدۇر يا رەب ماڭا مەھرۇملۇق
يا مەگەر مەتلۇبىغا يەتمەس تەلەبكارىڭ سېنىڭ

جەۋرى ئەغيار ئېلكىدىن جانىمغا يەتتىم ئاھ ئاھ
بەندەدىن ياد ئەيلەسەڭ يارا خۇدا يارىڭ سېنىڭ

ئەي كۆڭۈل سەن ناتەۋانۇ كۆزلەرى جان ئالغۇچى
ئۆلمەيىن مۇشكىلگە ئاسان بولسا دۇشۋارىڭ سېنىڭ

ئىلغاماس لەئلىڭنى سەۋگەن خىزرۇ ئىيسادىن سېنى
ئىستەمەس سۇھبەتنى ھەر كىم بولسا بىمارىڭ سېنىڭ

گەر كېيىكلەر نافەسىندە بۇتسە قاندىن مۇشكى چىن
لالەۋۇ گۇلدىن بۇتۇپتۇر مۇشكى تاتارىڭ سېنىڭ

ئول يۈزى گۇلزارىنىڭ كۆڭلىنە بىر قىلماس ئەسەر
ئەي ئاتايى تاش ئېرىتكەن نالەئى زارىڭ سېنىڭ

119

—V—/— —V—/— —V—/— —V—

فائىلاتۇن فائىلاتۇن فائىلاتۇن فائىلۇن

(رەمەلى مۇسەممەنى مەھزۇف)

سەۋدى خۇبلارنى ئايىردى خانۇمانىمدىن كۆڭۈل
ئۆزگە نې ئىستەر مېنىڭ بۇ قىلچە جانىمدىن كۆڭۈل

ئاھ مەن جانىمغا يەتتىم جەۋر چەكمەكتىن نېتەي
زەررە مىھر ئۆزمەس ئۇشول نامېھرىبانىمدىن كۆڭۈل

بۇ مېنىڭ يۇگرۇك ياشىم رازىمنى ئەلگە قىلدى فاش
ئاشكارا قىلمادى سىررى نىھانىمدىن كۆڭۈل

ۋەسلى ھەجرىڭ قىسسەسىن بىر كۈن ساڭا شەرھ ئەيلەگەي

چۈنكى ۋاقىفدۇر مېنىڭ ياخشى يامانىمدىن كۆڭۈل

بولغالى بىزار مەندىن ئاي يۈزۈڭنىڭ مىھرىدە
يىل كېچەر كەچمەس مېنىڭ بىر كۈن گۇمانىمدىن كۆڭۈل

بىتىسەم بولغاي نەسىھەتنامەلەر يۈز گەنجى پەنج
ئۆزگە قىلماس خۇسرەۋۇ شىرىن دەھانىمدىن كۆڭۈل

جان بېرۇر مەھبۇب ئۈچۈن ئاشىق ئاتايى نەچچە سەن
ھەردەم ئايتۇرسەن ئايىردى خانۇمانىمدىن كۆڭۈل

120

—V—/V— —V/V—V—/V— —

مەفئۇۋلۇ فائىلاتۇ مەفائىيلۇ فائىلۇن

(مۇزارىئى مۇسەممەنى ئەخرەبى مەكفۇفى مەھزۇف)

ھەجرىڭ غەمىندە بولدى تەنىم[10] پارە پارە قىل
قىلچە جانىمنى ئال داغى دەردىمغە چارە قىل

ھۇسنۇڭ سۆزىن يۈز ئۇترۇ دېسەم يۈز كۆرەر دېسەڭ
ئال كۆزگۇ سۇنئى ھەقنى ئۆز ئۆزۈڭ نەزارە قىل

تەركىبى سۇرەتىڭنى قىلۇردا فەرىشتەگە
كۆڭلۈڭنى تەڭرى دېدى سەنگى خارە قىل[13]

دەرلەر يۈزۈڭنى ئاي شىمدى نېكىم نىيلەكى كۆك[14]

ئول ئاي قاشىندا نېتتى مېنى بىر ستارە قىل

گەر خالىي[11] ئۇلسام ئول مەيى لەئلىڭ خيالىدىن
غەم تاشى بىرلە شيشەئى كۆڭلۈمنى پارە قىل.

قان يۇتقانىمنى[12] غۇنچە بىگىن ئەي سەبا يېلى
بىر سۇبھىدەم ھكايەت ئۇشول گۈلئۇزارە قىل

تۇت گۇشەئىي ئاتايى سەنەملەر كۆزى بىگىن
ساھىب نەزەر بول ئەھلى جەھاندىن كەنارە قىل

121

—V—/— —V—/— —V—/— —V~

فائىلاتۇن فائىلاتۇن فائىلاتۇن فائىلان

(رەمەلى مۇسەممەنى مەقسۇر)

ئەي سىپېھرى ھۇسن ئىچىندە ئافتابى بىزەۋال
شىۋەۋۇ نازۇ كەرەشمە ئىلمىدە ساھىب كەمال

تۇبىئى جەننەتتە يوقتۇر ھەم نىھالى سىدرەدە
قامەتىڭ سەرۋىدەكىم باردۇر بۇ ھەددى ئىئتدال

بىر كۆڭۈل بار ئەردى مەندە ئال ئىلە ئالدىڭ ئانى
ئەمدى بىر جانىم قالىپتۇر گەر يارار ئانى ھەم ئال

سۇرەتى لەۋھۇ قەلەم مەۋجۇد بولماستىن بۇرۇن
زۇلفۇڭ ئەردى سەربەسەر ھالى پەرىشانىمغا ھال

زۇلفۇ رۇخسارىڭ ئەسىرى مۇلكى ھىندىستانۇ رۇم
خەتتىڭۇ لەئلىڭ گەدايۇ بەندەسى تۇتىيۇ بال

ياغلىق ئۆپتۇم دەپ لەبىنى دەئۋى قىلغان جۇرمىدىن
فۇتە سالدى بوينۇغا تارتار بەسي كۆپ ئىنفىئال

ۋەسلىن ئول ئايىنىڭ مۇنەججىمدىن ئاتايى سورماغىل
كىم فەلەكتە يوقتۇرۇر ئانداق مەھى فەرخۇندە فال

122

~ — — V / — — — V / — — — V

مەفائىلۇن مەفائىلۇن مەفائىل

(ھەزەجى مۇسەددەسى مەقسۇر)

بۇ كۆزكىم سەندەدۇر ئەي زۇلفى قەتتال
تۇشۇپتۇر نازەنىنلەر ئىچرە بىر ھال[13]

قاچانكىم تىيرى غەمزەڭنى[14] ئاتارسەن
بۇ خاكىي سارى ھەم گاھى نەزەر سال

نىچە يوقسىز ئىسەم ئاغزىڭ غەمىندە
ماڭا زۇلفۇڭ خىيالىدۇر قارا مال

ئەگەر شىرىن لەبىڭغە جان تىلەرسەن
تۇرۇشقا نە مەھەل بات بول رەۋان ئال

يۈز ئالتۇن ئەيلەدىم تاپمان يولۇڭدا
ئاياغىڭ تۇپراغىندىن زەررە مىسقال

كۆزۈڭ كۆڭلۇم ئالۇر يۈز ئال بىرلە
بىلىپتۇر تۇرك ئىكەچ بۇ مۇنچە كۆپ ئال

سەبا چەۋگانى زۇلفىڭدىن ئۆتەردە
ئاتايى كۆڭلىدىن سوركىم نەدۇر ھال

123

— V — / — — V — / — — V — / — — V —

فائىلاتۇن فائىلاتۇن فائىلاتۇن فائىلۇن

(رەمەلى مۇسەممەنى مەھزۇف)

گەرچە سەن بولدۇڭ ماڭا جەۋر ئەتمەكىڭ بىرلە مەسەل
ھاشەلىللاھ تاپسا مىھرىم زەررە نۇقسانۇ خەلەل

بەندەمەن ئولكىم ۋەفا بابىندا دەرلەر بىنەزىر
سەنسەن ئولكىم ھۇسن ۋەجھىندىن ئوقۇرلار بىبەدەل

قۇللۇغۇڭغا ئاي بىتىگ بەردى خەتىڭنى يازغالى
مۇشكى تەردىن سەفھەئى جان ئۈزرە خەتتاتى ئەزەل

فۇرقىتىڭ خۇد مۇشكىلىدۇر بىر سەرىي مۇشكىل بۇ كىم
يوقتۇرۇر ۋەسلىڭدىن ئۆزگە قىلسا ئول مۇشكىلنى ھەل

قىلسا ئەل ئەدگۇ ئەمەللەر جەننەتى ۋەسلىڭ ئۈچۈن
مەندە جۇز فەقرۇ نىيازۇ مەسكەنەت يوقتۇر ئەمەل

بۇ ھەياتىمدىن ماڭا خۇشتۇر ئۆلۈم جانانەسىز
بىر كەرەم ئەيلەپ مىنى ھەجر ئىلكىدىن قۇتقار ئەجەل

ئەي ئاتايى ۋەسلىنىڭ تەدبىرىدە[15] جان ئويناغىل
كىم مۇھەببەت بابىدا سىغماس فەنۇ مەكرۇ ھىيەل

124

—V—/— —V—/— — V—/— —V—

فائىلاتۇن فائىلاتۇن فائىلاتۇن فائىلۇن

(رەمەلى مۇسەممەنى مەھزۇف)

ئانداكىم قىلدى تەۋەققۇ ۋەسلى جاناندىن كۆڭۈل
باغرىنى سۇ ئەيلەدى يۈدى ئېلىك جاندىن كۆڭۈل

كۆيدۇم ئۆرتەندىم نېتەي ئول قاشۇ كۆزنى كۆرگەلى
كەلتۈرۈر يۈز فىتنەنى باشىمغا ھەر ياندىن كۆڭۈل

كىرگەلى جان مۈلكى ئىچرە شەھرى ياغما خۇبلارى
تىنمادى بىر لەھزەئىي تاراجۇ تالاندىن كۆڭۈل

ياد قىلماس زۇلفۇ رۇخسارۇ خەتىڭنى كۆرگەلى
لالەۋۇ نەسرىنۇ سۇنبۇل بىرلە رەيھاندىن كۆڭۈل

لەئلىڭىز يادى بىلە گەر ئۆلسە ھىجران چۆلىدە
تا نە بولسۇن ئىچسە بىردەم ئابى ھەيۋاندىن كۆڭۈل

ئەل تىلەر ئۇچماق باغىن لېك جانىم بۇلبۇلى
زۇلفى سەۋداسىندا ئۇزمەس باغى زاغاندىن كۆڭۈل

گەر ئاتايىنى فەلەك ئۆلتۈرسە تۇپراق ئەيلەسە
تا قىيامەت ئۆزگە قىلماغاي خىياۋاندىن كۆڭۈل

125

—V—/— —V—/— — V—/— —V—

فائىلاتۇن فائىلاتۇن فائىلاتۇن فائىلۇن

(رەمەلى مۇسەممەنى مەھزۇف)

مەڭلەرىڭ مۇشكى خوتەن يا نۇقتەئى جاندۇر بېگىم
ئەڭلەرىڭ ۋەردى ئىرەم يا باغى رىزۋاندۇر بېگىم

جۇزئەئى لەئلىڭ مەيىندىن ئادەمىلەر جان تاپار
ئەيب ئەمەس سورماق مەگەر ئول ئابى ھەيۋاندۇر بېگىم

ئىل مېنى چەۋگانى زۇلفۇڭ بىرلە بىردەم گۈيتەك
كىم فىراقىڭ ئىلكىدە ھالىم پەرىشاندۇر بېگىم

بۇ تىرىگلەر سانىدا تۇتقان خىيالىڭدۇر مېنى
يوق ئېسە جانسىز تىرىلمەكلىك نې ئىمكاندۇر بېگىم

غارەتى ھىجران ئېلىندىن مۇفلىسۇ بېچارەمەن
خانى ۋەسلىڭدىن كەرەم قىل ۋەقتى ئېھساندۇر بېگىم

ھەر نېكىم يۇسۇف جەمالىندىن ئېشىتتۇك سەندەدۇر
بۇ ھىرىي شەھرى مەگەركىم مۈلكى كەنئاندۇر بېگىم

بۇ ئاتايى قۇلنى سەۋدىڭ دەپ مېنى يازغۇرماغىل
ئول نېچۈك ئەتسۇن كۆڭۈل بىر باشقا سۇلتاندۇر بېگىم

126

— —V /— — —V /— — —V

مەفائىيلۇن مەفائىيلۇن فەئۇۋلۇن

(ھەزەجى مۇسەددەسى مەھزۇف)

ئايا گۈلچېھرەلىك سەرۋى رەۋانىم
فىدا بولسۇن ساڭا جانۇ رەۋانىم

سۇلەيمان مۈلكىدۇر ھەم نۇھ ئۆمرى
سېنىڭ بىرلە كەچۈرگەن بىر زەمانىم

ئەگەر زۇلفۇڭ ئۇچۇن چاپساڭ باشىمنى
يۈز ئۆيۈرسەم مېنىڭ بوينۇمغا قانىم

بىلىڭدە گەرچە بىر قىلچە گۇمان بار
ۋەلي ئاغزىڭدا يوقتۇر ھېچ گۇمانىم

جەمالىڭ ئايەتىدۇر ھۇسن ئىچىندە
نە ھاجەت بۇ مېنىڭ شەرھۇ بەيانىم

بۇ داغىيكىم قويار جانىمغا ھەجرىڭ
ئەجەب قالغاي مېنىڭ نامۇ نىشانىم

يۈزۈڭ مېھرىندە جان بەردى ئاتايى
دېمەدىڭ بىر كۈن ئۆلدى مېھرىبانىم

127

—V—V / —VV— / — V—V / —VV—
مۇفتەئىلۇن مەفائىلۇن مۇفتەئىلۇن مەفائىلۇن
(رەجەزى مۇسەممەنى مەتۋىيى مەخبۇن)

بىر نەزەر ئەيلە بىزگە ئەي ھۇسن ئىلە مېھرۇ ماھ ھەم
كىم سورار ئۆز گەدايىنى لۇتف ئىلە پادشاھ ھەم

بولما بەھارى ھۇسنۇڭا غەررەكى بۇ خەزانى ئۇمر
باغى ھەياتتا نې گۇلي قويغۇسى نې گىياھ ھەم

يول يۈرۈسەڭ سۈرەر ئېدىم يۈزۈمە خاكى راھنى
ئەمدى ئۇچار كۆزۈمدىن ئول يۈرۈشۇ خاكى راھ ھەم

سۈندۈرۈر ئېدى ھەجر ئوتىن چىقسا كۆڭۈلدىن ئاھى سەرد
ئاھكى قالمادى نېتەي ئەمدى مەجالى ئاھ ھەم

سايەئى زۇلفۇڭۇزنى سىز تۇتماڭىز ئاندىن[1] دەرىغ
كىم ئىكى دۇنيادا ئاڭا نىسبەتدۇرۇ پەناھ ھەم

128

— —V / V — —V / V — — V / V — —
مەفئۇلۇ مەفائىيلۇ مەفائىيلۇ فەئۇلۇن
(ھەزەجى مۇسەممەنى ئەخرەبى مەكفۇفى مەھزۇف)

ئەلمىننەتۇلىللاھكى يانا يارنى كۆردۈم
جان ھەمنەفەسى مەھرەمى ئەسرارنى كۆردۈم

بەختىم مەگەر ئويغاندى ئاغىر ئۇيقۇسىدىنكىم
مېھنەت ياگىلىپ دەۋلەتى بىدارنى كۆردۈم

ئۇمرۇم چەمەنى ئىچرە يانا ياز ئاچىلدى
كىم ئول بويى سەرۋۇ يۈزى گۇلنارنى كۆردۈم

زاھىد ماڭا ئەرز ئەيلەمەسۇن باغى جىنانىن
جەننەتنى نېتەي ئەمدىكى دىدارنى كۆردۈم

نە سەبر كۆڭۈل ئېلكىدە[1] قالدى نە تەھەممۇل
قاندىن مەن ئۇشول قامەتۇ رەفتارنى كۆردۈم

قان ئەيلە باغىرنى تىكەن ئۇر ئىككى كۆزۈمگە
سەنسىز نە ئۇچۇن لالەئى گۇلزارنى كۆردۈم

بۇتمەن دېسەلەر غەمزەڭ[2] ئوقىنىڭ ياراسىدىن
بۇ خەستە ئاتايى كەبى ئەفگارنى كۆردۈم

129

— —V / — — —V / — — —V

مەفائىيلۇن مەفائىيلۇن فەئۇۋلۇن

(ھەزەجى مۇسەددەسى مەھزۇف)

ئاياقلىك تۇپراغى بىرلە قەسەمكىم
ماڭا سەنسىز پەرى قايسى سەنەم كىم

كۆڭۈل مەتلۇبى ھۇسنۇڭدۇر ماڭا بەس
ۋەفا يا جەۋرۇ يا زۇلمۇ ستەمكىم

جەماللىك پەرتەۋىدۇر جۇملە ئالەم
كۆنىشتۇ دەير يا بەيتۇلھەرەمكىم

چۇ يوقتۇر ۋاجىبى مۇتلەقدىن ئۆزگە
ۋۇجۇدى مۇمكىنۇ بەھسى ئەدەمكىم

ئەھەددۇر ئەسلۇ فەرئى جۇملە ئەئداد
ھسابى بىئەدەد بىسيارۇ كەمكىم

نەبىي قەۋلى بىلە ئىنساندىن ئۆزگە
مەھەللى ئەرشۇ كۇرسىيۇ قەلەم كىم

بۇ كۈن كۈيۈڭدا ئىتلار زۇمرەسىندە
ئاتايىتەك ئەزىزۇ مۇھتەرەم كىم

130

— —V / — — —V / — — —V

مەفائىيلۇن مەفائىيلۇن فەئۇۋلۇن

(ھەزەجى مۇسەددەسى مەھزۇف)

دىسەڭكىم جان سىپەر قىلغىل ئاتايىم
تۇرۇپمەن ئۇشمۇناك قۇلدۇر ئات ئايىم

قۇلۇڭمەن ساقلاساڭ جانىم بارىنچە
ئەگەر ساقلاماساڭ سەن بىل سات ئايىم

نىچە سەرخۇش ئىسەڭ ھۇسنۇڭ مەيىندىن
ۋەفا جامى مەيىندىن ھەم تات ئايىم

بەقاسىزدۇر بۇ بەش كۈن ئۆمرى فانىي
باقايىن ئاي يۈزۈڭە بات بات ئايىم

فەلەكتىن ئۆتكەرۈرمەن مىھرىڭ ئوقىن
دىسەڭكىم قايداسەن ئايا ئاتايىم

131

—V—/— —V—/— — V—/— —V—

فائىلاتۇن فائىلاتۇن فائىلاتۇن فائىلۇن

(رەمەلى مۇسەممەنى مەھزۇف)

ئەي غەمۇ دەردىڭ سىنىڭ ئىككى جەھاندىن ھاسىلىم
سەن بارىندا كىمگە ئايتاي قىسسەئى دەردى دىلىم

توققۇز ئەيۋانى فەلەكتىن بولدى مۇستەغنىي كۆڭۈل
تا ئىشكىتە ئىتلارىڭ بىرلە بولۇپتۇر مەنزىلىم

ھەق تەئالا خاكى ئادەمنى ياراتماسدىن بۇرۇن
پەرۋەرىش تاپتى سېنىڭ ئىشقىڭ بىلە ئابۇ گىلىم

ئەي ساچىڭ مۇشك ئەيلەدى زۇلفۇڭ دامى كۆڭلۈم قۇشىن
تاڭ يېلىدىن ھەل مەگەر بولغاي مېنىڭ بۇ مۇشكىلىم

لەبلەرىڭ ۋەسفىندىن ئۆزگە سۆزلەسەم ئاغزىم تولا
ئابى ھەيۋان بولسا ئول سۆز جۇرمىدىن كەسكىل تىلىم

قۇللارىڭنىڭ قۇللۇغىن بىرلە قىلۇرمەن ئىفتىخار
گەر قەبۇل ئەتسەڭ زىھى فەرخۇندە بەختى مۇقبىلىم

قىلدى دىۋانە ئاتايى كۆزلەرىن[1] سەرخۇش كۆزۈڭ
ئەي لەبى لەئلى مەيىندىن[2] ئۆسرۈكۇ لايەئقىلىم

132

— V — / — — V — / — — V — / — — V —

فائىلاتۇن فائىلاتۇن فائىلاتۇن فائىلۇن

(رەمەلى مۇسەممەنى مەھزۇف)

خەستە كۆڭلۈمدىن خىيالىڭ بىر زەمان كەتمەس بېگىم
نېچەكىم ۋەسلىڭ ئېتەكىگە قولۇم يەتمەس بېگىم

نېتەيىن دەرماندا بولدۇم مەن بۇ كۆڭلۈم ئېلكىدە
سەنسىزىن ھېچ يەردە بىر لەھزە قەرار ئەتمەس بېگىم

گەرچە سەن دەشنام ئېتەرسەن مەن دۇئاچىمەن ساڭا
ئاشقى سادىق جەفادىن ئانىلىنى چىتماس بېگىم

سەن مېنى تەئزىم ئېتىپ قۇللار سانىندا تۇتماغىل
ئىتلارىڭ خەيلىندە بولسام نې ماڭا يەتمەس بېگىم

تەئنەدىن قاۋماس ئاتايىنى ئېشىكىڭدىن رەقىب
ھېچ گەداي ئىت ئۇرسە ئىشكىنى قويۇپ كەتمەس بېگىم

133

— V — / — — V — / — — V — / — — V —

فائىلاتۇن فائىلاتۇن فائىلاتۇن فائىلۇن

(رەمەلى مۇسەممەنى مەھزۇف)

تا كۆڭۈلدە ئارەزىڭ نەقشىن مۇسەۋۋەر ئەيلەدىم
ئەكسىدىن جان خىلۋەتىن ھەردەم مۇنەۋۋەر ئەيلەدىم

كۆپ ئۇزۇن تۈن تا سەھەرگەھ ساچلارىڭ ئەۋسافىدا
مەجلىسى ئاشۇفتە دىللارنى مۇئەتتەر ئەيلەدىم

قەندى لەئلىڭ شەربەتىندىن بەر دېدىم بىر چاشنىي
ئەي ئەفەللاھ سەن كەچۇرگىلكىم مۇكەررەر ئەيلەدىم

بىر ۋەرەق ئالتۇن يۈزۈمنى خەتتى مۇشكىنىڭ ئۇچۇن
رىشتەئى سىيمىن[1] ئەشكىم بىرلە مۇزتەر ئەيلەدىم

ھەر كىشى ئەھدى ئەزەلدە قىلدى بىر ئىشنى قەبۇل
مەن كۆڭۈلدە ئاي يۈزۈڭ مىھرىن مۇقەررەر ئەيلەدىم

نېچەكىم ئەفغان قىلۇرمەن تالئىم قىلماس نەزەر
گۇيىيا بەختىم قۇلاغىن نالەدىن كەر ئەيلەدىم

ئۆزگەلەر نەفسۇ ھەۋادىن قىلسا خۇبلارغا نەزەر
مەن ئاتايىتەك ئۆزۈمنى رۇھپەرۋەر ئەيلەدىم

134

—V—/— —V—/— — V—/— —V—

فائىلاتۇن فائىلاتۇن فائىلاتۇن فائىلۇن

(رەمەلى مۇسەممەنى مەھزۇف)

ئەي بەسى شەيدا كۆڭۈللەر قىبلەسى قاشىڭ بېگىم
گەر قارا زۇلفۇڭ ئۇچۇن يۈز مەندىك ئۆلسە باك ئەمەس
بىر نەزەر قىل كۆز ئۇچىندىن بىزگە ئۆز باشىڭ بېگىم
سەن تىرىك بول تا ئەبەد بولسۇن ئۇزۇن ياشىڭ بېگىم

قىلنى ئىككى يارمىشۇ قىلمىش ئەزەلدە بىر قەلەم
كىرپىكىم جارۇب ئېتەي يۈزۈمنى خاك ئەنداز ھەم
بىلىڭىز تەسۋىرىنى[52] قىلغاندا نەققاشىڭ بېگىم
گەر قەبۇل ئەتسە مېنى قۇللۇققا فەرراشىڭ بېگىم

سۇنبۇلۇ رەيھان ساچىڭىز قۇللارىدۇر باغلىق
كۆرگەلى ئۆسرۈك كۆزۈڭنى سەۋمەئە زاھىدلارى
ھەم تولۇن ئاي ئەرتەكى داغلىق قارا داشىڭ بېگىم
بولدىلار بارچا ئاتايى مەستۇ ئەۋباشىڭ بېگىم

135

—V—/— —V—/— — V—/— —V—

فائىلاتۇن فائىلاتۇن فائىلاتۇن فائىلۇن

(رەمەلى مۇسەممەنى مەھزۇف)

ئەي غەمۇ دەردىڭ سېنىڭ پەيۋەستە ئەيشۇ ئىشرەتىم
گاھ گاھى ئەل كۆرۈپ ھۇسنۇڭنى ھەيران بولسالار
مېھرى ۋەسلىڭ بىرلە يۇغرۇلدى ئەزەلدە تىينەتىم
مەن سېنى كۆرگەن سايىن ئارتار بۇرۇنغى ھەيرەتىم

ھەر نەمازىمدا مېنىڭ كافەرغە ئىسلامىم ئەگەر
فۇرقەتىڭدە[53] ئۆرتەر ئەردى بۇ زەئىف كۆڭلۈمنى ئاھ
زۇلفۇ خالىڭ قۇللۇغىندىن ئۆزگە بولسا نىييەتىم
ئاھ ئەمدى قالمادى ئاھ ئۇرغالى ھەم قۇۋۋەتىم

ئېشىكىڭدە ئىت مېنى كۆردى رەقىبدەك قاۋلادى
قىل بىھىل ئۆلسەڭ ئاتايى ھەسرەتىم بىرلە دېمە
دەۋلەتىڭدە كۆر نە يەرگە يەتتى ئىززەت ھۆرمەتىم
گەر سېنىڭ ئىشقىڭ بىلە ئۆلسەم زىھى خۇش دەۋلەتىم

136

— —V / V — —V / V — —V / V— —

مەفئۇۋلۇ مەفائىيلۇ مەفائىيلۇ فەئۇۋلۇن

(ھەزەجى مۇسەممەنى ئەخرەبى مەكفۇفى مەھزۇف)

ھەجرىڭدە بېگىم ئاھ دېگۈمدۇر داغى ئۆلگۈم
ئىيمانىم ئۇشال ماھ دېگۈمدۇر داغى ئۆلگۈم
ياد ئەيلەگىل ئەي شاھ دېگۈمدۇر داغى ئۆلگۈم
سورسا مەلەكۇلمەۋت ساڭا ھۇر كېرەك دەپ
ئاخىر دەم ئەگەر ئەرزە[54] قىل ئىيمان دېسەلەر مەن
يوق يوق ماڭا دىلخاھ دېگۈمدۇر داغى ئۆلگۈم

ئەي خىرمەنى گۈل دۇنيادا سەن باقى بول ئۆلسەم
بولسۇن سەدەقەڭ گاھ دېگۇمدۇر داغى ئۆلگۈم

جەننەتدەكىم ئەل ئاندا بولۇر زىندەئى جاۋىد
سەنسىز ئانى غەمگاھ دېگۇمدۇر داغى ئۆلگۈم

خۇبلار نېچەكىم تۇتماسالار ۋەقتى ۋەسسىيەت
مەندىن بولۇڭ ئاگاھ دېگۇمدۇر داغى ئۆلگۈم

ئىشقىڭدا ئاتايى ئۆلەدۇر بولغۇسى تا ھەشر
رۇھى ساڭا ھەمراھ دېگۇمدۇر داغى ئۆلگۈم

137

— V — / — — / — V — / — — V — / — — V —

فائىلاتۇن فائىلاتۇن فائىلاتۇن فائىلۇن

(رەمەلى مۇسەممەنى مەھزۇف)

گەرچە ئۆلتۇردى مېنى غەم بىرلە ھىجرانىڭ بېگىم
تەڭرى بولسۇن قايداكىم بولساڭ نىگەھبانىڭ بېگىم

كىرپىكىڭنىڭ ئوقلارى جانىمدىن ئارتۇقتۇر ماڭا
بۇتمەسەڭ باغرىمنى يار باق ئۇشتا پەيكانىڭ بېگىم

بەئىدەزىن گەر ئايۇ كۈن تۇغماسا يوقتۇر ئېھتىياج
قىلدى ئالەمنى مۇنەۋۋەر ئىككى چولپانىڭ بېگىم

سۇرەتىڭنى بىر تويا كۆرمەي قىلۇرسەن قەسدى جان
بەس نە مەئنىدىن ئېدى كۆڭلۇمنى ئالغانىڭ بېگىم

ئەقلى يوق ھەيۋاندۇرۇر يا فەھمۇ ھىسسى يوق جەماد
كىمكى ھۇسنۇڭنى كۆرۇپ بولماسا ھەيرانىڭ بېگىم

ماھى تابان ھەر كېچە كۆكتىن سالۇر يەرگە ئۆزىن
يەتكەلى سىرخۇشلۇغۇڭدا يەرگە تابانىڭ بېگىم

ئاغزىڭا ئالماس ئاتايى خۇسرەۋۇ شىرىن سۆزىن
سورغالى لۇتف ئەيلەپ ئانى شەككەرىستانىڭ بېگىم

138

— V — / — — / — V — / — — V — / — — V —

فائىلاتۇن فائىلاتۇن فائىلاتۇن فائىلۇن

(رەمەلى مۇسەممەنى مەھزۇف)

نې ئىنايەتسىز ماڭا جانا نې تەقسىر ئەيلەدىم
جانغا يەتتىم قايغۇدىن ئايا نې تەقسىر ئەيلەدىم

بەسكى فىكر ئەتتىم گۇناھىمنى ئۆزۈن تۈن تا سەھەر
تۇتتى كۆڭلۈمنى غەمۇ سەۋدا نې تەقسىر ئەيلەدىم

ئەقلۇ ھۇشۇم زىكرۇ فىكرىمدە تەمەننا ئۆزگەنى
قىلمادىم بىر لەھزەئىي ھەققا نې تەقسىر ئەيلەدىم

سىز ھەمان رۇخسارەسى لالە بېگىمسىز قەددى سەرۋ
قۇللۇغۇڭدا مەن ھەمان لالا نې تەقسىر ئەيلەدىم

بەندەنىڭ ھەققىدەغى ئەنۋائى لۇتفۇڭدىن بۇرۇن
ئەمدى يوقتۇر بىرى ھەم پەيدا نې تەقسىر ئەيلەدىم

خىدمەتىڭدە ئۆزگەلەر ئەئلا مەراتىبقا يېتىپ
بارچادىن بولدى بۇ قۇل ئەدنا نې تەقسىر ئەيلەدىم

دەر ئاتايى ھەسرەتىڭدە ھەر زەمان يۈز ئاھ ئۇرۇپ
ياد قىلماسسەن مېنى يارا نې تەقسىر ئەيلەدىم

139

~ — V / — — — V / — — — V

مەفائىيلۇن مەفائىيلۇن مەفائىيل

(هەزەجى مۇسەددەسى مەقسۇر)

قىيا باقساڭ ئەيا خۇبلارغا مەخدۇم
بۇ كۆڭلۈم ھالىدىن قىل زەررە مەئلۇم
قويار ھىند ئەھلى خانىن خۇسرەۋى رۇم

نە دەپ ئەي رەھمى يوق قاتتىق كۆڭۈللۈك
نېچەكىم خۇنى ناھەق قىلدى ئاغزىڭ
مەزارىم تاشىغا مەرجۇمۇ مەرھۇم
كىچىكلىكتىن دېدىلەر بارچا مەئسۇم

كەلامى سۆزلەمەس ئاغزىڭ قاشىندا
مەگەركىم لەفزىيۇ ھەم بەھسى مەئدۇم[*]
قانى داد ئەي مەلاھەت مۈلكى شاھى
كى ھەجرىڭ زۇلمى قىلدى بىزنى مەزلۇم

قۇلاق سالساڭ ئاتايى سۆزلەرىگە
نىسار ئەتكەي ساڭا يۈز دۇررى مەنزۇم
دەمى ئەي ئىلمى دىلبەرلىقتە دانا

140

— V — / V — — V / V — V — / V — —

مەفئۇۋلۇ فائىلاتۇ مەفائىيلۇ فائىلۇن

(مۇزارىئى مۇسەممەنى ئەخرەبى مەكفۇفى مەھزۇف)

قىلدىم ھەۋەس لەبىڭ ئۈزە شىرىن نەباتتىن
ھەر نېچە كۆز ياشىم ئاقار ئارتۇق فىراتتىن
يۇدۇم ئېلىكنى كەۋسەرۇ ئابى ھەياتتىن

مەھبۇب ۋەسلەسىندە ئوقۇرمەن مۇھىب سۆزى
ئاغزىڭدا مۆئجىز ئايەتىن ئىيسا[*] كۆرۈپ زىياد
قەتئى تەئەللۇق ئەتمەگۈچە كائىناتتىن
بىزدىن قاچىپ ياشۇندى كۆك ئىچرە ئۇياتتىن

زىنھار ئىشق ئىشىنى ئوسال تۇتما ئەي كۆڭۈل
ئاسانى مۇشكىل ئېرۇر ئانىڭ مۇشكىلاتتىن
سەن ھۇسن ئىلە غەنىيسەنۇ مەن مۇستەھىق فەقىر
يىللاردا بەر نەزەر ماڭا ئاخىر زەكاتتىن

چۇن سىفلەلەر نەسىبى بولۇپتۇر ھەر ئاتۇ تون ئۇچۇن[*]
ھەجرىڭ چۆلىندە سۇساپ ئۆلەرمەن ۋەلې نە سۇد
كەل خىرقە كەي ئاتايى رەۋان بول ھىراتتىن

141

— V — / — — V — / — — V — / — — V —

فائىلاتۇن فائىلاتۇن فائىلاتۇن فائىلۇن

(رەمەلى مۇسەممەنى مەھزۇف)

ساقىيا كەلتۇر مەيى گۇلگۇنكى خۇش دەمدۇر بۇ كۇن
نەكھەتى بادى سەبادىن تاپتى ئۆلگەنلەر ھەيات
ئالەمى فەرخۇندەئى نەۋرۇزى ئالەمدۇر بۇ كۇن
ھەببەزا بادى سەبا ئىيسايۇ مەريەمدۇر بۇ كۇن

قامەتى گۈلبۇن چەمەنلەر سەھنىدە تەئزىم ئۈچۈن
ساقىئى گۈلرۇخ بىگىن سەرۋ ئالىدا خەمدۇر بۇ كۈن

يەر يۈزىندە گۈلشەنۇ باغۇ بەھارۇ باغچە
گۈنبەدى خەزرا مەگەرزلىك سەبزۇ خۇررەمدۇر بۇ كۈن

ھەر كىشىگەكىم مۇيەسسەردۇر پەرىۋەش يار ئىلە
جۇرئەئى نۇش ئەيلەمەس ھاشاكى ئادەمدۇر بۇ كۈن

كىمگەكىم بولسا سەفالى بىرلە مەيدىن جۇرئەئى
ئۈشبۇ توققۇز شىشەدىن كۆگلىگە نى غەمدۇر بۇ كۈن

سەلسەبىلۇ كەۋسەرۇ مائى مەئىن كەلتۈرسەلەر
جامى مەي مەجلىسدە بارچادىن مۇقەددەمدۇر بۇ كۈن

كەل دەمى مەيخانەنىڭ بەيتۇلھەرامىن قىل تەۋاف
كىم سەنەملەر لەئلىدىن مەي ئابى زەمزەمدۇر بۇ كۈن

ئەي ئاتايى بولما غافىل بىر نەفەس ھەمدەم تىلە
ئۆمرنى ھەمدەم كەچۈرمەكلىك بەسى كەمدۇر بۇ كۈن

142

—V—/ —V—/ —V—/ —V—

فائىلاتۇن فائىلاتۇن فائىلاتۇن فائىلۇن

(رەمەلى مۇسەممەنى مەھزۇف)

ئاغزىڭىزكىم قىلدى ئىھيا ئابى ھەيۋان سۈرەتىن
بىر تەبەسسۇمدا ئادەمدىن كۆرگۈزۈر جان سۈرەتىن

سىز مەلەكسىزكىم ئوقۇلار سىزگە تا زاھىد بەشەر
يوق ئېسە بۇ ۋەجھ ئىلە كىم كۆردى ئىنسان سۈرەتىن

قاشىڭىزغا ئوخشاتايىن دەپ يۈرۈر بىر ئاي تەمام
ئەيلەر ئاخىر بىر ھىلالىي ماھى تابان سۈرەتىن

ھەجرىڭىزدە كۆز ياشىمنى كۆرمەگۈنچە سىزمادى
بىر مۇسەۋۋىر دەجلەۋۇ جەيھۇندا ئۇممان سۈرەتىن

ئۈشبۇ يۈزنى يۈسۈفى كەنئان دېگەيلەر مىسر ئېلى
كۆرسەلەر چاھى زەنەخدانىمدا زىندان سۈرەتىن

ئەي مۇسەۋۋىر سىزساڭ ئول لەيلى سىفەتلىك شەكلىنى
سىزغاسەن ئالىدا مەن مەجنۇنى ھەيران سۈرەتىن

يوقتۇرۇر ئىككى كۆزى كۆرسە ئاتايىنى رەقىب
خۇد كۆرە ئالماس بەلىي كافەر مۇسۇلمان سۈرەتىن

143

—V—/V— —V/V—V —/V— —

مەفئۇلۇ فائىلاتۇ مەفائىيلۇ فائىلۇن

(مۇزارىئى مۇسەممەنى ئەخرەبى مەكفۇفى مەھزۇف)

ئەي ئاقتاب زەررە يۈزۈڭ تولۇن ئايىدىن
باشىمغا سايە قىل قارا زۈلفۇڭ ھۇمايىدىن

ھەيرەتتەمەنكى باقماي ئۆتەرسەن مېنىڭ سارى
سۇلتان ئايار[1] بولۇرمۇ زەكات ئۈز گەدايىدىن

يەر كۆكنى ھەق ياراتقالى بۇ دارى دۇنيىگە
ھۈرىي سىنىگچە كەلمەدى جەننەت سەرايىدىن

گۈل مۇنفەئىل دېسەم يۈزۈڭ ئالىدا ۋەجھى بار
رەڭگى خىجالەتى بىلىنۈر خۇد چىرايىدىن

رۇستەم ئەگەر تىرىلسە بۇ كۈن تارتا ئالماغاي
جەۋرىكى مەن چېكەرمەن ئانىڭ قاشى يايىدىن

كۆھھال تارتما سۈرمە بىلە تۇتىيانىكىم
بەستۇر كۆزۈمگە زەررە ئانىڭ خاكى پايىدىن

ئول يۈزى ئايىدىن چۇ ئايىردىڭ جەفا بىلە
بىلمەن فەلەك يانا نې تىلەرسەن ئاتايىدىن

144

~ — V / V — — V / V — — V / V — —

مەفئۇۋلۇ مەفائىيلۇ مەفائىيلۇ مەفائىيل

(ھەزەجى مۇسەممەنى ئەخرەبى مەكفۇفى مەقسۇر)

بۇ سۇبھ يولۇقتى ماڭا بىر كۆزلەرى چولپان
تۆرتۈنچى فەلەك ئەردى ئەمارىيسىغا ھەيران

خۇرشىد ئېدى ئول مەشرىقى ھۆسن ئەردى مەھەففە
يۇلدۇز كەبى چەپ چەۋرەسىدە يۈز مەھى تابان

كۆردۈم قاشىدا بەسكى پەرىلەر يىغىلىپتۇر
دېدىمكى بۇدۇر ئەلبەتتە بىلقىسۇ سۇلەيمان

گۈلگۈن ئاتىنىڭ نەئلىنى كۆزگۈ قىلالىڭ دەپ
چىن ئېلى كېزەرلەر يولىدا ھەر بىرى بىر يان

جەيرەن كۆزىنىڭ ھەسرەتىدە مىسكىن ئاتايى
تۈن كۈن كېزەر ئىتلار كەبى سەھراۋۇ بەيابان

145

— — V / — — — V / — — — V

مەفائىيلۇن مەفائىيلۇن فەئۇۋلۇن

(ھەزەجى مۇسەددەسى مەھزۇف)

سەھەر ئاھىستە غەمدىن ئاھ دەرمەن
كىشى ئاڭلاماسۇن ناگاھ دەرمەن

ئۆزۈمنى بىر گەدايى كۈي ئوقۇرمەن
سېنى ھۆسن ئورداسىندا شاھ دەرمەن

سەن ئول گۈل خىرمەنسەنكىم قاشىڭدا
گۈلىستانى ئىرەمنى كاھ دەرمەن

بۇ يولسىزنى كەچۈر ھەددىمنى بىلمەي
يولۇڭدا بەندە خاكى راھ دەرمەن

مەن ئۆلگەننى لەبىڭ تىرگۈزدى لابۇد
ئانى ئىيسايى رۇھۇللاھ دەرمەن

قۇلۇڭدۇر ئەنلى داغلىق ماھى گەردۇن
سېنى بۇ ۋەجھ ئىلە مەن ماھ دەرمەن[1]

ئاتايى قۇل گەدايىمدۇر دېمىشسەن
بېگىم لۇتفۇڭغا شەيئىللاھ دەرمەن

146

— V — — / — V — — / — V — — / — V —
فائىلاتۇن فائىلاتۇن فائىلاتۇن فائىلۇن
(رەمەلى مۇسەممەنى مەھزۇف)

بارچا مىسكىنۇ فەقىرۇ بىكەسۇ بىخىش ئۈچۈن
باقى تۇتسۇن تەڭرى سىزنى خاسە مەن دەرۋىش ئۈچۈن

ئۆزنى ئۆلتۈرمەك مۇسۇلمانلىقدىن ئەرمەستۇر ۋەلې
مەن ئۆزۈمنى ئۆلتۈرەي سەن تۈركى كافەركىش ئۈچۈن

باۋۇجۇدى بۇ جەمال ئىستەر ۋەفا سەندىن كۆڭۈل
ۋەھ نې تەدبىر ئەيلەيىن مەن بۇ مەجال ئەندىش ئۈچۈن

يادگارى يار ئېرۇر باغرىمداغى رىشىم مېنىڭ
مەرھەم ئەي جەرراھ قويما بۇ ئوڭالماس رىش ئۈچۈن[6]

ۋەسل نۇشى دۇنيادا بولماس ئاتايى نىشسىز
جانى مەجرۇھۇڭنى ساقلا ئاشىق ئەرسەڭ نۇش ئۈچۈن

147

— V — — / — V — — / — V — — / — V —
فائىلاتۇن فائىلاتۇن فائىلاتۇن فائىلۇن
(رەمەلى مۇسەممەنى مەھزۇف)

شەممەئىي شەرھ ئەيلەسەم تاپۇغدا ھىجران قىسسەسىن
سەن دېگەيسەنكىم ئوقۇيدۇر پىرى كەنئان قىسسەسىن

فۇرقەتىڭدە[8] كۆز ياشىمنى قىسسەخانلار كۆرگەلى
ئوقۇماسلار مەجلىسۇ مەھفىلدە تۇفان قىسسەسىن

تۆكتى قانىمنى لەبىڭ مەن سورمادىم ئاندىن دەمى
چۇن سورۇلماس قازىئى ئىشق ئانلىدا قان قىسسەسىن

سەن بۇتى چىن ئىشقىدا ھالىمنى ئەيب ئەتكەن كىشى
مەنتىقۇتتەير ئىچرە كۆرسۇن شەيخى سەنئان قىسسەسىن

سۇنبۇلى زۇلفىڭدىن ئۆتسەڭ ئەي سەبا تەڭرى ئۈچۈن
ئەرزە قىلغايسەن ئاتايىنىڭ پەرىشان قىسسەسىن

148

— V — — / — V — — / — V — — / — V —
فائىلاتۇن فائىلاتۇن فائىلاتۇن فائىلۇن
(رەمەلى مۇسەممەنى مەھزۇف)

قايغۇدىن بولدۇم ئەدەم ھېچ تاپمادىم كام ئاغزىدىن
ۋەھ نې دەۋلەتتۇر بۇكىم جان كەسب ئېتەر جام ئاغزىدىن

كۆزلەرى يۈز ھەرف ئۆرار ئاشىق بىلە ھەر غەمزەدە
بىلمەسۇن دەپ سىررىن ئەل چىقماس ۋەلې لام ئاغزىدىن

يوقتۇرۇر گۇل غۇنچەنىڭ ھەددى تەبەسسۇم قىلغالى
گەر سەبا كەلتۈرمەسە ھەر سۇبھ پەيغام ئاغزىدىن

چۇن كىچىكلەرنىڭ گۇناھىن تەڭرى سورماس بەندە ھەم
سورمايىن دەرمەن دۇئا گەر كەلسە دەشنام ئاغزىدىن

تاش باغىرلىق خۇبلار مېھرىن ئاتايى تۇت نىھان
خاس كۆڭلۈڭدە لەبۇ سەنگ ئەيلەيىن ئام ئاغزىدىن

149

— — V / V — — V / V — — V / V — ~

مەفئۇۇلۇ مەفائىيلۇ مەفائىيلۇ مەفائىيل

(ھەزەجى مۇسەممەنى ئەخرەبى مەكفۇفى مەقسۇر)

قان باغلادى لەئلىك ھەۋەسىندىن جىگەر ئەي جان
ئاخىر كۆز ئۈچىندىن ماڭا بىردەم نەزەر ئەي جان

سەن بىر تولۇن ئاي سەن نې ئەجەبتۇر ساڭا يەتمەس
گەردۇندىن ئۆتەر نالەۋۇ ئاھىم سەھەر ئەي جان

ئاغزىڭدا سورۇپ بىلمەدۇك ئىللا قىل ئۈچىنچە
بېلىڭدە تىلەپ تاپمەدۇك[illegible] ئىللا كەمەر ئەي جان

ئۆلگەن كىشىنى تىرگۈزەدۇر بىر نەفەس ئىچرە
ئىيسا دېگەن ئەل لەئلى لەبىڭدۇر مەگەر ئەي جان

گېيسۇ بىگىن ئەگەردىشتى سېنى كېچەۋۇ كۈندۈز
ئاھىم تۈتۈنىندىن نەفەسىي قىل ھەزەر ئەي جان

شىرىن دۇداغىڭ خىدمەتىنە بېلىنى باغلاپ
يىللار يۈگۈرۈپ تاپمادى سىزنى شەكەر ئەي جان

جانىن ساڭا تاپشۇردى داغى باردى ئاتايى
قىل تۇربەتىدىن بارى ئۆتەردە گۇزەر ئەي جان

150

— — V / V — — V / V — — V / V— —

مەفئۇۇلۇ مەفائىيلۇ مەفائىيلۇ فەئۇۇلۇن

(ھەزەجى مۇسەممەنى ئەخرەبى مەكفۇفى مەھزۇف)

سەنسىز ئى[illegible] لەبى چەشمەئى ھەيۋان نېتەيىن مەن
ئۆرتەندى فىراقىڭ ئوتىدا جان نېتەيىن مەن

قايدا بارايىن[illegible] كىمگە دەيىن دەردى دىلىمنى
بولدى جىگەرىم ھەسرەت ئىلە قان نېتەيىن مەن

پايانى بولۇر دۇنيادا بارچا نېمەنىڭكى[illegible]
يوقتۇر بۇ سېنىڭ دەردىڭە دەرمان نېتەيىن مەن

مەجنۇنى گىرىفتار بىگىن لەيلى غەمىدە
نەچچە كېزەيىن بې سەرۇ سامان نېتەيىن مەن

زۇلفۇڭكى ئۇزۇن تۈنلەر ئانىڭ فىكرىدەدۇرمەن
بىر شام ماڭا بولمادى مېھمان نېتەيىن مەن

كۆپ جەۋرۇ جەفالار ماڭا قىلدىڭ ۋەلې كۆڭلۈك
بولماس بىرىدىن زەررە پۇشەيمان نېتەيىن مەن

دەرسەنكى فىراقىمدا مېنىڭ سەبر ئەت ئاتايى
سەبر ئەتكەلى چۇن قالمادى ئىمكان نېتەيىن مەن

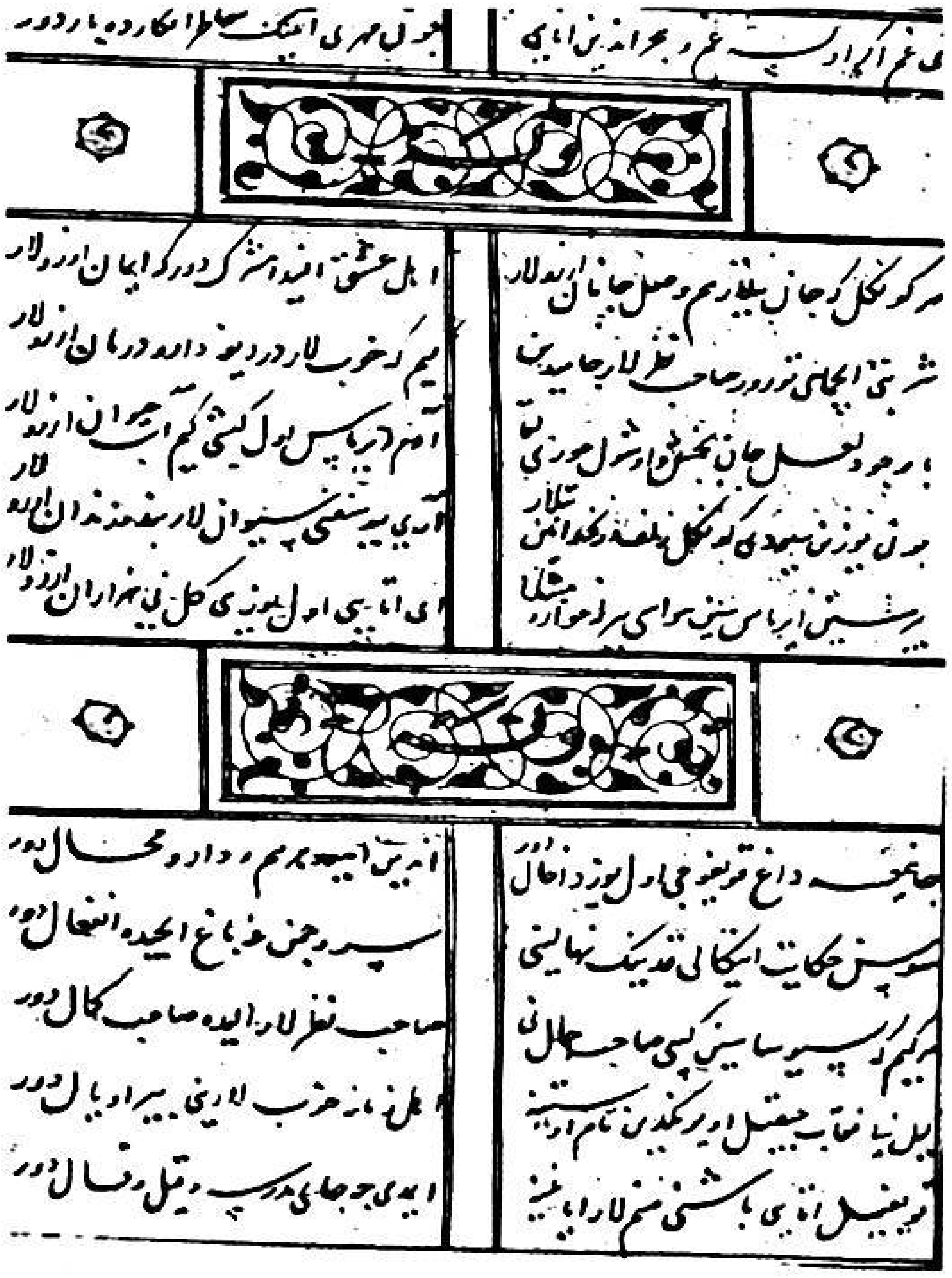

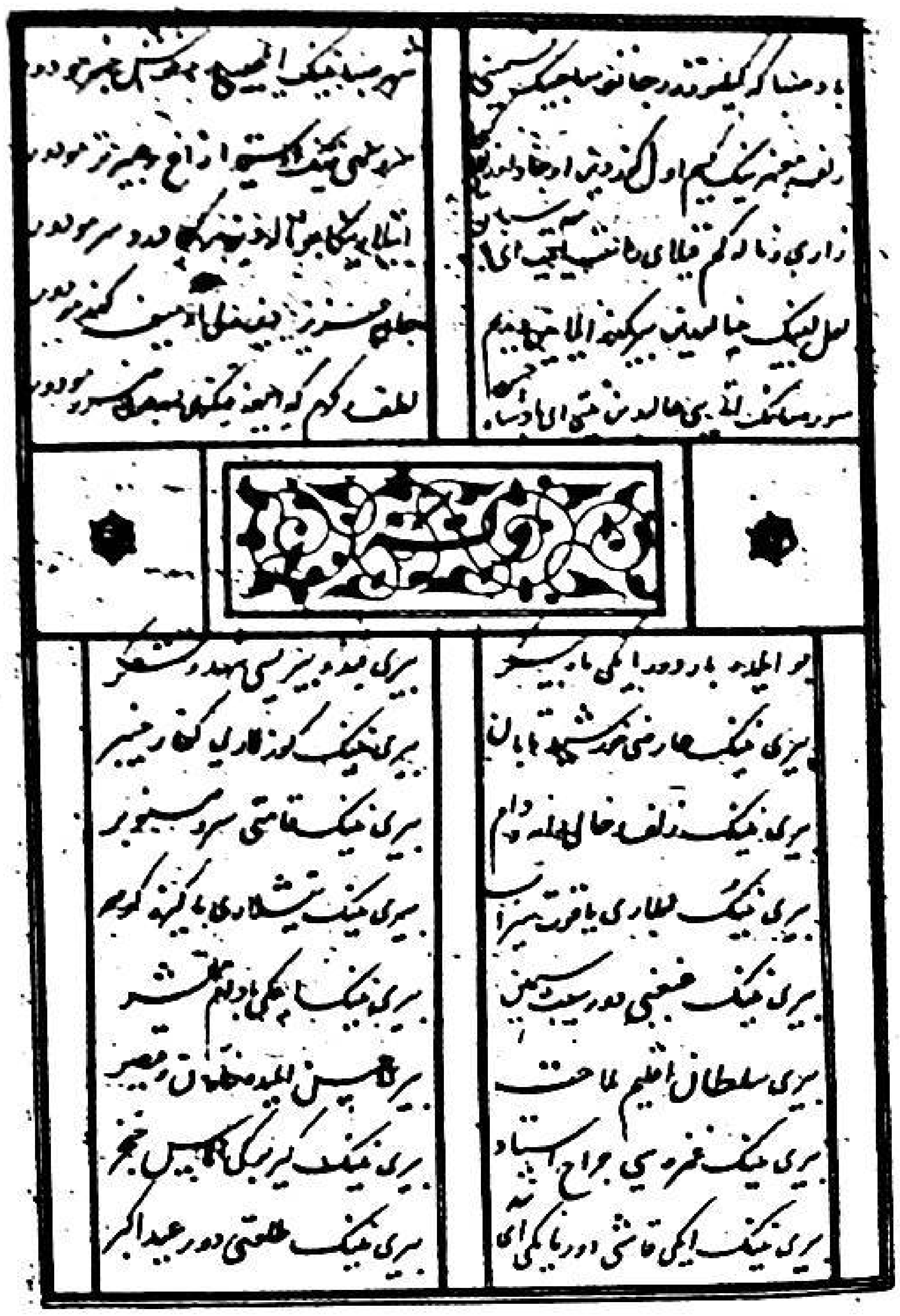

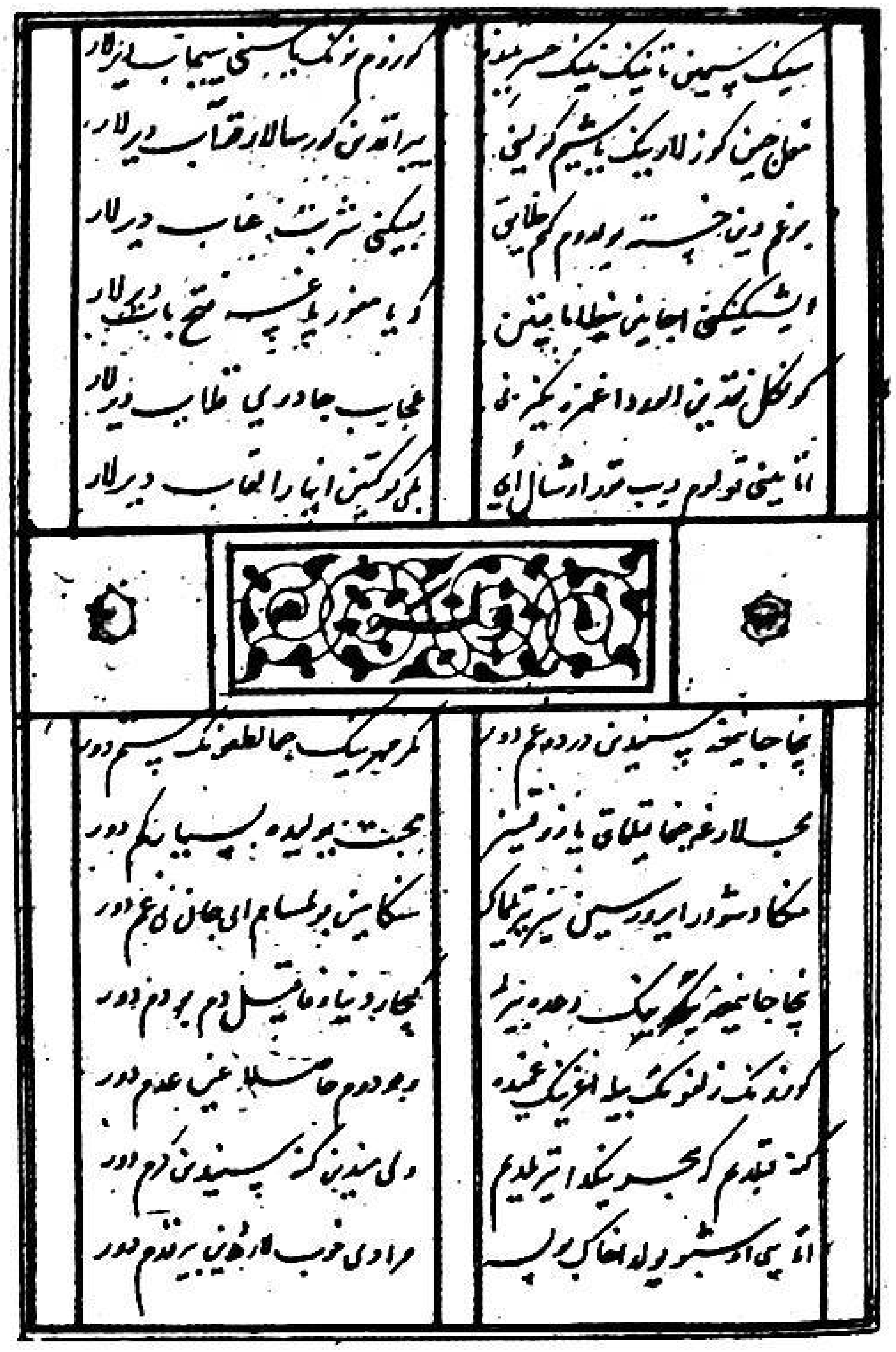

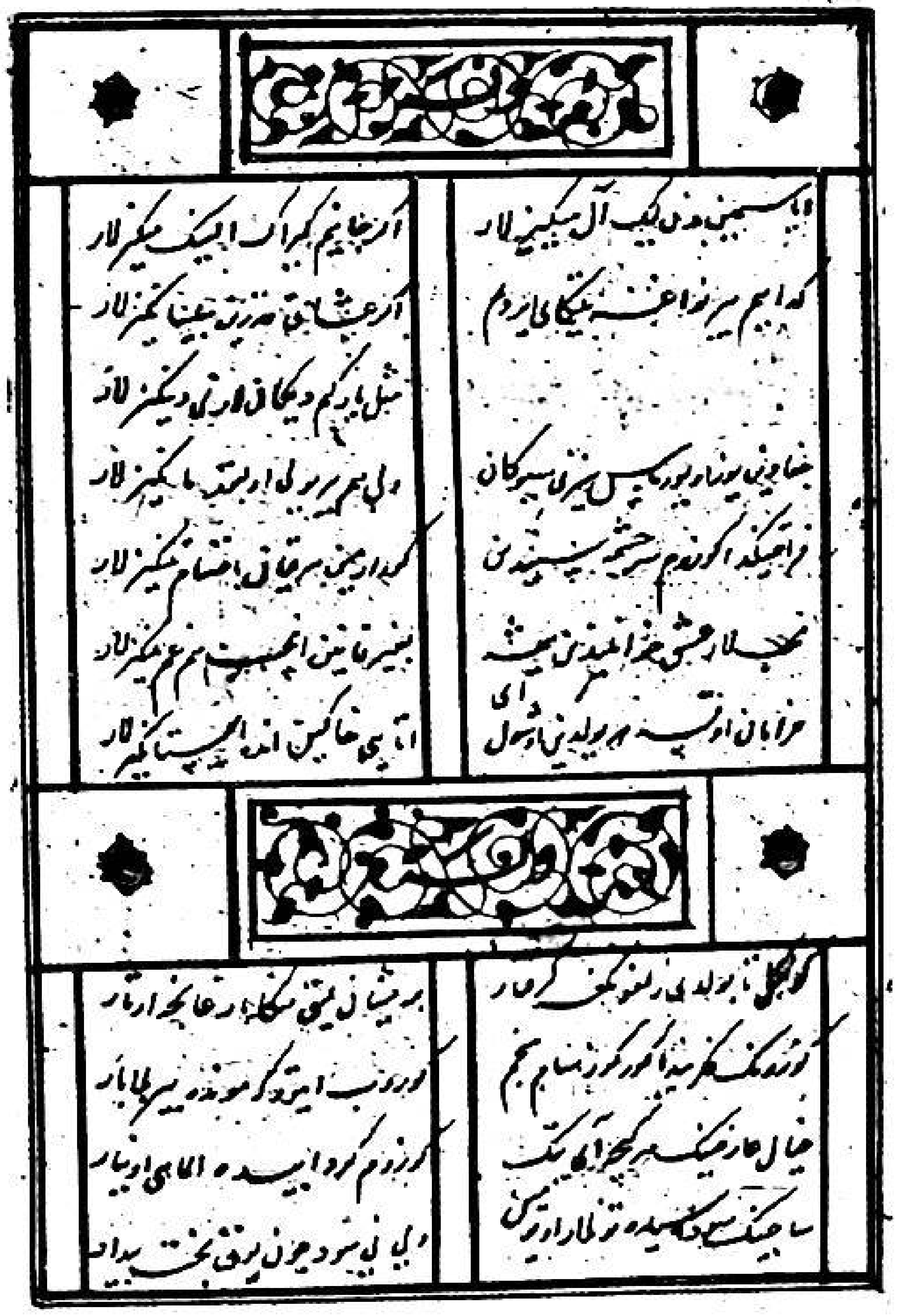

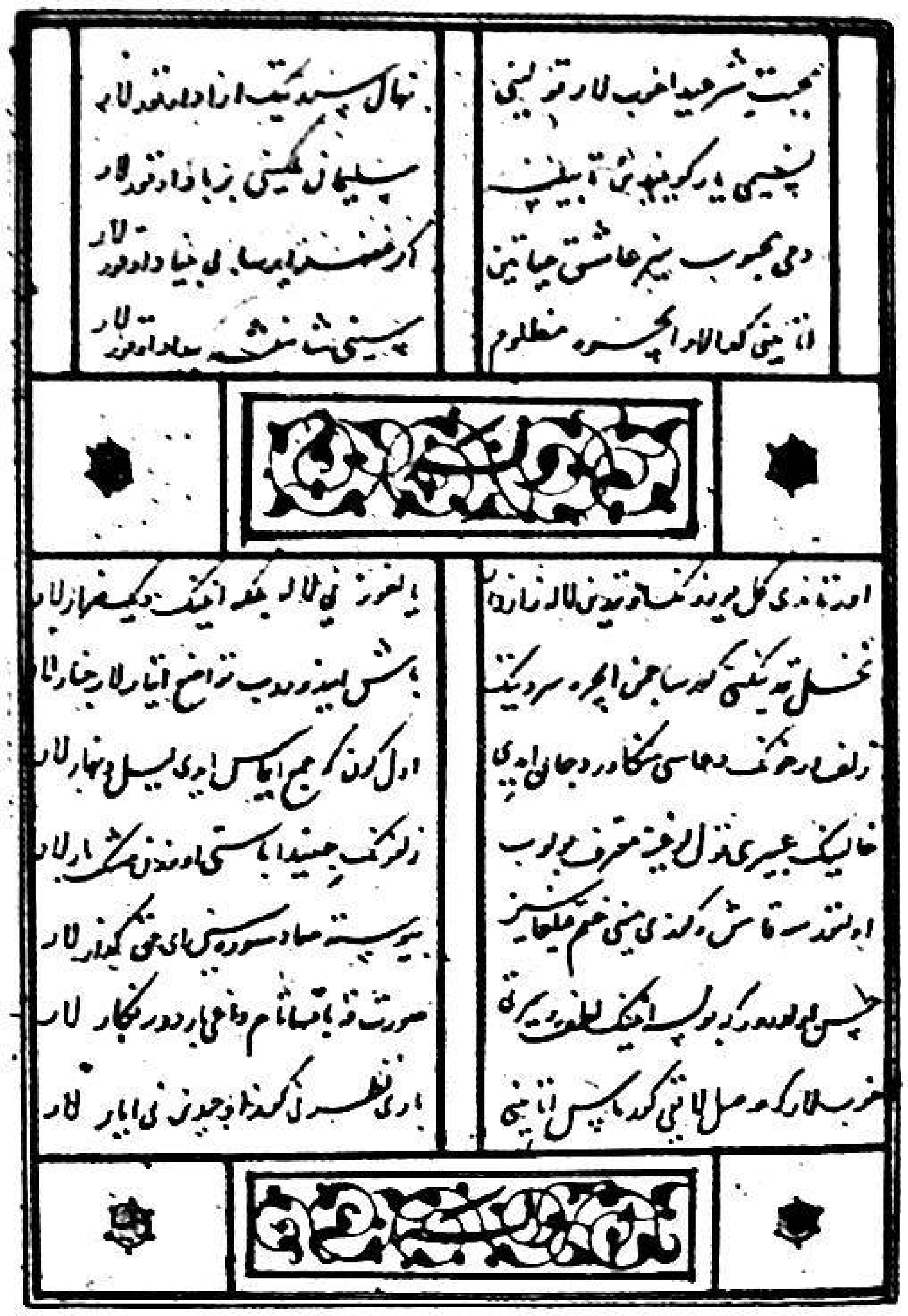

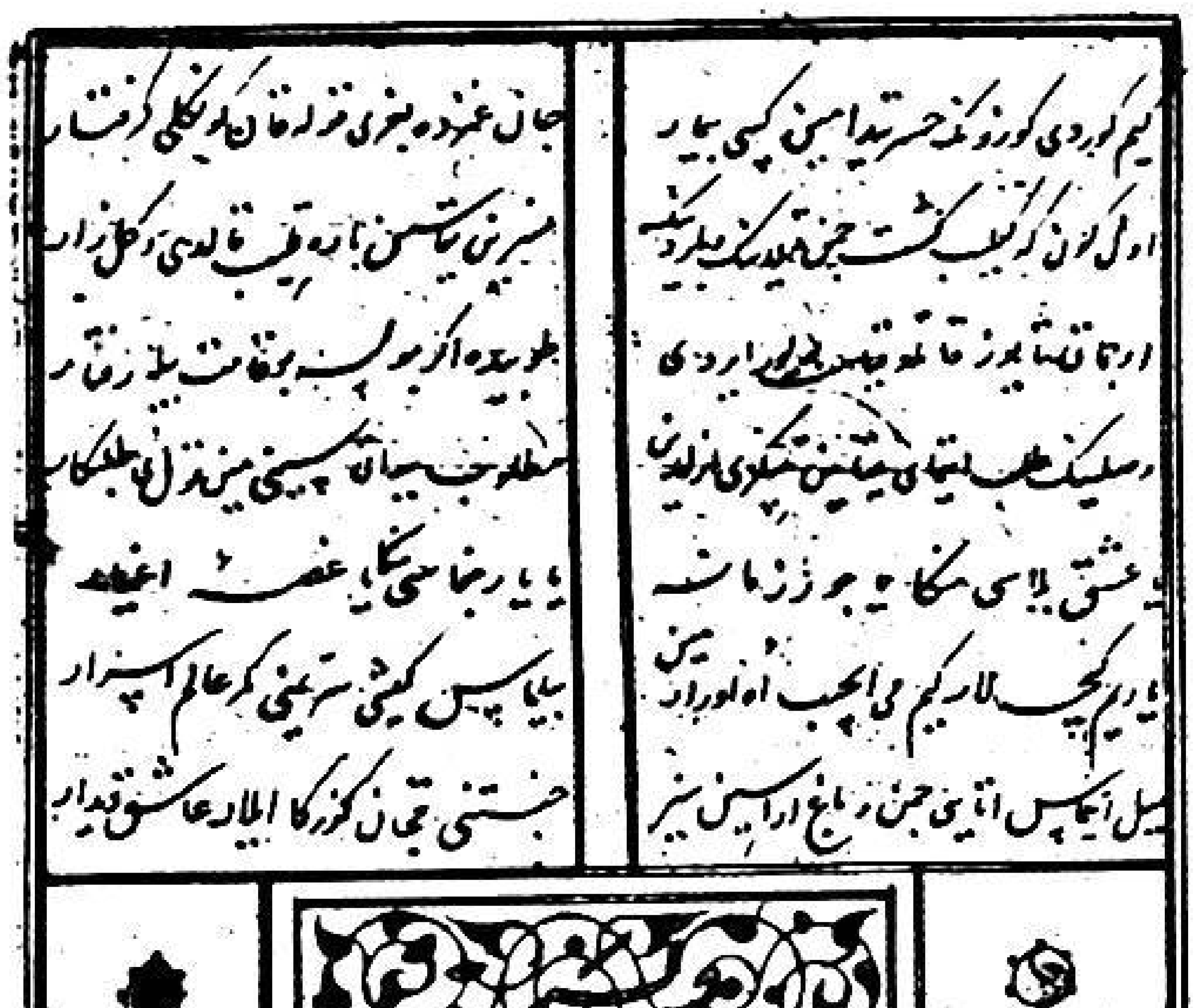

تكوز دین کرا تا بیچ باشقه کورسنای عجب … کم کورارمین [illegible]

سوزلاپ [illegible] کورور … صدف لعلیدا [illegible] کورور
طالعیم [illegible] یوزی بیله کورسام … کوزدا [illegible] تامشیده [illegible] کورور
یالکی [illegible] لاری [illegible] … [illegible] لاردا [illegible] کورور
بیلمنی [illegible] … کوزلار [illegible] کورور
یوزی [illegible] … اگر [illegible] کورور
منفعت [illegible] … اگر [illegible] کورور
برا [illegible] کورونمک [illegible] … دایم [illegible] کورور

بیکا خوش [illegible] روضه [illegible] … بر [illegible] طوبی [illegible] دور
کوزونک [illegible] یوزونک [illegible] … کلستان ایرم [illegible] دور
ازل [illegible] ابد جان [illegible] … جانینک [illegible] دور

اتا بیچ [illegible] لطف الهاس [illegible] … [illegible] رحمت [illegible]

[illegible] جوزلی الله [illegible] … بر [illegible] کوزونکا [illegible]
[illegible] اگر [illegible] کیدی لار کورورمک … اولار [illegible] دورا [illegible]
[illegible] … [illegible] بیلور [illegible]
[illegible] اگر [illegible] عاشق [illegible] … [illegible]
محبت [illegible] … مخالف [illegible]
بر [illegible] … [illegible]
اتا [illegible] … [illegible] عاشق [illegible]

سایه [illegible] … کوزونک [illegible]
[illegible] حسن لطف [illegible] … خطا [illegible] دور
اگرچه کوردی جان عشقینک اوتیدا … [illegible] دور

[illegible] داوود [illegible] اوتاردا … [illegible] خلقی دور
اتا [illegible] … [illegible]

اول [illegible] … عاشق [illegible]
[illegible] … [illegible]
اول [illegible] … [illegible]
[illegible] … اول [illegible]
[illegible] یاسین [illegible] … [illegible] سوره یاسین [illegible]

[illegible] … دم عیسی [illegible] عجب [illegible]
[illegible] مجبوب [illegible] … [illegible] ادب [illegible]
[illegible] … [illegible]
[illegible] … [illegible] عاشق [illegible] طلب [illegible]

عاشقینک [illegible] کوز [illegible] … کوزونک [illegible] دور
[illegible] … [illegible] دور
ارزو [illegible] … [illegible] دور
اتا [illegible] … اگر [illegible] دور

[illegible] دیلار … [illegible] دیلار
[illegible] … [illegible] دیلار
[illegible] … [illegible] دیلار
[illegible] … [illegible] دیلار
[illegible] … [illegible] عقل [illegible] دیلار
[illegible] … [illegible] دیلار

[illegible] جان [illegible] … سایه سرو قد [illegible] بار

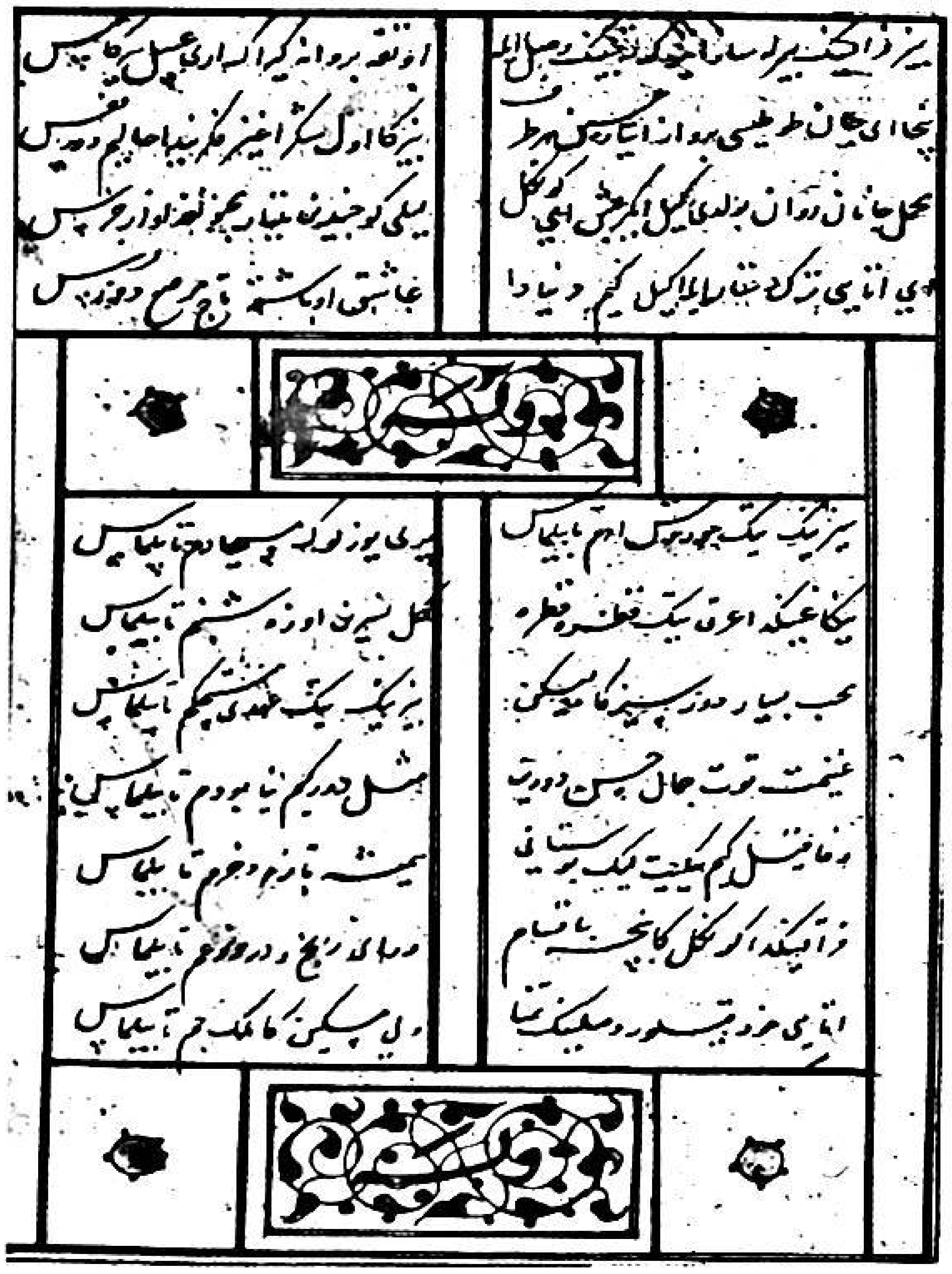

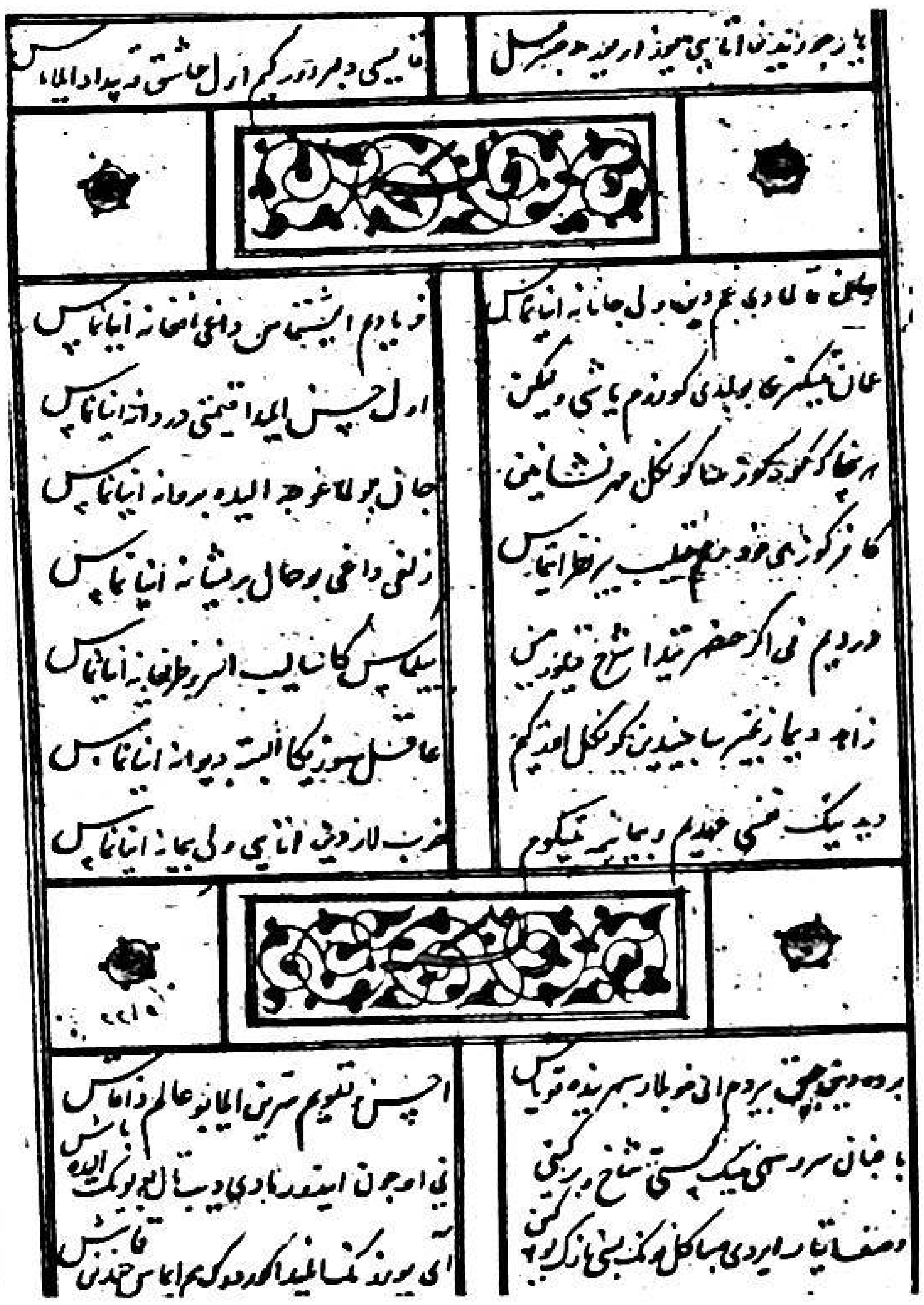

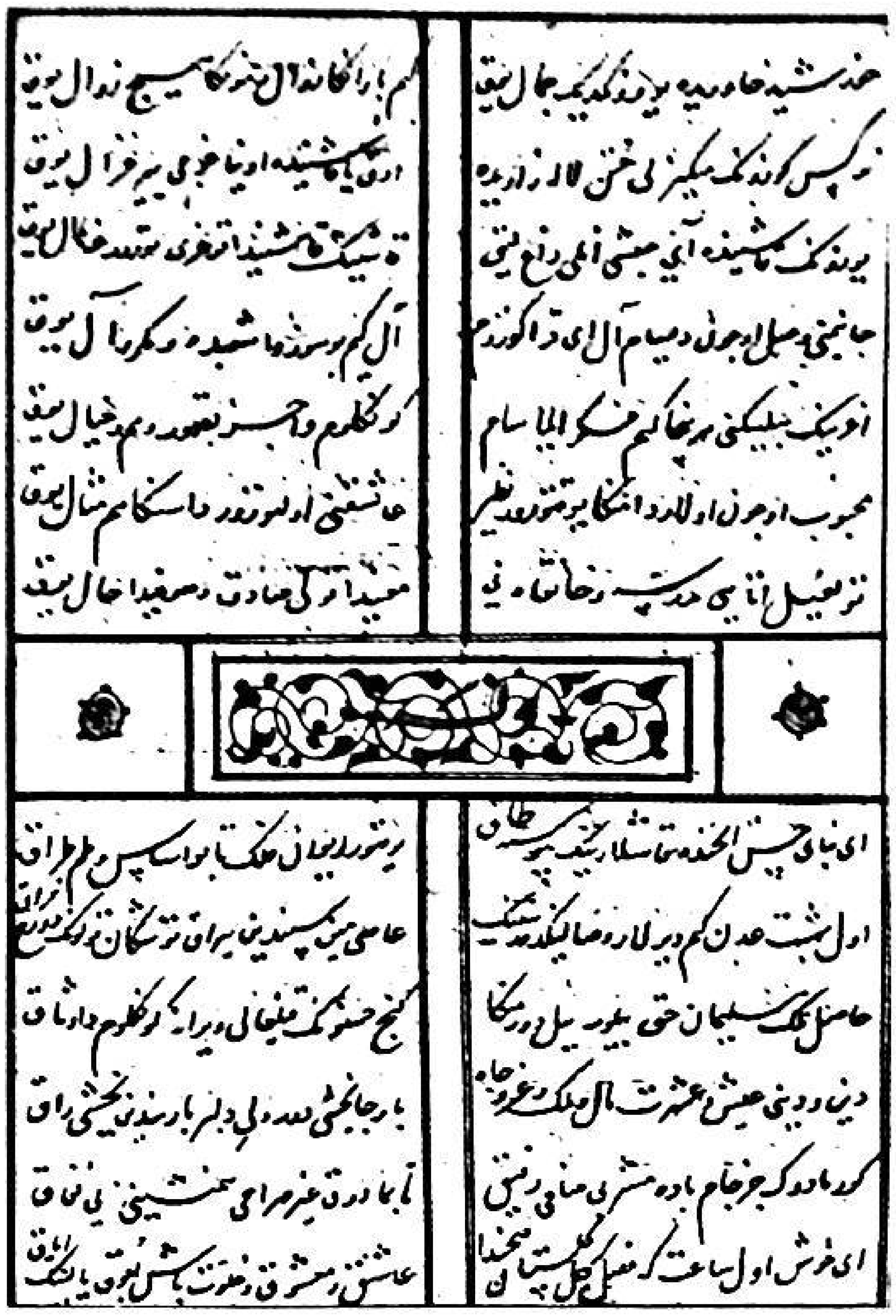

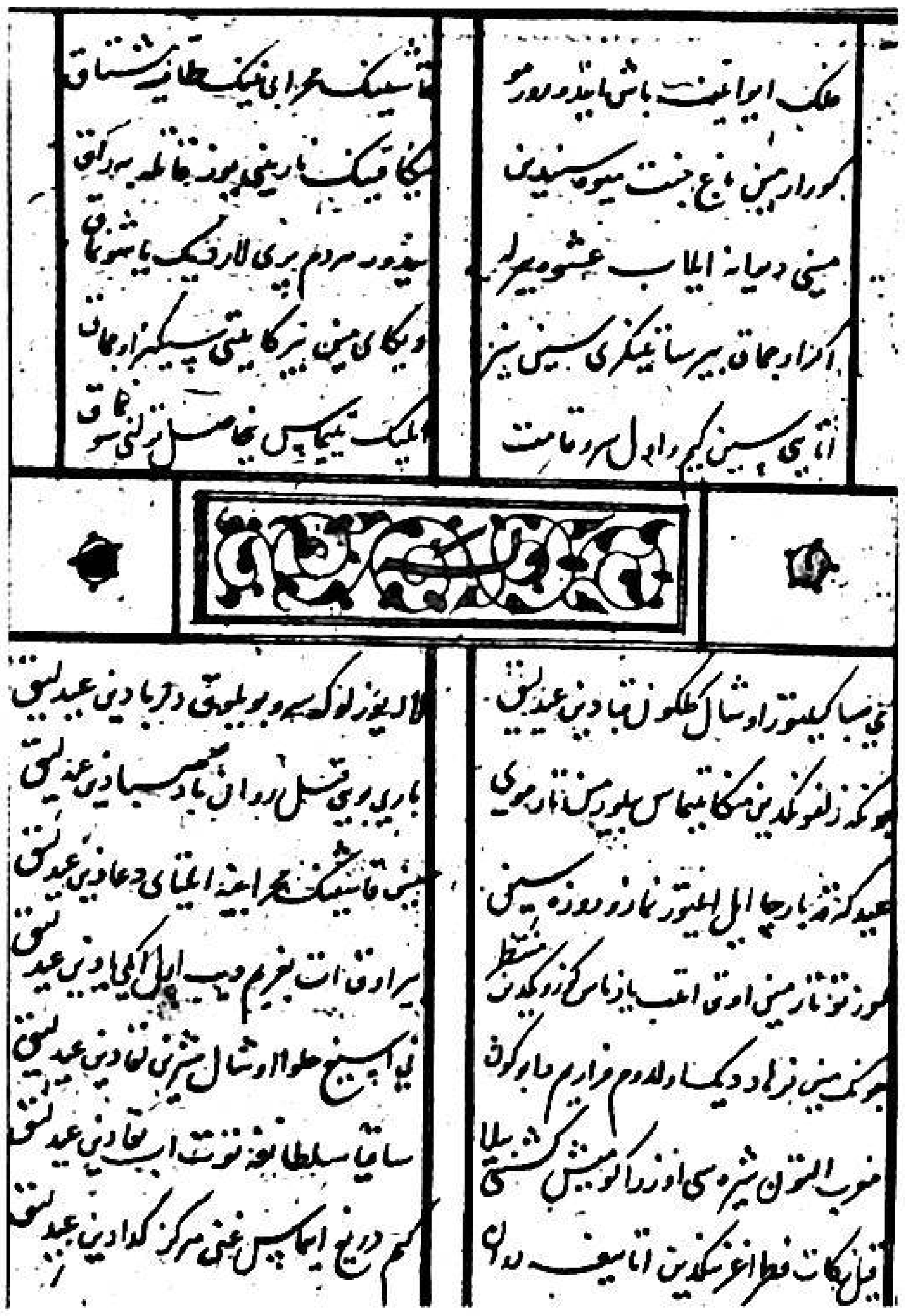

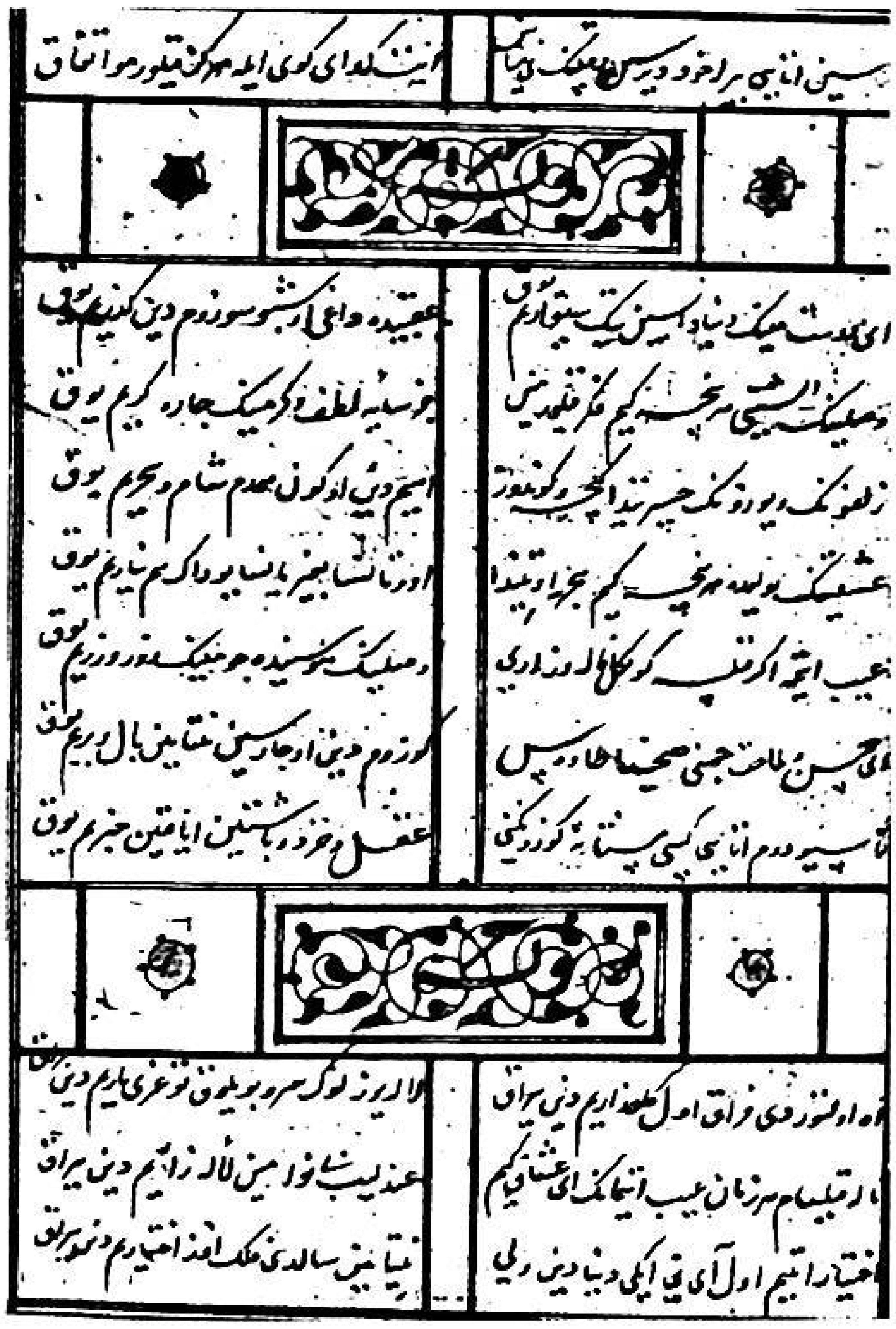

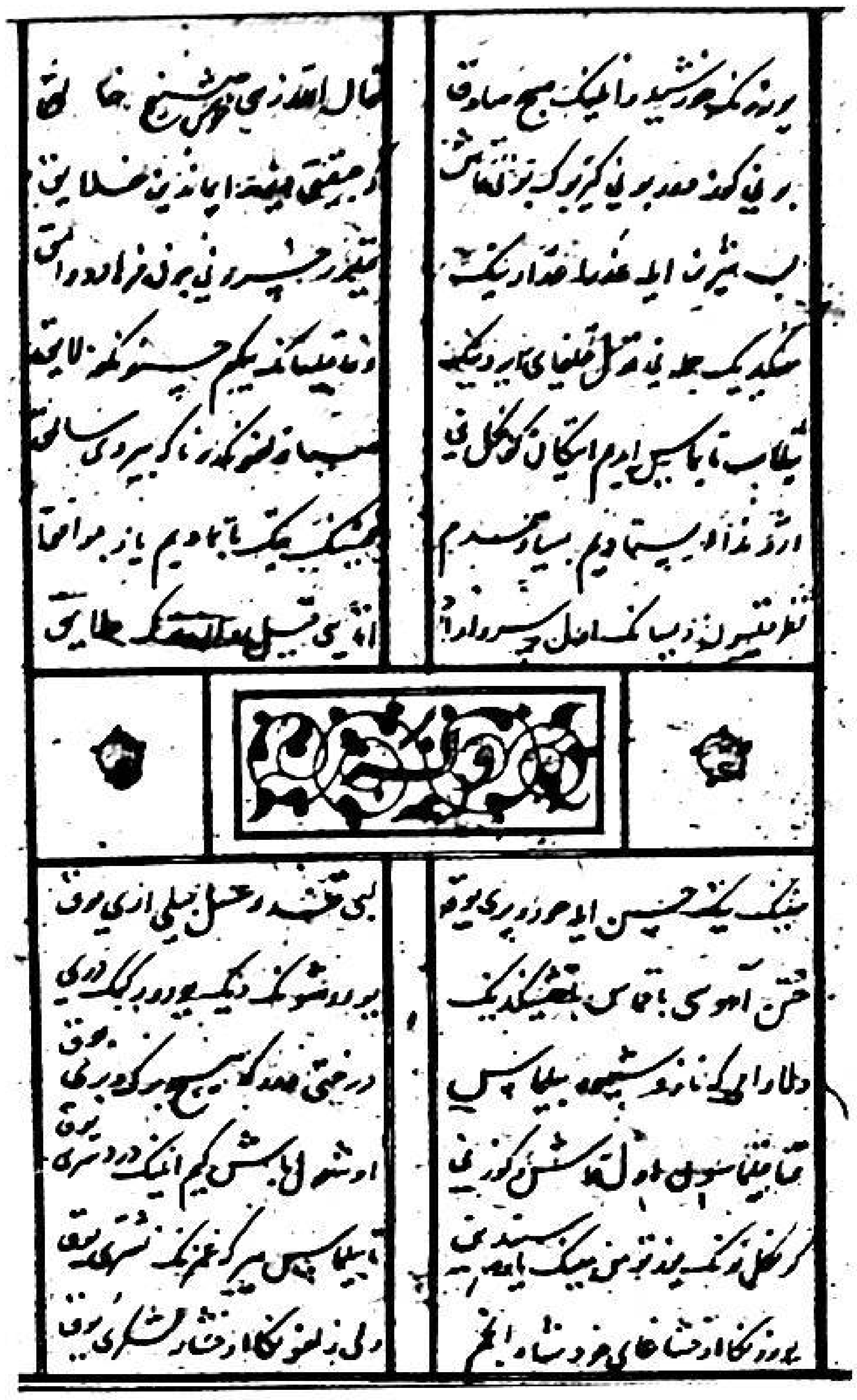

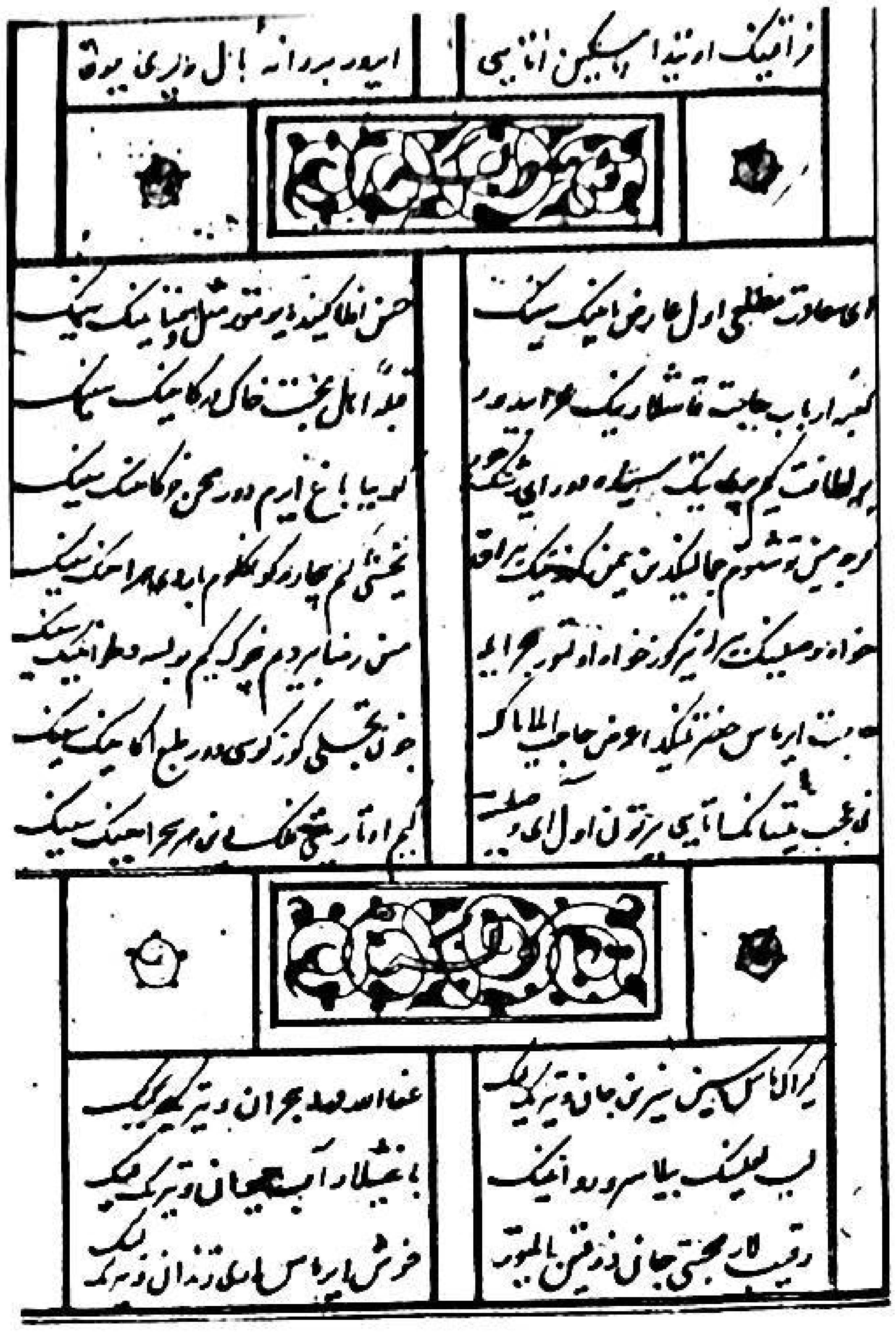

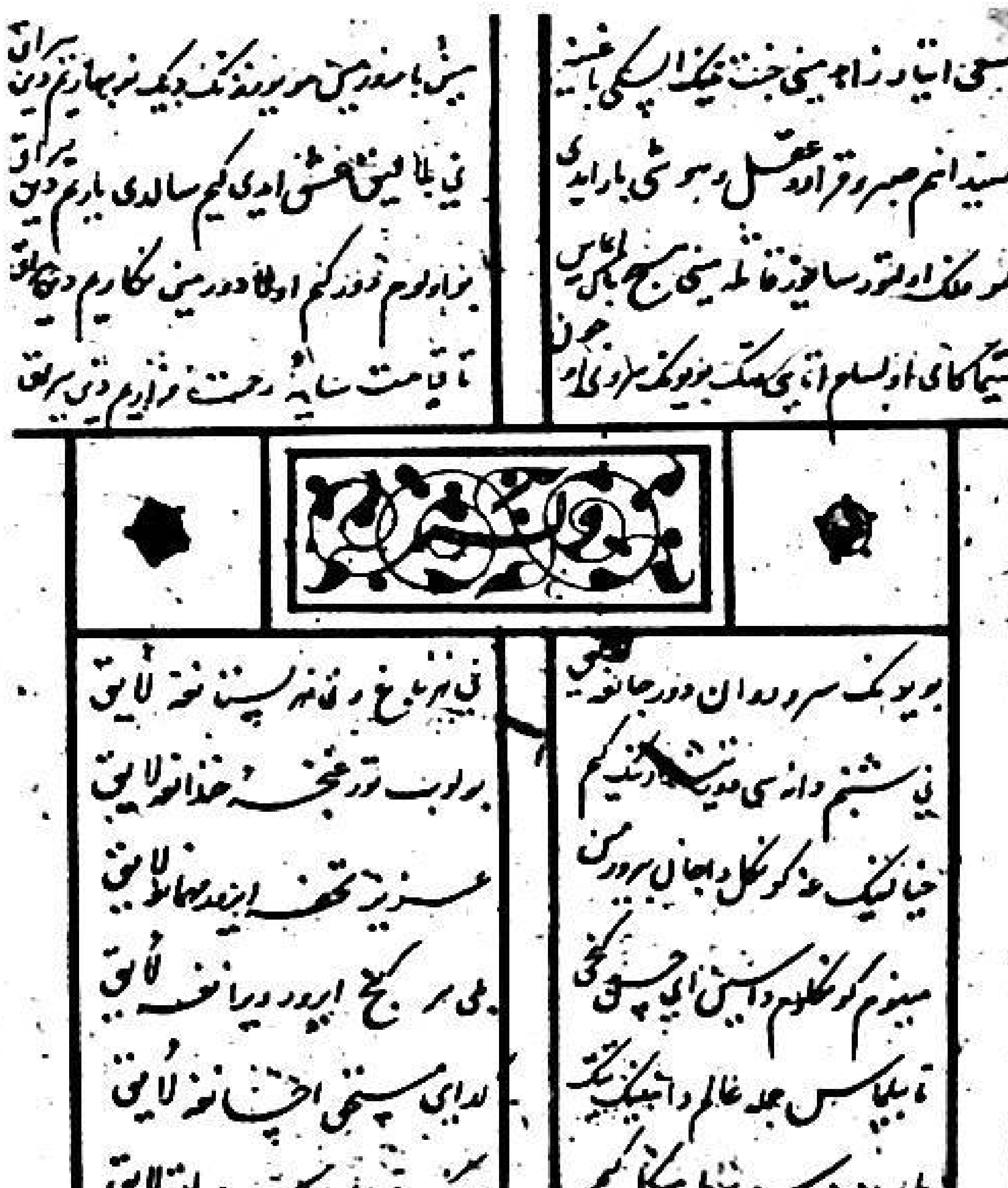

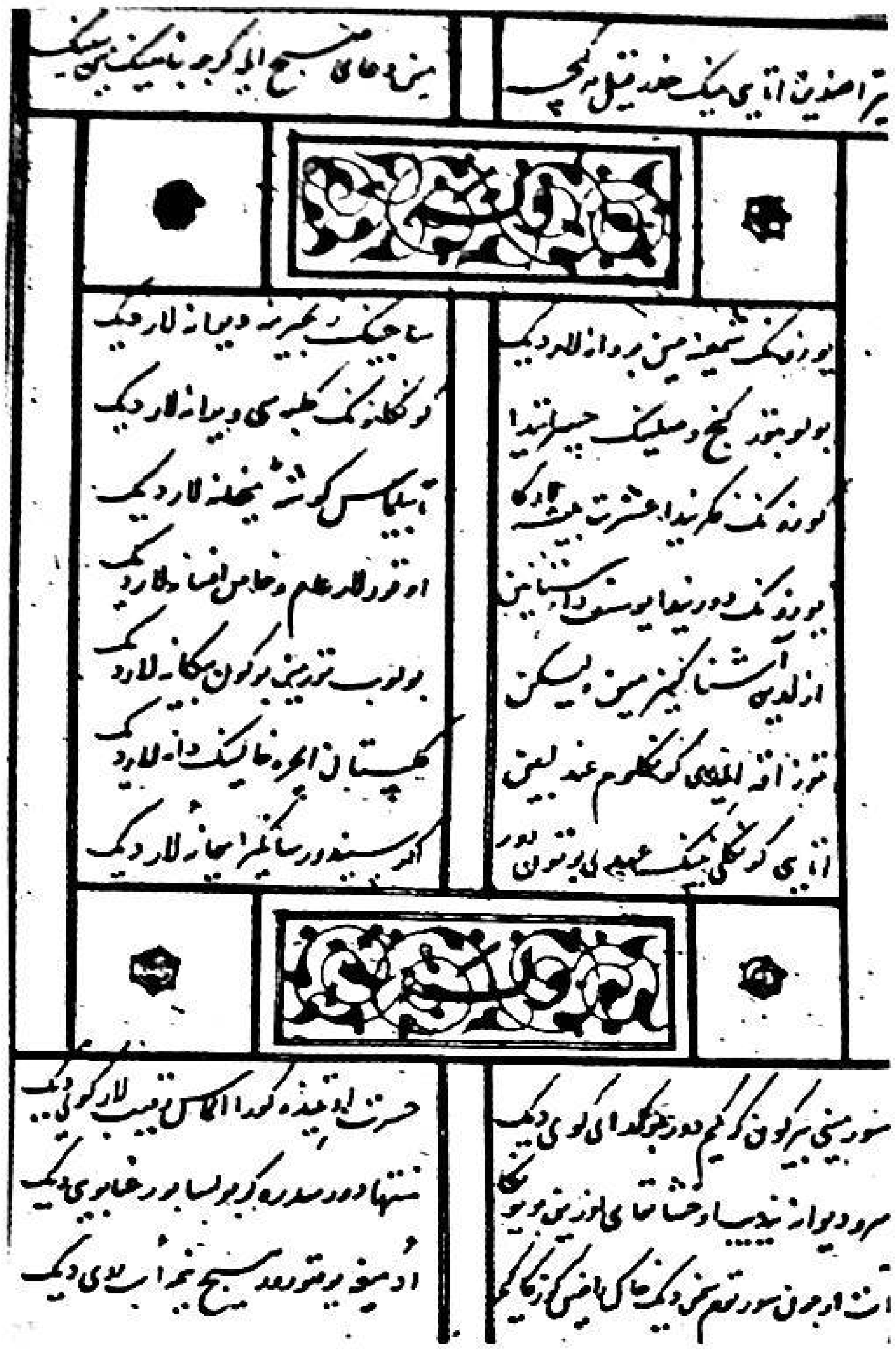

ای حسن ایچره الملک بی منتهانینگ — مهر رخسارینگ دور دوران جهانینگ
اغزینگ بیله میانینگ تیر تور جان اوزره ستیدا — کونکلوم اوینینگ باشیم صدقه کانگ سن کدا
جان غارت ایلادینگ کونکل الدینگ سنا غنچه — قدیمی خاکنگ ایچکادم ای بیوفانینگ
کیم سویدی بخشی سوزنی کو یادی اوزنا یادی — عشقینگ ای یتی تا شادی یالیوز تمنگانینگ
اول لبزار ای قاشینگده یوزونگ بقا — برلسون حیات خضر ایله عمر تمامینگ
بس امید تیندی ینی وصل بولیدی — بیگانه لار دیک اولکانینگ ای آشنانینگ
جور و کمنی خود اتاسی دعا چو گوزار زلی — جیتای خطایی تیغ ابینگ خلق آرانینگ

چیمونگ سوزنی یوز اوزره دییسام بوزیکورای — ال کوز کو صنع خطی یا اونده اوزنینگ نظاره میل
ترکیب صوره بیکی تیلور دا فرشته کا — کونکلوم کمنی منکری دیدی سنک خاره قبیل
دیرلار یوزونگنی آی شیشه کی یکیم ملک کو — اول آی قاشینده اتیقی بینی بیر پستان قبیل
رخسارکی اوچیسام اول ای بیلینگ خیال یدینا — انا آتیشی بیر آتشینه کونکلومنی باره قبیل
قان بیرته قایم نی مخفی بیکیش ای جیسانی — بیر مسجدم حکایت اوشول کلمه دره قبیل
ترتیب کورسه اتاسی صنم لار کرزی بیکین — صاحب نظر بولا اهل جهاندین نظاره قبیل

ای شیت جاودان بیر لحظه دیداریکنینگ — کوز بازو من بیل شکر باریکنینگ
اوز کالاردا زلف خالی بیر حسن ایدی — محض حسن لطف ایردی باشتین ایاق باریکنینگ
بیر لحظه ایوزی کونکلنی صید ایتیب آهوکوره — مین ایکیس مین یالغوزدین جانا گفتاریکنینگ
تخت کره دین مودور یا رب سنکا محروم لوق — یا کم مطلوب غایتیاس طلبکاریکنینگ
جور اغیار الکیدین جانیمغه میم اداء — بنده دین یاد ایلاسانگ یا راضی ایاریکنینگ
ای کونکل سین یا تران و کوزلاری جان الغوچی — الاجی مشکل کا اسان بولب دشواریکنینگ

ای سپهر حسن ایچره آفتاب بی زوال — شیوه و ناز و رخسار عهده صاحب کمال
طوبی جنت تک قدینگ سرو بهال بیرردا — قامتینگ سرو دیدیکیم بار مدور بوصد اقبال
بیر کونکل بار ایردی بنده آل یدالذینک ازل — ایدی بیر جانیم قایب توریرا ای همال
صورت لوح و قلم موجود بولکانچین بورون — زلفینگ ایردی سر بسر حال پریشانیغه دال
زلف و رخسارینگ ایبری بیلک سنبلستان و روم — خطینگ و یعنیک کدای و بنده سی طوطی و بال
یاغلیق اوبتوم دیب لبینی دعوی قلیغان جریب — نقطه سا لدی بوینیغه آزار بیکی کوب انفعال
و صلینگ اول آی مینک منجم دینی اتایی سور غیل — کیم فلک تا بولمیتور دوراننی منزل ینگ کمال

بو کوزگیم سینده دوراینی جمال — توز خوب توزنازینلار ایچره بی خیال
تجان کیم تیر غمزانگنی انا رسین — بوخاکی سازی بیم کا ی نطر بیسال
نیچا بو قیر ایسام اغزینگ غیدا — سکا زلفینگ خیالی دورر تراپیال
اکر شیرین لبینگغه جان تیلامسین — توزدیش تانی نحل ابت بولدی روان ال
یوز التون الادیم تابان یوزگده — انایغینگ تیرا غیدین قده بنخال
توزونگ کونکلوم الیلوزال پرلر — لیب توزنی کرا لکاچ بو محبوکوب ال
سیاچوکان زلفیندین اونارا — اتای کو کونکلی دین سوزکیم بیدور جال

گرچه سن بولدونگ سکا جوراتماکینگ بیر امل — قاش ییدا تباجیم و زون نقصان حلل
بنده سین اول کیم وفا بیده دیب نی نظیر — بیسین سین اولکیم جینی جینینه اوزولاردی بدل
غزل لوغونگغه ای بینک بیردی خطینی بی نبی جال — مسکن ... صحن جان الدر و خطارل
زخمینگ خو وشکل بودر بیری مشکل بولیدیم — بیر منور زور وصلنگدرت اتیگیتیب اول کیم جل

الیغا ای کیم فیلیکنی سیوکان خضر و عیسی دین سینی — اتیا ایپس مجتبی بیر کیم بو بیبارینگ سیینگ
کوکیلیک لار مادی تیند ابو قساقاندین شکنگ جنین — لاله و کل دین بوزنگ بو مشنگ تازه دیک سیینگ
اول بوزی کلزار نینگ کر کلیب بیر تکلیس ایش — ای اتای آتش اریکان الار زادینگ سیینگ

سیو دی جرلاری آیردی جان تا بیدین کو نکل — اوزکاتی ایتیرمینگ بو قلیج جابیدین کونکل
اوتیش جانیمغه بیتیم جو جلیکا کیز بیتای — یوزه بیهراون تاس اوشول ایمپه یابیدین کونکل
بریشینگ بیر کورورک باشیم باز یمنی الکایتدی عش — اسکا یا قیلادی پیسته یاتیم دین کونکل
وصل بجرینگ فیض تیس بر کورن سنکا سی خیاله دگای — بجرینک واقف مندینینگ بخشی یاتیم دین کونکل
بر لقای بیرد مندین ای بیرو نکده تکیف مهر بیدا — بیل کجار تیجاس مینینگ بیر کوزن کا تیدین کونکل
تیسام برلقای نصیحت هرلارینیز کنج ینج — اوزنکا فیلیاس هنرو شیرین دا بیدین کونکل
جان بیرور محبوب اوجون عشق اتایی بیچه سین — مردم ابتورینس اپردی جان و بایم دین کونکل

بجرینگ غمنا بولدی تنیم پاره پاره میل — تیلجا جانیم نی ال داغی دردیم غه جاره میل

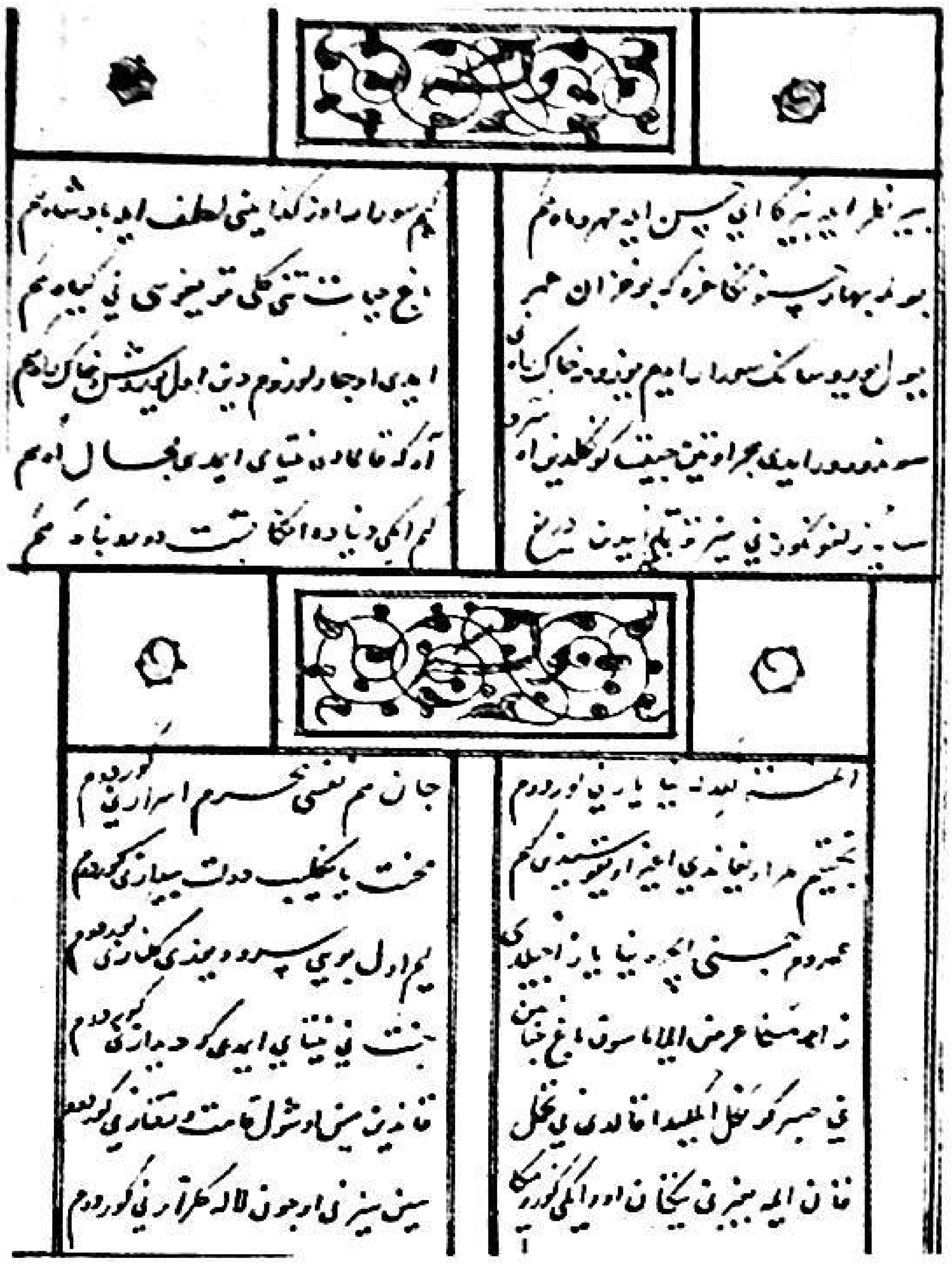

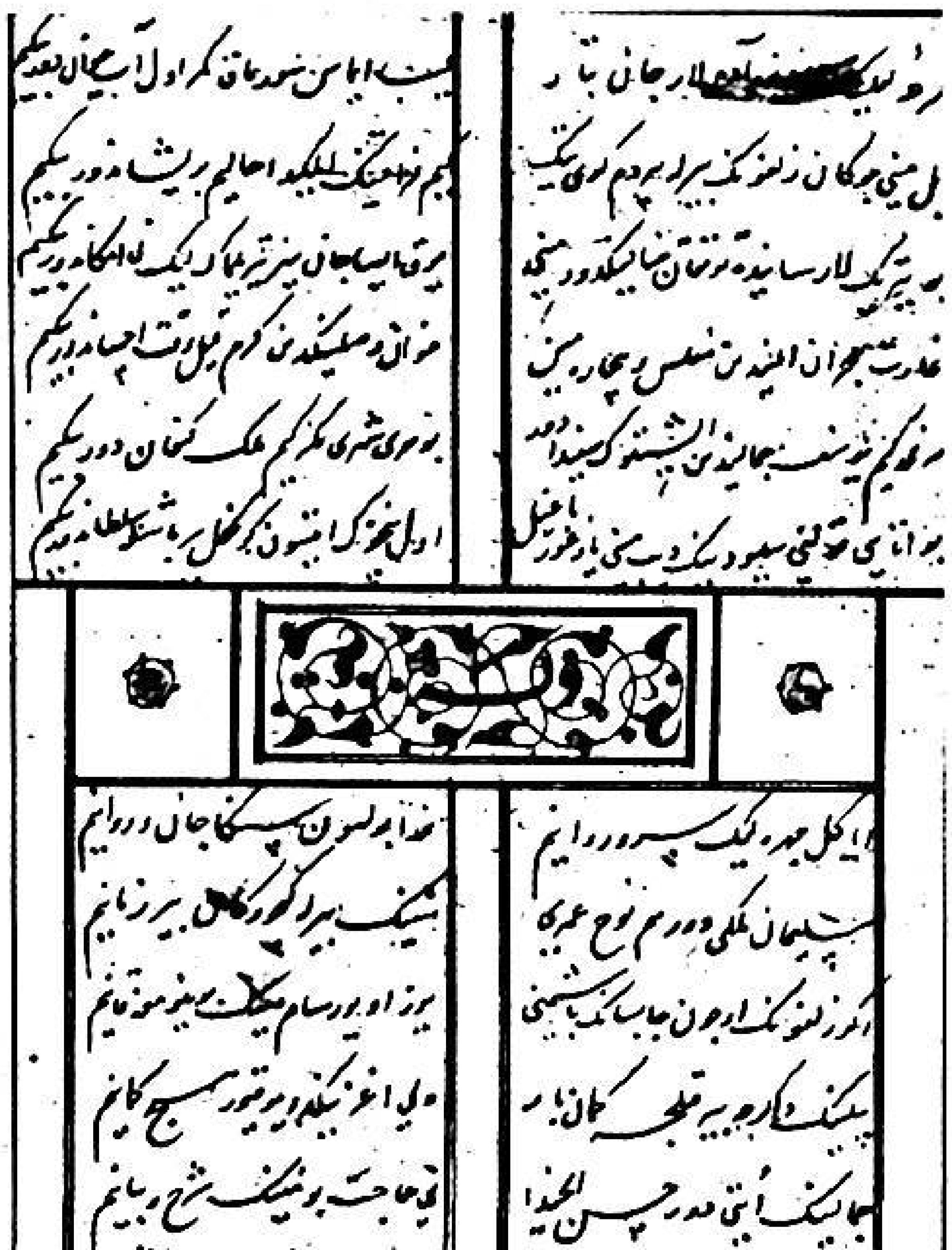

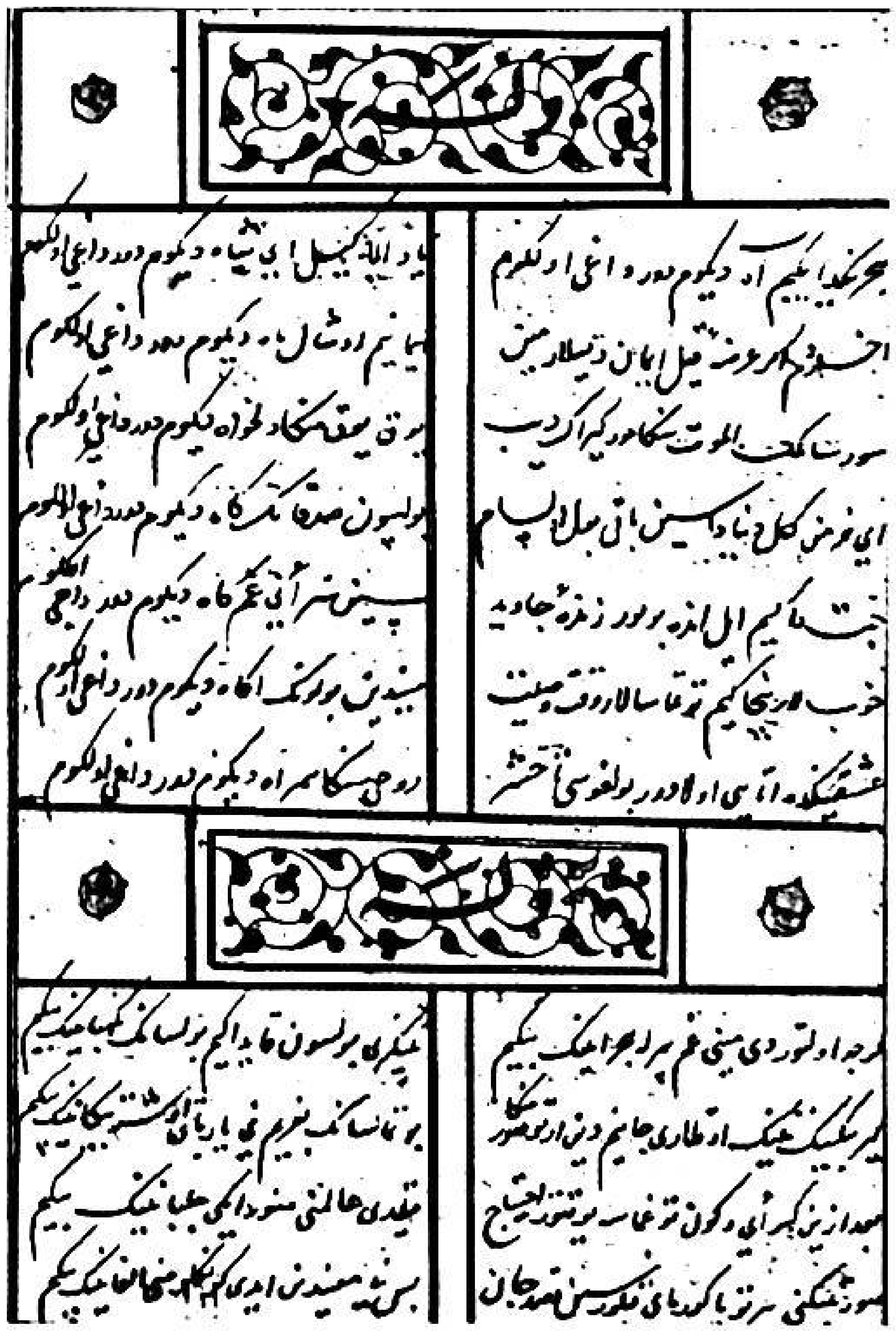

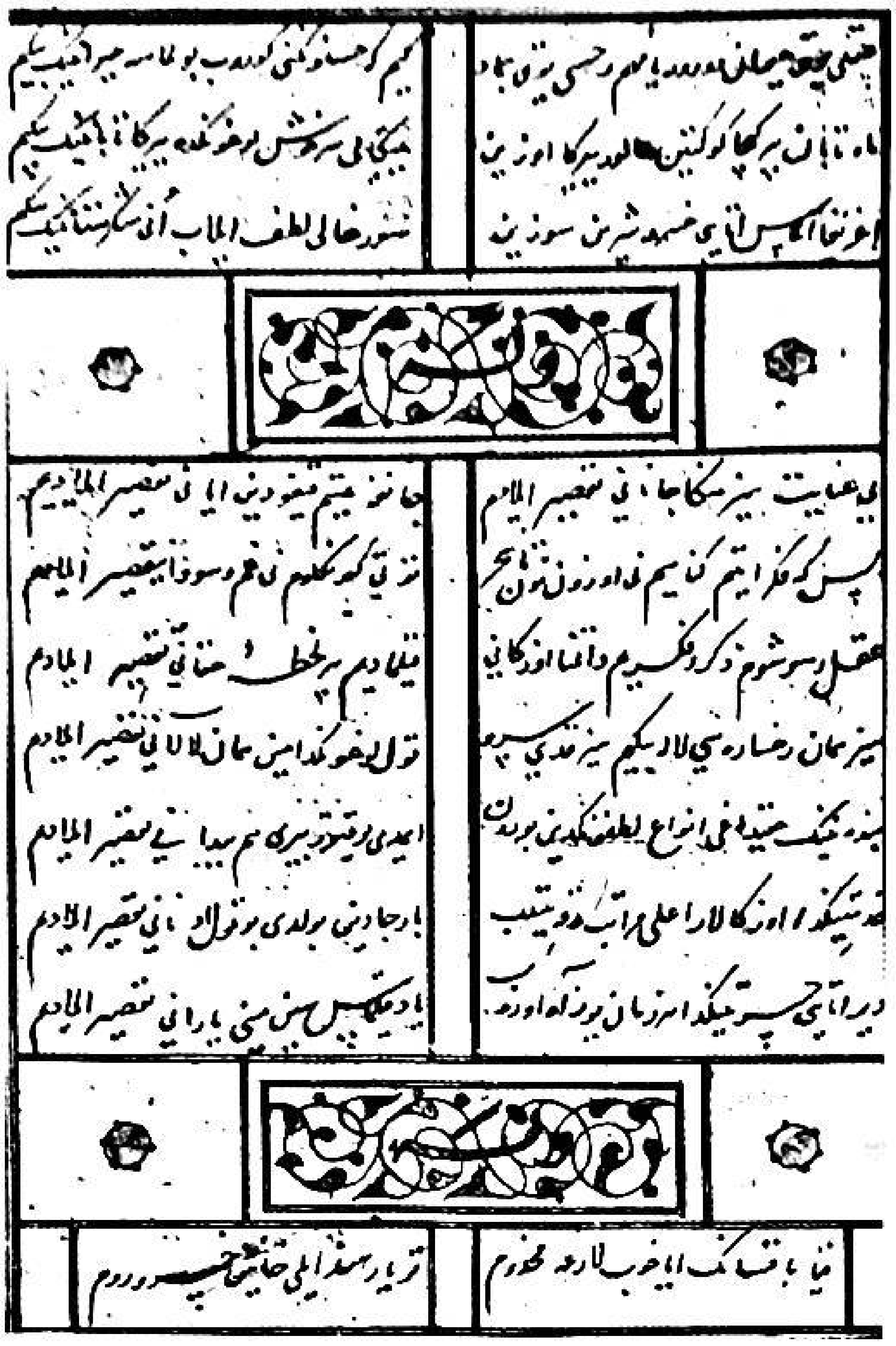

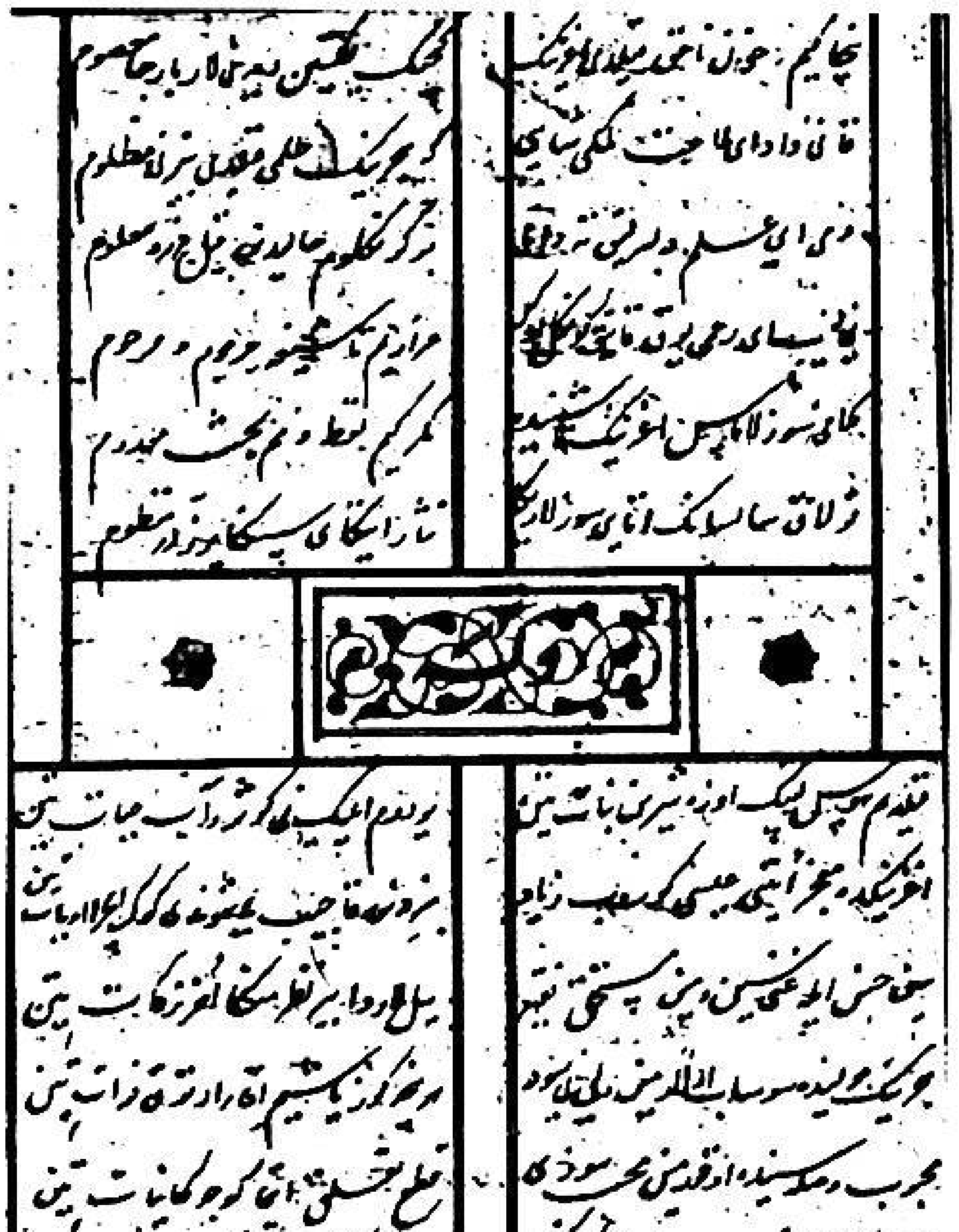

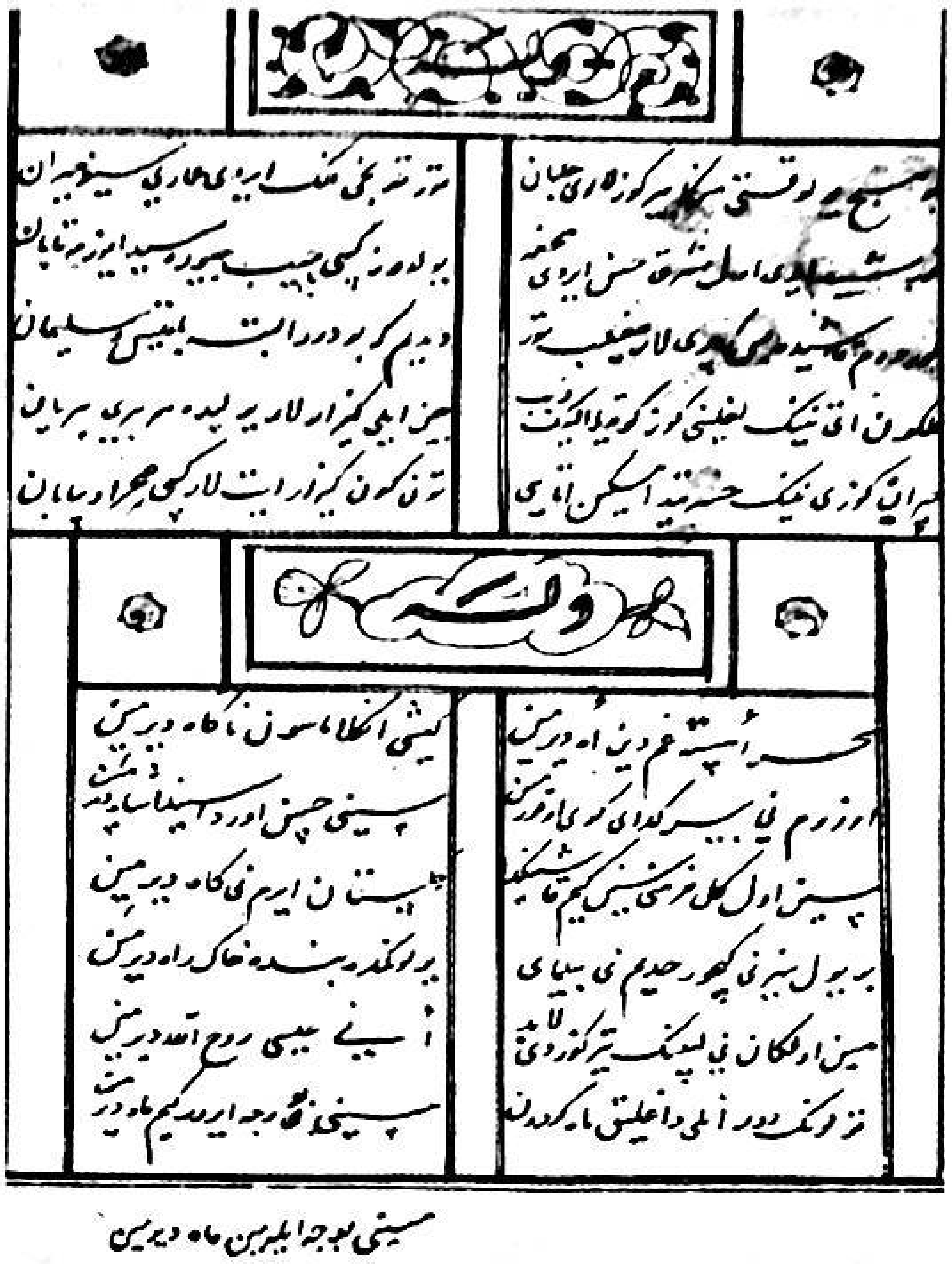

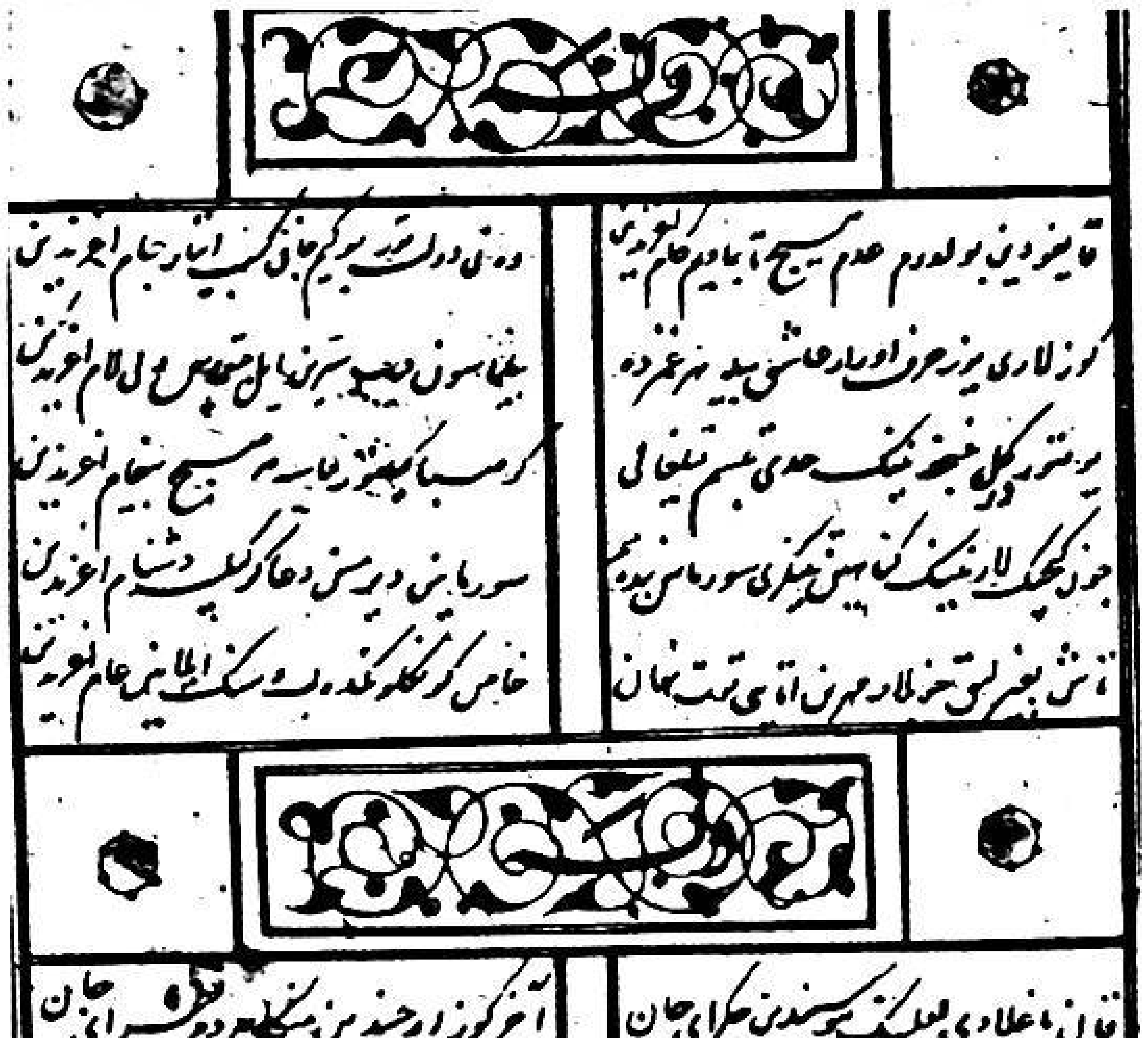

ئىزاھات

① بۇ سۆز قول يازمىدا «کونکل که» شەكلىدە يېزىلغان، ۋەزىن ئېتىبارى بىلەن يۇقىرىقىدەك ئېلىندى.
② قول يازمىدا «همراری» شەكلىدە يېزىلغان.
③ قول يازمىدا «قاتيداكيم» شەكلىدە يېزىلغان.
④ بۇ سۆز قول يازمىدا «غم دين» شەكلىدە يېزىلغان، ۋەزىن ئېتىبارى بىلەن يۇقىرىقىدەك ئېلىندى.
⑤ بۇ سۆز قول يازمىدا «سوكانک» قىلىپ يېزىلىپ قالغان.
⑥ بۇ سۆز مەۋلانا يەقىنىينىڭ «ئوق ۋە يا» مۇنازىرىسىدە «يولغان» دەپ يېزىلغان. يەقىنىي: «ئوق ۋە يا»، بىرىتانىيە كۇتۇپخانىسىدا Add.7914 رەقەم بىلەن ساقلىنىۋاتقان مەجمۇئە (1509 ـ يىلى ھېراتتا كۆچۈرۈلگەن)، 318a بەت.
⑦ بۇ سۆز قول يازمىدا «اى» دەپ يېزىلغان بولۇپ، ئەسلىي «ئەي» ئوقۇلۇشى كېرەك ئىدى. بۇ يەردە ۋەزىن ئېتىبارى بىلەن بىر قىسقا «ئى» ئېلىشنى مۇۋاپىق تاپتۇق.
⑧ يۇقىرىقى ئىزاھقا ئوخشاش.
⑨ بۇ سۆز قول يازمىدا «غمزانک غه» شەكلىدە يېزىلغان.
⑩ قول يازمىدا «تانينک نينک» شەكلىدە يېزىلغان.
⑪ قول يازمىدا بۇ مىسرا ئاق قالدۇرۇلغان.
⑫ قول يازمىدا «سورغانكغه» شەكلىدە يېزىلغان.
⑬ قول يازمىدا «اى تينک» شەكلىدە يېزىلغان.
⑭ بۇ سۆز قول يازمىدا «درّيک» شەكلىدە يېزىلغان، ۋەزىن ئېتىبارى بىلەن تەشدىدسىز ئوقۇلدى.
⑮ بۇ مىسرادا ۋەزىن بۇزۇلغان.
⑯ قول يازمىدا بۇ سۆز «لالەزار زار» شەكلىدە يېزىلغان بولۇپ، كېيىنكى مىسرالاردىكى قاپىيەگە ئۇلانغان قوشۇمچە ئاساسىدا يۇقىرىقىدەك ئېلىندى.
⑰ قول يازمىدا بۇ سۆز باشقا بىرى تەرىپىدىن «اجيبان» قىلىپ يېزىلغان، مەزمۇن ئېتىبارى بىلەن يۇقىرىقىدەك ئېلىندى.
⑱ قول يازمىدا بۇ سۆز «آدب» شەكلىدە يېزىلغان.
⑲ بۇ سۆز قول يازمىدا «خاكى» شەكلىدە يېزىلغان، مەزمۇن ئېتىبارى بىلەن يۇقىرىقىدەك ئېلىشنى مۇۋاپىق تاپتۇق.
⑳ بۇ يەردىكى «قجر» سۆزى ئەسلىي «قاچار» دەپ ئېلىنىشى كېرەك ئىدى ھەم شائىر بۇ سۆزنى بىرىنچى مىسرادىكى «مەگىز، يۈز» مەنىلىرىنى بىلدۈرىدىغان «قاچار» سۆزى (ھازىرقى زامان ئۇيغۇر تىلىنىڭ ئىلى ۋە قومۇل شېۋىلىرىدە ئەينەن ساقلانغان) بىلەن تەجنىس قىلغان. لېكىن، قاپىيە ئاھاڭدارلىقى تۈپەيلى ئوقۇلغۇدا يۇقىرىقىدەك ئېلىندى.
㉑ قول يازمىدا بۇ سۆز تەشدىدلىك يېزىلغان، ۋەزىن ئېتىبارى بىلەن تەشدىدسىز ئوقۇلدى.
㉒ قول يازمىدا بۇ سۆز ئېنىق ئەمەس، مەزمۇن ئېتىبارى بىلەن يۇقىرىقىدەك ئېلىشنى مۇۋاپىق كۆردۇق.
㉓ بۇ سۆز قول يازمىدا «قدين بى» شەكلىدە يېزىلغان بولۇپ، كەينىدىكى سۆز ئېنىق ئەمەس. بىز مەزمۇن ئېتىبارى بىلەن بۇلارنى يۇقىرىقىدەك ئېلىشنى مۇۋاپىق تاپتۇق.
㉔ قول يازمىدا بۇ بىرىكمە «احسن و تقويم» شەكلىدە يېزىلغان، مەزمۇن ئېتىبارى بىلەن يۇقىرىقىدەك ئېلىندى.
㉕ قول يازمىدا «خال زاريم دين» دەپ يېزىلغان بولۇپ، مەزمۇن ئېتىبارى بىلەن يۇقىرىقىدەك ئېلىندى.
㉖ قاپىيە سۆزلىرىنىڭ ئاخىرقى بوغۇمى بىر يېرىم بوغۇمغا تەڭ ئوقۇلغان.
㉗ قول يازمىدا «اى» دەپ يېزىلغان بولۇپ، ئەسلىي «ئەي» ئوقۇلۇشى كېرەك ئىدى. بۇ يەردە ۋەزىن ئېتىبارى بىلەن بىر قىسقا «ئى» ئېلىشنى مۇۋاپىق تاپتۇق.
㉘ قول يازمىدا بۇ سۆز «درّ» يېزىلغان، ۋەزىن ئېتىبارى بىلەن تەشدىدسىز ئوقۇلدى.
㉙ قول يازمىدا «تانينک» شەكلىدە يېزىلغان.
㉚ بۇ سۆز قول يازمىدا «کيم که» دەپ يېزىلغان، ۋەزىن ئېتىبارى بىلەن يۇقىرىقىدەك ئېلىندى.
㉛ بۇ سۆز قول يازمىدا «اوتيندا» دەپ يېزىلغان، ۋەزىن ئېتىبارى بىلەن «ئۆتىدا» قىلىپ ئېلىندى.
㉜ قول يازمىدا بۇ سۆز «اوتيندا» شەكلىدە يېزىلغان.
㉝ قول يازمىدا بۇ سۆز «يمانةلارديک» شەكلىدە يېزىلغان، ۋەزىن ۋە قاپىيە ئېھتىياجى بىلەن يۇقىرىقىدەك ئېلىندى.
㉞ بۇ سۆز قول يازمىدا «سمن ديک» شەكلىدە يېزىلغان، مەزمۇن ئېتىبارى بىلەن يۇقىرىقىدەك ئېلىندى.
㉟ بۇ يەردە «جان» سۆزى بىر يېرىم، يەنى بىر ئۇزۇن، بىر قىسقا بوغۇمغا تەڭ ئوقۇلغان.
㊱ بۇ سۆز قول يازمىدا «صدقانک» شەكلىدە يېزىلغان.
㊲ مىسرادا ۋەزىن بۇزۇلغان.
㊳ بۇ سۆز قول يازمىدا «تانيم» شەكلىدە يېزىلغان.
㊴ مىسرادا سۆزلەر يېتىشمەي ۋەزىن بۇزۇلغان.

(40) «شىمدى، ئېيلەكى» سۆزلىرى مىسرانىڭ ۋەزنىنى بۇزغان.
(41) بۇ سۆز قول يازمىدا «حاكى» شەكلىدە يېزىلغان بولۇپ، مەزمۇن ئېتىبارى بىلەن يۇقىرىقىدەك ئېلىشنى مۇۋاپىق كۆردۇق.
(42) بۇ سۆز قول يازمىدا «يوت قانيم نى» شەكلىدە يېزىلغان.
(43) بۇ سۆز قول يازمىدا «خال» شەكلىدە يېزىلغان، مەزمۇن ئېتىبارى بىلەن يۇقىرىقىدەك ئېلىندى.
(44) بۇ سۆز قول يازمىدا «غمزانكنى» شەكلىدە يېزىلغان.
(45) بۇ سۆز قول يازمىدا «تدبيردا» شەكلىدە يېزىلغان، مەزمۇن ئېتىبارى بىلەن يۇقىرىقىدەك ئېلىندى.
(46) بۇ سۆز قول يازمىدا «أيدين» شەكلىدە يېزىلغان، مەزمۇن ئېتىبارى بىلەن يۇقىرىقىدەك ئېلىشنى مۇۋاپىق تاپتۇق. بۇ سۆزنىڭ بىرىنچى بوغۇمى بىر ئۇزۇن، بىر قىسقا بوغۇمغا تەڭ ئوقۇلغان.
(47) قول يازمىدا «ايكليدا» شەكلىدە يېزىلىپ قالغان.
(48) بۇ سۆز قول يازمىدا «غمزانك» شەكلىدە يېزىلغان.
(49) بۇ سۆز قول يازمىدا «كوزلارى» شەكلىدە يېزىلغان، مەزمۇن ئېتىبارى بىلەن يۇقىرىقىدەك ئېلىندى.
(50) بۇ بىرىكمە قول يازمىدا «لعل و مييندين» شەكلىدە يېزىلغان، مەزمۇن ئېتىبارى بىلەن يۇقىرىقىدەك ئېلىندى.
(51) «سيمين» سۆزىنىڭ ئىككىنچى بوغۇمى بۇ يەردە بىر يېرىم بوغۇم ئوقۇلغان.
(52) بۇ سۆز قول يازمىدا «تصوريني» قىلىپ يېزىلغان، مۇنداق بولغاندا «تەسەۋۋۇرىنى» قىلىپ ئوقۇش كېرەك ئىدى. بۇ يەردە مەزمۇن ۋە ۋەزىن ئېتىبارى بىلەن يۇقىرىقىدەك ئېلىندى.
(53) قول يازمىدا «فرقاتينكده» شەكلىدە يېزىلغان.
(54) بۇ سۆز قول يازمىدا «عرضهٔ» شەكلىدە يېزىلغان، ۋەزىن ئېتىبارى بىلەن ھەمزىسىز ئوقۇلدى.
(55) بۇ سۆز قول يازمىدا «صدقانك» شەكلىدە يېزىلغان.
(56) بۇ سۆز قول يازمىدا «ير» شەكلىدە يېزىلغان.
(57) بوغۇم يەتمەسلىك سەۋەبلىك مىسرانىڭ ۋەزنى بۇزۇلغان.
(58) بۇ يەردىكى «ئايەت» سۆزىنىڭ قوشۇمچىسىنىڭ ئىملاسى ئېنىق ئەمەس، مەزمۇن ئېتىبارى بىلەن «ئايەتىن» بولۇشى كېرەك. ئەگەر بۇ سۆزلەرنى «آيتين عيسى» شەكلىدە كۆرۈپ، «ۋەسلى ئەين» ئۇسۇلىدىن پايدىلىنىپ، «ئايەتى نىسا» دەپ ئوقۇغاندا ۋەزىن راۋانلىشىدۇ. ئەگەر قوشۇمچىنى چۈشۈم كېلىش «نى» دەپ بىلىپ، «آيتى عيسى» ياكى «آيتيني عيسى» شەكلىدە ئوقۇساق، ۋەزىن بۇزۇلىدۇ.
(59) مىسرادا ۋەزىن قېلىپىدىن ئىككى بوغۇم ئارتۇق بولغانلىقى تۈپەيلى ۋەزىن بۇزۇلغان.
(60) بۇ سۆز قول يازمىدا «اياز» قىلىپ يېزىلغان، مەزمۇن ئېتىبارى بىلەن يۇقىرىقىدەك ئېلىندى.
(61) بۇ مىسرانىڭ جەدۋەل سىرتىغا يېزىلغىنىنى ئىشلەتتۇق، مىسرادىكى «ۋەجھە» سۆزىنىڭ «و» ھەرپى چۈشۈپ قالغان.
(62) بۇ سۆز قول يازمىدا «اوكانلماس» شەكلىدە يېزىلىپ قالغان.
(63) قول يازمىدا «فرقاتينكدا» شەكلىدە يېزىلغان.
(64) بۇ سۆز قول يازمىدا «تابمادوک» شەكلىدە يېزىلغان بولۇپ، بەلكىم كاتىپ سەۋەبىدىن شۇنداق كېتىپ قالغان ياكى شائىر يۇقىرىقى مىسرادىكى ۋەزىنداش «بىلمەدۇك» سۆزى بىلەن ئاھاڭداشلىقنى تېخىمۇ كۈچەيتىش ئۈچۈن بۇ شەكىلنى ئىشلەتكەن بولۇشى مۇمكىن.
(65) بۇ سۆز قول يازمىدا «اى» دەپ يېزىلغان بولۇپ، ئەسلىي «ئەي» ئوقۇلۇشى كېرەك ئىدى. بۇ يەردە ۋەزىن ئېتىبارى بىلەن بىر قىسقا «ئى» ئېلىشنى مۇۋاپىق تاپتۇق.
(66) بۇ سۆز قول يازمىدا «يراين» شەكلىدە يېزىلغان، مەزمۇن ئېتىبارى بىلەن يۇقىرىقىدەك ئېلىندى.
(67) بۇ سۆز قول يازمىدا «نيمەنينكى كى» شەكلىدە يېزىلغان.

(نەشرگە تەييارلىغۇچى: شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى فىلولوگىيە ئىنستىتۇتىدا)

تەبىئەت ھادىسىلىرى ۋە ئاسترونومىيە ھەققىدە بايانلار

نەشرگە تەييارلىغۇچى: ئابلىمىت قۇدرەت ھەمراھ

مەئدەنلەرنىڭ بەيانى

معدنلارنینک بیانی
آلتون کان ختندین برآی نری سورغاق ریب برجایدین لقمه قیل -
کورلاب تفراقینی چیقاریب توبه لارده توشوروب خرماندین ییک
تفراق دوبه لاب آنی سوروب شیغیل تاش توپالار ایریب چیقاردورلار
تولا کم قولغه کلور انداغ ایماسکه یوز سر آلتیک سر قولغه کلسه آنی آول
بر قدوق کورلاب کین اونک یا سولغه مانکادور توغراسیغه مانکغان
توپالاردین توشوروب چیقاریب سوروب آلتون چیقارادور برلقمه نی
کورلایدورغان بولسه برکشی کانچیغه آتش اوزوق بریب هر آدم نینک کونلوک
مزدیغه برنچه فونک آلتون تعین قیلیب کورلاتادور بوایش بخت طالعیغه
باقادور خدا برکان آدم کا اوبدان جیق چیقادور بولماسا کورلاتغانلار مزدکا
پولینی هم تاپالمایدور کورلایدورغان اسبابلارنی متین دیرلار برقسمی تمور
دین قیلنغان اسباب دور. سورغاقدین چیقغان آلتون نی طلای ریگ
اتارلار یعنی قوم آلتون. ینه برقسمی آلتون نی کفک آلتون اتارلارا نی
سو دین چیقادورلار اول هم تولا آز قولغه کلادور برآدم ارته دین کیچ کاتوروب
ایشلاب آیا بر فونک آلتون قولغه کلورمکی یا کلماسمکی اولار اسبابی
بر ییغاچ تخسی امین سو بویدا اولتوروب قوم الیب انکه سوبی چالغوتوب
برکانده تخسی سی نینک تکیده پل پل کوروبوب آلتون چیقادور بونی
کفک آلتون دیرلار. هر طریق بیلان آلتون جمع قیلماق ترس امکان
کموش کان مس کان تمور کان چویون کان قوغوشون کان تکلیم کان
توچ کان بولار نینک هرسی نی کانلاردین چیقاریب آلورلار کاتواریشلاتا
دورغان اسبابلاری متین دیب تموردین قیلغان اسباب دور
تاغلارنی کورلاب تشیب چیقارورلار

ئالتۇن كان خوتەندىن بىر ئاي نارى سورغاق دەپ بىر جايدىن لەقمە قىلىپ كورلاپ، تۇفراقىنى چىقىرىپ، تۇبرەلەردە تۈشۈرۈپ خىرماندەك تۇفراق دۆبەلەپ، ئانى سورۇپ شىغىل، تاش ـ توپالار ئايرىپ چىقارۇرلار، تولا كەم قولغا كېلۇر. ئانداغ ئەمەسكى، يۈز سەر ئەللىك سەر قولغا كەلسە ئانى ئەۋۋەل بىر قۇدۇق كورلاپ كېيىن ئۇڭغا يا سولغا ماڭادۇر. تۇغراسىغا ماڭغان توپالاردىن تۈشۈرۈپ چىقارىپ، سورۇپ ئالتۇن چىقارادۇر. بىر لەقمەنى كورلايدۇرغان بولسا بىر كىشى كانچىغا ئاش ئۇزۇق بېرىپ ھەر ئادەمنىڭ كۈنلۈك مۇزدىغا بىر نەچچە فۇڭ ئالتۇن تەئىن قىلىپ كورلاتادۇر. بۇ ئىش بەخت تەلئىيسىگە باقادۇر. خۇدا بەرگەن ئادەمگە ئوبدان جىق چىقادۇر. بولماسا كورلاتغانلار مەردىكار پۇلىنى ھەم تاپالمايدۇر. كورلايدۇرغان ئەسبابلارنى مىتىن دەرلەر. بىر قىسمى تېمۇردىن قىلىنغان ئەسبابدۇر. سورغاقدىن چىققان ئالتۇننى تىللايى رىگ ئاتارلار، يەئنى قۇم ئالتۇن. يەنە بىر قىسمى ئالتۇننى كەفەك ئالتۇن ئاتارلار، ئۇنى سۇدىن چىقارۇرلار. ئۇل ھەم تولا ئاز قولغا كېلەدۇر. بىر ئادەم ئەرتەدىن كەچكە تۇرۇپ ئىشلەپ ئايا بىر فۇڭ ئالتۇن قولغا كەلۈرمىكى يا كەلمەسمىكى، ئۇلار ئەسبابى بىر يىغاچ تەخسى. ئىقىن سۇ بويىدا ئولتۇرۇپ قۇم ئالا ـ شاڭغۇ سۇنى چالغۇتۇپ بەرگەندە تەخسىسىنىڭ تېگىدە پال ـ پال كۆرۈنۈپ ئالتۇن چىقادۇر، بۇنى كەفەك ئالتۇن دەرلەر. ھەر تەرىق بىلەن ئالتۇن جەمئى قىلماق

تەرىس ئىكەن. كۈمۈش كان، مىس كان، تۆمۈر كان، چۆيۈن كان، قورغۇشۇن كان، قەلەي كان، تۇچ كان بۇلارنىڭ ھەممەسىنى كانلاردىن چىقارىپ ئالۇرلار. كانغا ئىشلەتەدۇرغان ئەسبابلارى مىتىن دەپ تۆمۈردىن قىلغان ئەسبابدۇر. تاغلارنى كورلاپ تېشىپ چىقارۇرلار.

ياروغ بىلەن قاراڭغۇنىڭ بەيانى

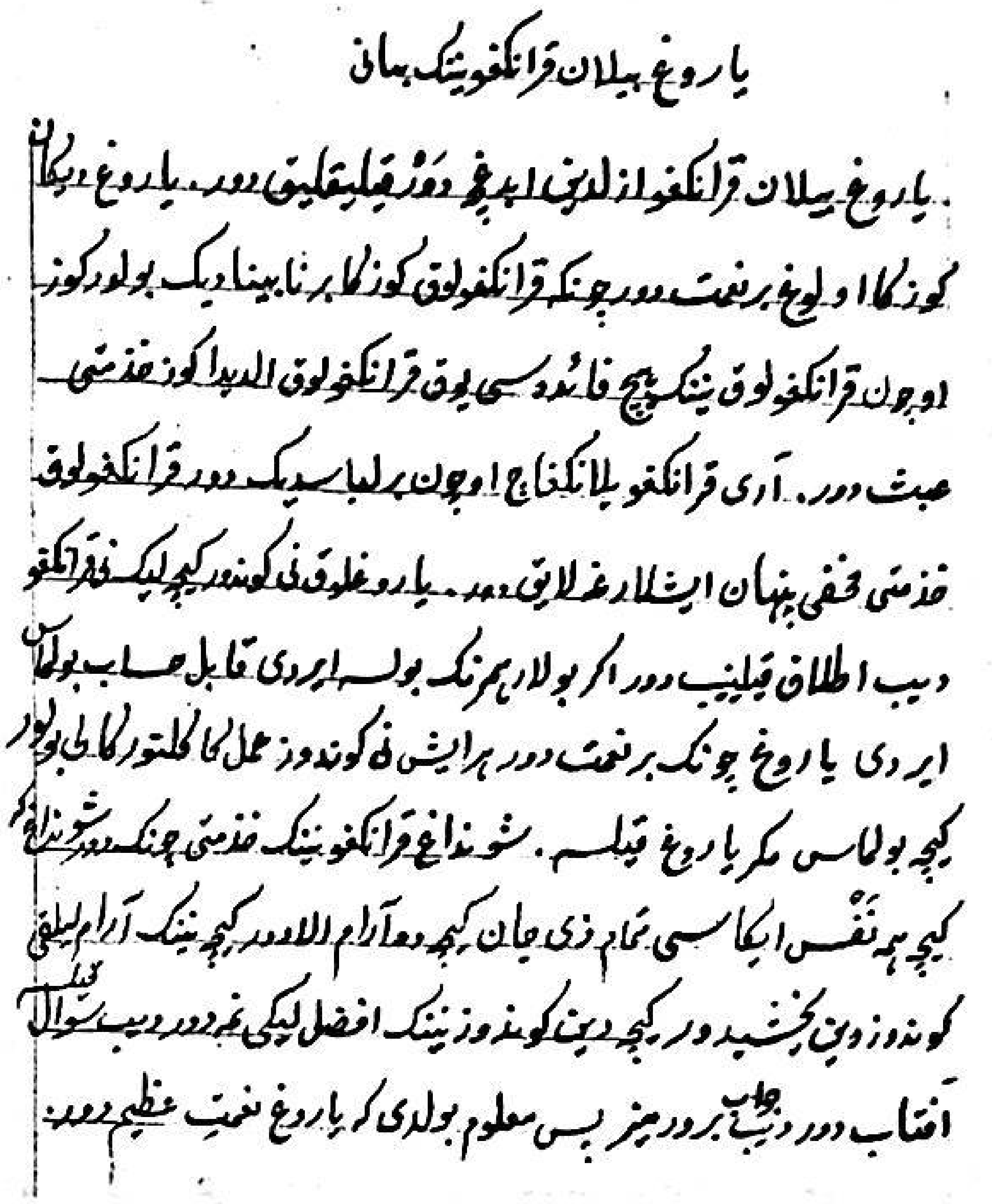
یاروغ بیلان قرانکغونینک بیانی

یاروغ بیلان قرانکغو ازلدین ابدغچه دوز قیلیقلیق دور. یاروغ دیکان
کوزکا اولوغ بر نعمت دور. چونکه قرانکغولوق کوزکا بر نابینا دیک بولور. کوز
اوچون قرانکغولوقنینک هیچ فائدهسی یوق. قرانکغولوق الدیدا کوز خذمتی
عبث دور. آری قرانکغو یلانکغاج اوچون بر لباسدیک دور. قرانکغولوق
خذمتی مخفی پنهان ایشلارغه لایق دور. یاروغلوقنی کوندوز کیچهلیکنی قرانکغو
دیب اطلاق قیلیب دور. اکر بولار همرنک بولسه ایردی قابل حساب بولماس
ایردی. یاروغ چونکه بر نعمت دور. هر ایشنی کوندوز عمل کا کلتورکالی بولور
کیچه بولماس مکر یاروغ قیلسه. شونداغ قرانکغونینک خذمتی چونکه دور. شونداغ کم
کیچه همه نفس ایکاسی تمام ذی جان کیچه ده آرام الادور. کیچهنینک آراملیغی
کوندوزدین بخشیدور. کیچهدین کوندوزنینک افضللیکی نیمه دور دیب سوال کیلسه
آفتاب دور دیب جواب بیرورمیز. بس معلوم بولدی که یاروغ نعمت عظیم دور.

ياروغ بىلەن قاراڭغۇ ئەزەلدىن ئەبەدغىچە دەۋر قىلىقلىقدۇر. ياروغ دېگەن كۆزگە ئۇلۇغ بىر نىئمەتدۇر. چۈنكى، قاراڭغۇلۇق كۆزگە بىر نابىنادەك بولۇر. كۆز ئۈچۈن قاراڭغۇلۇقنىڭ ھېچ فائىدەسى يوق. قاراڭغۇلۇق ئالدىدا كۆز خىدمەتى ئەبەسدۇر، ئارى قاراڭغۇ يالاڭغاچ ئۈچۈن بىر لىباسدەكدۇر. قاراڭغۇلۇق خىدمەتى مەخفى پىنھان ئىشلارغا لايىقدۇر. ياروغلۇقنى كۈندۈز، كېچەلىكنى قاراڭغۇ دەپ ئىتلاق قىلىنىپدۇر. ئەگەر بۇلار ھەمرەڭ بولسا ئەردى، قابىل ھىساب بولماس ئەردى. ياروغ چوڭ بىر نىئمەتدۇر، ھەر ئىشنى كۈندۈز ئەمەلگە كەلتۈرگەلى بولۇر. كېچە بولماس، مەگەر ياروغ قىلسا، شۇنداغ، قاراڭغۇنىڭ خىدمەتى چوڭدۇر. شۇنداغكى كېچە ھەممە نەفەس ئىگەسى، تەمام زىجان كېچەدە ئارام ئالادۇر. كېچەنىڭ ئاراملىلىقى كۈندۈزدىن ياخشىدۇر. كېچەدىن كۈندۈزنىڭ ئەفزەللىكى نېمەدۇر؟ دەپ سوئال قىلسا، ئافتابدۇر دەپ جەۋاپ بېرۇرمىز. بەس، مەئلۇم بولدىكى ياروغ نىئمەتى ئەزىمدۇر.

چولفاك يۇلدۇزنىڭ ھىكايەسى

شۇل تەرىقە بىرلە كەلتۈرۈپدۇرلاركى، چولفاك دېگەن بىر خاتۇن بەنى ئادەمدىن ئىكەنمىش. بىر زەماندا فەرىشتەلەر ئۆزىگە فەخر قىلىپ ئايتىپدۇرمىشكى: بەنى ئادەم گۇناھ قىلادۇر، بىزلەر ھېچ گۇناھ قىلمايمىز دېگەندە خۇدايى تەئالادىن بىكام بىزەبان سۆز ئاڭلاپدۇركى، بەنى ئادەملەرگە نەفس ـ شەھۋەت بەردىم، سىزلەرگە نەفس ـ شەھۋەت بەرمەدىم، دېگەندە ھارۇت، مارۇت ئىككى فەرىشتە قوپۇپ ئەرز قىلىپدۇركى، ئەگەر بىزلەرگە شەھۋەت نەفس بەرسەڭ ھەم گۇناھ قىلماسمىز دەپ ئەرز مەقامىدا تۇرغاندا، خۇدايى تەئالا ئۇلارغا نەفس بىرلە شەھۋەتنى بىرىپ ئۇلارنى زەمىنغە ئىبەردى، بەس. ئۇلار ئادەم سىلكگە كىرىپ ئادەملەر ئاراسىغا كېلىپ، بابىل شەھرىگە كېلىپ ئاندا توختاپ ھەر ئىككىلەسى قازى بولدى. كۈنلەردە بىر كۈن قازىلار ئالدىغا بىر چولفاك ئاتلىق بىر ئىففەتلىك بىر خاتۇن بىر دەئۋا ئۈچۈن كەلدى. ھارۇت مارۇت ئۇل خاتۇننى زىناغا چىرلادى، خاتۇن ئۇنىمادى. ھارۇت مارۇت زور قىلدى، خاتۇن تەڭ

بولۇپ خۇدايى تەئالاغا مۇناجات قىلدىكى، مېنى بۇلارنىڭ قولىدىن قۇتقازغىن دەپ، بەس. ئاللاھ تائالا ئۇنى ئاسمانغا يۇلدۇز قىلىپ چىقاردى. بۇ سەۋەپتىن ئانى چولفان يۇلدۇز ئاتارلار. چۈنكى، ئول خاتۇننىڭ ئىسمى ھەم چولفاڭ ئەردى دەپدۇرلار. يەنە بىر ۋاقت بىر خاتۇن ھارۇت مارۇت قاشىغا كېلىپ ئاسمانغا چىقماقنى ئارزۇ قىلدى. ھارۇت مارۇت زىناغا تەكلىف قىلدى. ئول بىسەئادەت شەقاۋەتكە مايىل بولۇپ زىنا قىلدى. ھارۇت مارۇت ئىسمى ئەئزەم ئۆرگىتىپ ئاسمانغا چىقاردى. خۇدايى تەئالا شەھاب يۇلدۇزنى ئاڭا تەيىن قىلدى. شاھاب يۇلدۇز ئانى ئوقدەك ئۇرۇپ قوغلاپ چۈشۈرۈپ ئاسمانغا چىققالى قويماس، قوغلار دەپدۇرلار. ھارۇت مارۇتنى بابىلداكى چاھغا باش تۆۋەن پۇت يۇقارى ئاسىلدى دەپدۇر.

چولفانک یولدوزینینک حکایتی

شول طریقه برله کلتوروب دورلارکه چولفانک دیکان بر خاتون بنی آدم دین ایکان

بر زمانده فرشته لار اوزیکا فخر قیلیب ایتیب دور میکیم که بنی آدم گناه قیلادور

بیزلار هیچ گناه قیلمایمیز دیکانده خدای تعالی دیتی بی کام بی زبان سوزنی ...

بنی آدم لارغه نفس شهوت بردیم سیزلارکا نفس شهوت بر مادیم دیکانده هاروت

ماروت ایکی فرشته توروب عرض قیلیب دور که اگر بیزلارکا شهوت نفس

برسانک گناه قیلماس بیز دیب عرض مقامیدا توردیلار خدای تعالی اولارغه

نفس برله شهوت نی بریب اولارنی زمین غه ایباردی پس اولار آدم سیاقیدا

کیریب آدم لارارا سیغه کلیب بابل شهریکا کلیب انده توختاب هر ایکیلاری

قاضی بولدی کونلار دیرکون قاضی لار الدیغه بر چولفانک اتلیق بر عقللیک بر

خاتون بر دعوا اوچون کلدی هاروت ماروت اول خاتون نی زناغه چیرلادی

خاتون اونامادی هاروت ماروت زور قیلدی خاتون تنگ بولوب خدای تعالیغه

مناجات قیلدی که منی بولارنینک قولیدین قوتقاز دیدی پس الله تعالی انی

آسمانغه یولدوز قیلیب چیقاردی بو سببدین انی چولفانک یولدوزی دیرلار چونکه

اول خاتون نینک اسمی هم چولفانک ایردی دیب دورلار ینه بر وقتی بر خاتون

هاروت ماروت کلیب آسمانغه چیقماق نی آرزو قیلدی هاروت ماروت

زناغه تکلیف قیلدی اول بی سعادت شقاوت غه مایل بولوب زنا قیلدی

هاروت ماروت اسم اعظم اورگوتوب آسمانغه چیقاردی خدای تعالی شهاب

یولدوزنی انکا تعیین قیلدی شهاب یولدوز انی اوقدیک اوروب توغلاب توشوروب

آسمانغه چیقالی قویماسی توغلار دیب دورلار هاروت ماروت نی بابل داکی چاهغه

باشنی توبن پوت یوقاری اسیلدی دیب دور.

يۇلدۇزلارنىڭ بەيانى

ئىلمى تەنجىم چوڭ بىر ئىلىمدۇر. ئانىڭ كەيفىيەتىنى كىشى بىلمەس، مەگەر بىلسەلەر ھەم بىر نەچە يۇلدۇزنى مۇنەججىملار بىلۇر. يۇلدۇزلار ئىككى قىسمدۇر، سابىت ۋە سەييار. سابىت يۇلدۇزلار ماڭمايدۇر، ۋە سەييار يۇلدۇزلار ماڭىپ ھەرەكەتدە بولۇرلار. بىر نەچە چوڭ يۇلدۇزلار باردۇر. ئۇلاردىن بىرنى قۇتب يۇلدۇز دەرلەر، فارسى تىلدا پەرۋىن ئاتارلار، ئول يۇلدۇزنىڭ چۆرەسىدە بىر نەچچە يۇلدۇز مۇتابىئەت قىلىپ تۇرغاندەك ھەممىشە چۆرەسىدە يۈرۈرلەر. يەنە بىر يۇلدۇزنى تىيرى شەھاب ئايتۇرلار، تۈركى تىلدا ئوق يۇلدۇز ئايتۇرلار. ئاسمانغا شەيتان چىقسا ئول يۇلدۇز شەيتاننى قوغلارلار. يەنە بىر يۇلدۇز بار، ئول ئول يۇلدۇزنى چولفاڭ يۇلدۇز ئايتۇرلار، ئول يۇلدۇز مەشرىق تەرەفىدىن تۇلۇئ قىلغاندا تاڭ ئاتادۇر. چولفاڭ يۇلدۇزغا ئوخشاش يەنە بىر نۇرلۇق يۇلدۇز بار، ئول تاڭ ئاتماسىدا چىقادۇر. ئانى فارس تىلىدا كارۋان كۇشت ئايتۇرلار، يەئنى كارۋان ئۆلتۈرگەن. كارۋان كۇشت دېمەكدە بائىس ئۇلكى، بىر ۋەقتدە بىر گۇرۇھ كارۋان چۆلدە سەفەر قىلغان، كېچەدە بىر يەرگە تۈشۈپدۇر، ئۇلار مەسلەھەت قىلىشىپدۇركى، چولفاڭ يۇلدۇز چىققاندا ماڭىپ كېتەمىز دەپ ياتىپدۇر. چولفاڭ يۇلدۇزغا ئوخشاش يۇلدۇز چىققاندا چولفاڭ يۇلدۇز خىيال قىلىپ، قوپۇپ ماڭىپ چۆلگە كىرىپ كېتىپ، يول تاپالماي ئېزىقىپ يۈرۈپ، ھەممە كارۋان ھەلاك بولۇپدۇر. چۈنكى، ئول يۇلدۇز ئەۋۋەل ئاخشام چىقار ئىكەن، شۇ ۋەقتدىن تارتىپ ئول يۇلدۇزغا كارۋان كۇشت ئات قويۇپدۇر، يەئنى كارۋان ئۆلتۈرگەن دېگەن بولۇر. چوڭ مەشھۇر يۇلدۇزلاردىن بىرى ھۆكەر يۇلدۇزدۇر، ئول يۇلدۇز غۇجمەك بىر نېچە يۇلدۇز سەييارەدۇر. ئول يۇلدۇز يىلنىڭ ئىسسىق، سوغاق فەسىللەرگە تەئەللۇقدۇر.

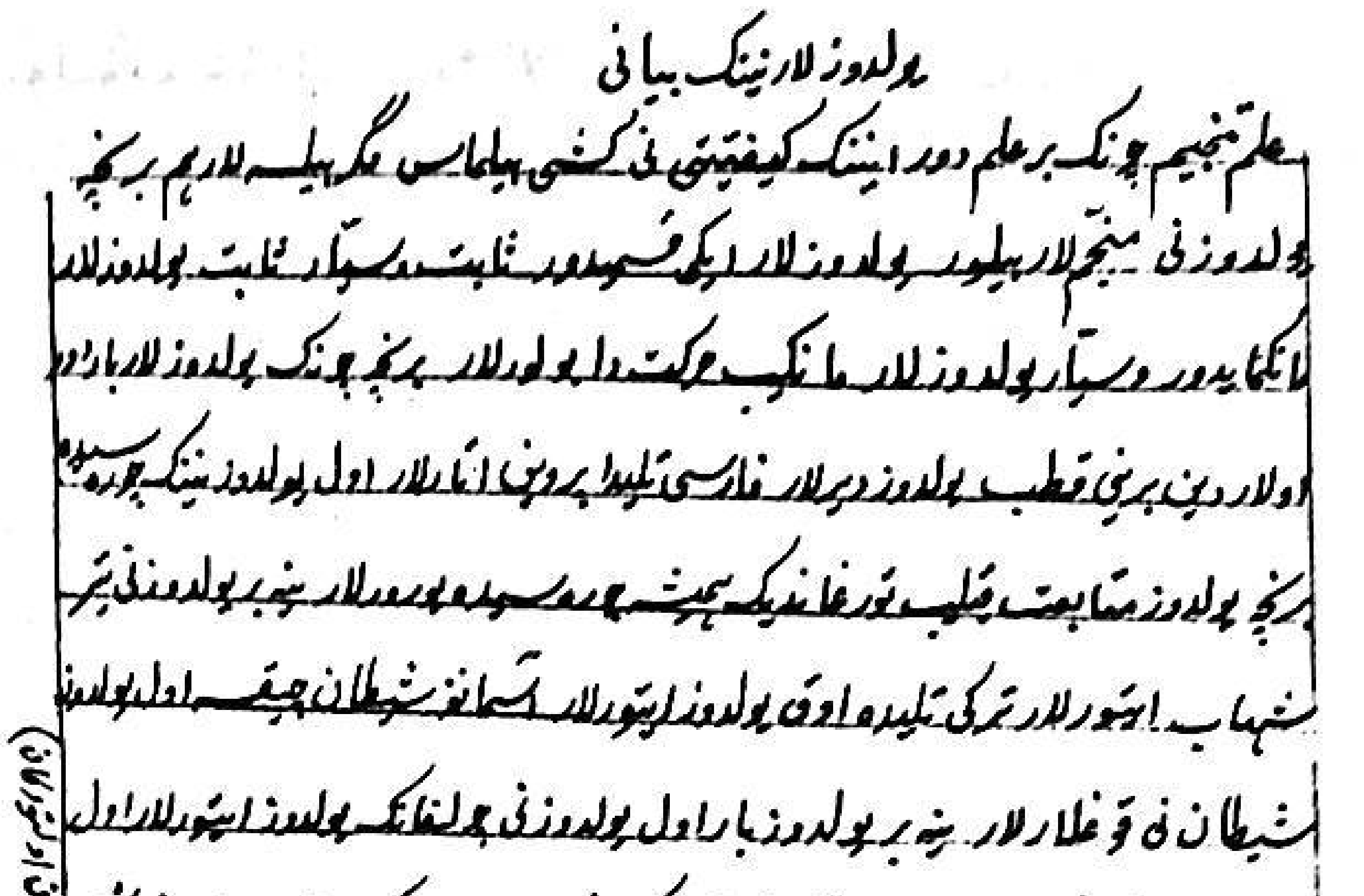

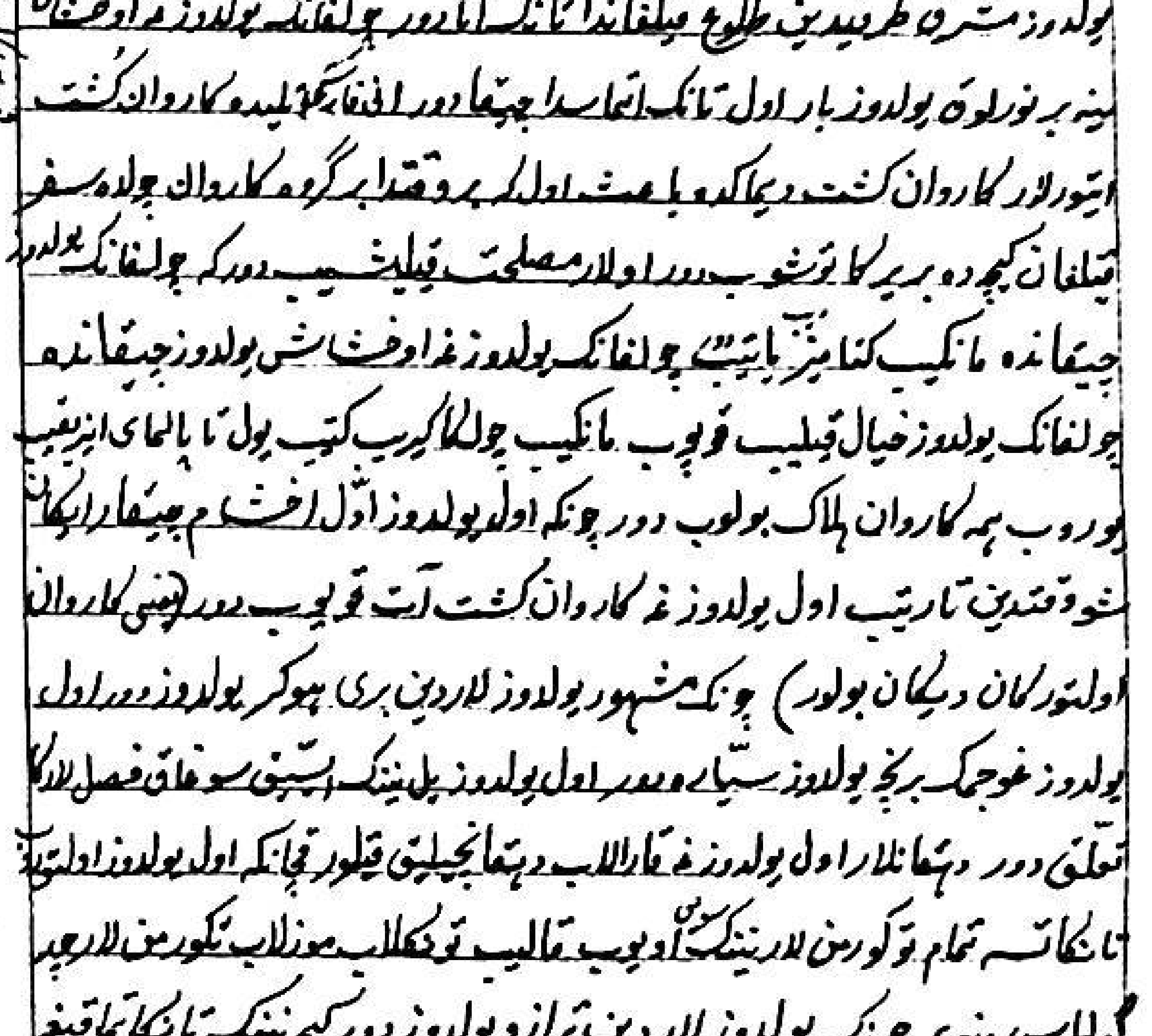

دېھقانلار ئۇل يۇلدۇزغا قاراپ دېھقانچىلىق قىلۇر. قاچانكى، ئۇل يۇلدۇز ئولتۇرۇپ تاڭ ئاتسا، تەمام تۇغۇرمەنلەرنىڭ سۈيى ئۇيۇپ قالىپ توڭلاپ مۇزلاپ تۇغۇرمەنلەر چۆرگۈلمەس. يەنە بىر چوڭ يۇلدۇزلاردىن تەرازۇ يۇلدۇزدۇر، كېچەنىڭ تاڭ ئاتماقىغا بىر نىشانەدۇر. رەمەزاندا كېچە يېگەلى قوپقاندا ئۇل يۇلدۇزغا قاراپ قوپادۇر.

چوڭ يەتتە يۇلدۇزنىڭ بەيانى: 1. شەمس، 2. قەمەر، 3. مىرىخ، 4. ئەتارۇد، 5. مۇشتەرى، 6. زۇھرە، 7. زۇھەلدۇر. بۇ يۇلدۇزلارنىڭ ھەر بىرى بىر كۈنگە نىسبەت بېرىپ، مەسىلەن، شەمس يەكشەنبە كۈنگە، قەمەر دۈشەنبە كۈنگە، مىرىخ سەيشەنبە كۈنگە، ئەتارۇد چەھارشەنبە كۈنگە، مۇشتەرى پەنجشەنبە كۈنگە، زۇھرە ئازىنە كۈنگە، زۇھەل شەنبە كۈنگە نىسبەت بېرىپدۇر. مۇنەججىملەرنىڭ بەئزەسى مەزكۇر يۇلدۇزلارنى ھەر بىرىنى بىر ھەيكەل قىلىپ ساقلاماق بارەسىدە پۈتۈپدۇر. يەئنى خاتەم دەپ تېمۇردىن بىر يۈزۈك قىلىپ مەزكۇر يۇلدۇزنى بىر ئىشقا ئىسناد قىلىپدۇر. مەسىلەن، شەمسنى بىر گىرىدا ئولتۇرغان بىر ئادەم سۈرەتىدە باشىدا بىر تاج تەسۋىر قىلىپدۇر. ئانىڭ خاتەمىنى شۇبۇ مەزكۇر سۈرەتدا تېمۇر يۈزۈك قىلىپ ساقلاسا، پادشاھلارغا ۋە چوڭ ئەكابىرلارگە تەربىيەت قىلىدۇر دەپدۇر. قەمەرنى ھەم بىر تاجدار سۈرەتدە تېمۇردىن يۈزۈك قىلىپ بىر ھەيۋانغا مەڭلىك تەسۋىر قىلىپ ساقلاسا سۇغا تەربىيەت قىلۇر دەپدۇر. مىرىخنى بىر جەللاد سۈرەتىدە بىر ئادەمنىڭ كاكۇلەسىدىن تۇتۇپ تۇرغۇلۇق تەسۋىر قىلىپدۇر. ئانى سىپاھلارغا تەربىيەت قىلۇر دەپدۇر. ئەتارۇد بىر ئالىم سۈرەتىدە قولىدا قەلەم دۇۋەت تۇتقۇلۇق تەسۋىر قىلىپدۇر، ئۆلىمائىغا تەربىيەت قىلۇر دەپدۇر. مۇشتەرى بىر كېيىك سۈرەتىدە كۆك تاتغا تەربىيەت قىلۇر دەپدۇر. زۇھرە ھەم تاجدار

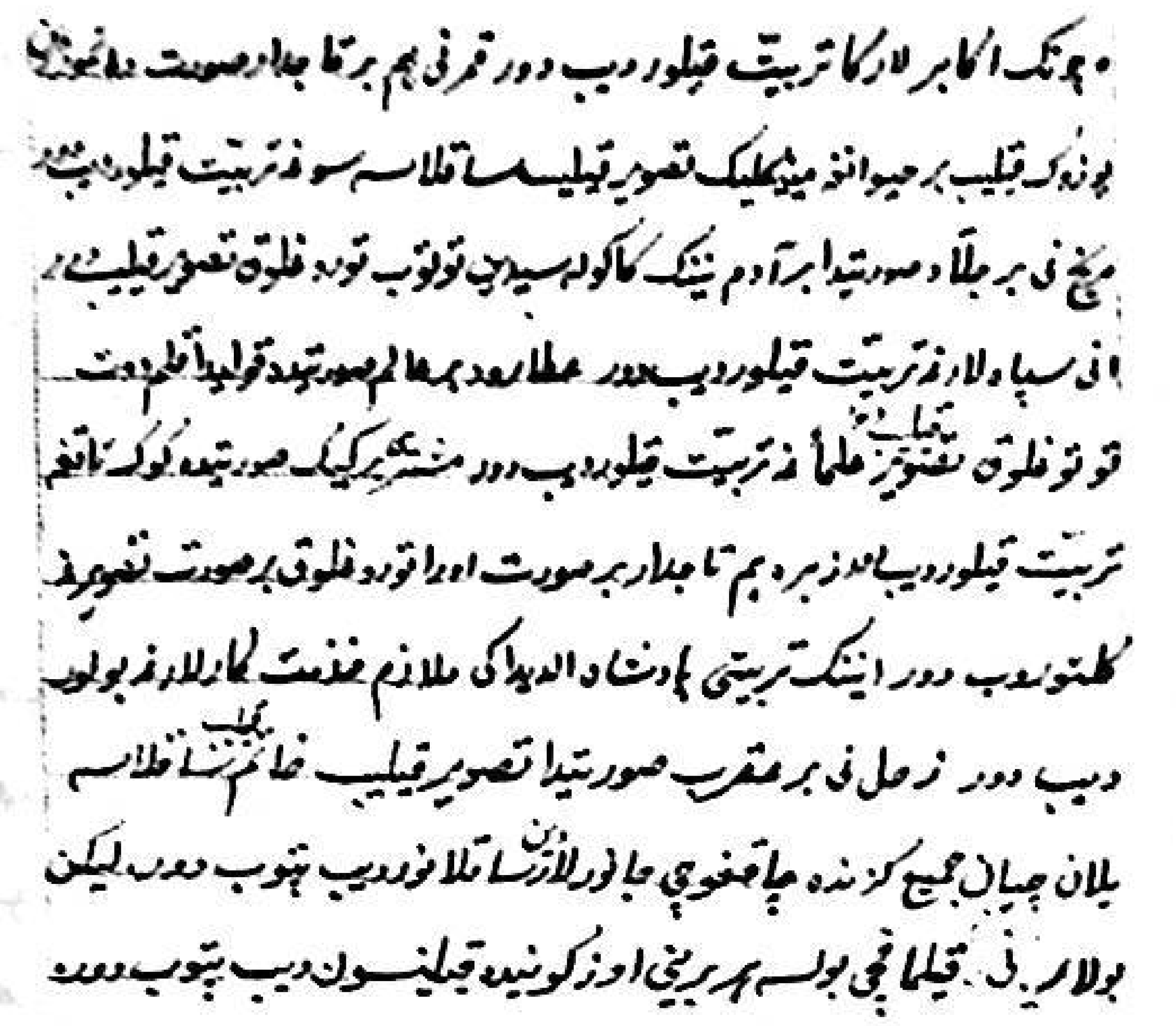

بىر سۈرەت ئۆرە تۇرۇغلۇق بىر سۈرەت تەسۋىرگە كەلتۈرۈپتۇر. ئانىڭ تەربىيەتى پادشاھ ئالدىداكى مۇلازىم خىدمەتكارلارغا بولۇر دەپتۇر. زۇھەلنى بىر ئەقرەب سۈرەتىدە تەسۋىر قىلىپ خاتەم قىلىپ ساقلاسا يىلان ـ چايان جەمئى گەزەندە چاقىغۇچى جانىۋەرلەردىن ساقلانۇر، دەپ پۈتۈپتۇر. لېكىن، بۇلارنى قىلماقچى بولسا ھەر بىرىنى ئۆز كۈنىدە قىلىنسۇن دەپ پۈتۈپتۇر.

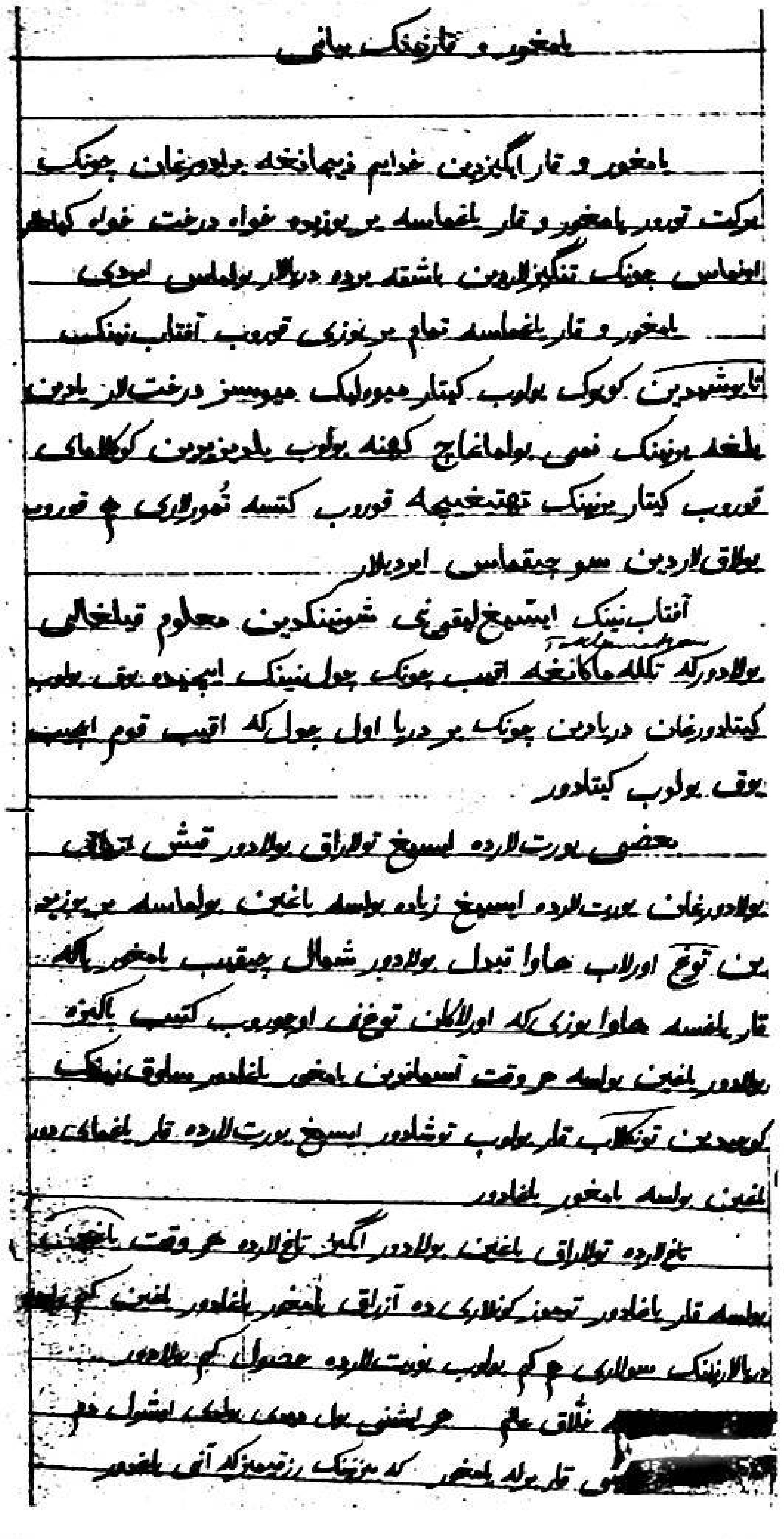

يامغۇر ۋە قارنىڭ بەيانى

يامغۇر ۋە قار ئىگىزدىن خۇدايىم زىجانىغا بېرەدۇرغان چوڭ بەرەكەتتۇرۇر. يامغۇر ۋە قار ياغماسا، يەر يۈزىدە خاھ دەرەخت، خاھ گىياھلار ئۈنمەس. چوڭ تېڭىزلاردىن باشقا يەردە دەريالار بولماس ئەردى.

يامغۇر ۋە قار ياغماسا، تەمام يەر يۈزى قۇرۇپ، ئافتابنىڭ تابۇشىدىن كۆيۈك بولۇپ كېتەر. مېۋەلىك مېۋەسىز دەرەختلەر يىلدىن يىلغا يەرنىڭ نەمى بولماغاچ، كۇھنە بولۇپ يىلدىزىدىن كۆكلەمەي، قۇرۇپ كېتەر. يەرنىڭ تەھتىغىچە قۇرۇپ كەتسە تومۇرلارى ھەم قۇرۇپ بۇلاقلاردىن سۇ چىقماس ئەردىلەر.

ئافتابنىڭ ئىسسىغلىقىنى شۇنىڭدىن مەئلۇم قىلغالى بولادۇركى تەكلەماكانغا ئاقىپ چوڭ چۆلنىڭ ئىچىدە يوق بولۇپ كېتەدۇرغان دەريادىن چوڭ بىر دەريا ئول چۆلگە ئاقىپ قۇم ئىچىپ يوق بولۇپ كېتەدۇر.

بەئزى يۇرتلاردا ئىسسىغ تولاراق بولادۇر. قىش ئازراق بولادۇرغان يۇرتلاردا ئىسسىغ زىيادە بولسا ياغىن بولماسا يەر يۈزىدىن تۇغ ئۆرلەپ ھەۋا تەبدىل بولادۇر. شامال چىقىپ، يامغۇر ياكى قار ياغسا، ھەۋا يۈزىگە ئۆرلەگەن تۇغنى ئۆچۈرۈپ كېتىپ، پاكىزە بولادۇر. ياغىن بولسا ھەر ۋەقت ئاسماندىن يامغۇر ياغادۇر. ساۋۇقنىڭ كۈچىدىن توڭلاپ قار بولۇپ تۈشەدۇر. ئىسسىغ يۇرتلاردا قار ياغمايدۇر. ياغىن بولسا يامغۇر ياغادۇر.

تاغلاردا تولاراق ياغىن بولادۇر. ئېگىز تاغلاردا ھەر ۋەقت ياغىن بولسا قار ياغادۇر. تومۇز كۈنلەرىدە ئازراق يامغۇر ياغادۇر. ياغىن كەم بولسا، دەريالارنىڭ سۇلارى ھەم كەم بولۇپ يۇرتلاردا ھۇسۇل كەم بولادۇر. .... خەللاقى ئالەم ھەر ئىشنى بول دېدى ئۇشۇل دەم .... قار بىرلە

يامغۇركى بىزنىڭ رىزىقىمىزكى، ئانى ياغدۇر.

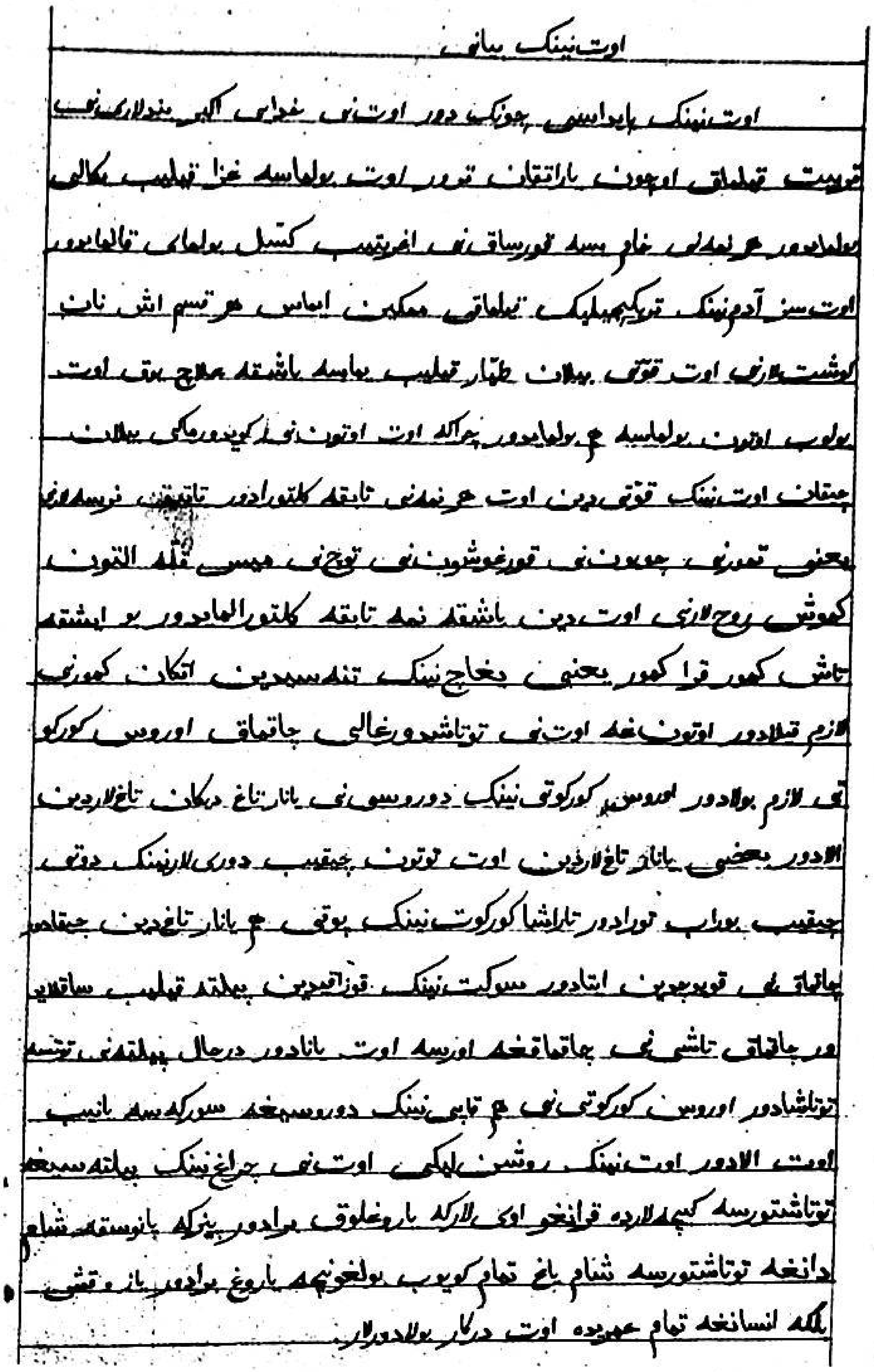

ئوتنىڭ بەيانى

ئوتنىڭ پايداسى چوڭدۇر. ئوتنى خۇدايى ئەكبەر بەندەلەرنى تەربىيەت قىلماق ئۇچۇن ياراتقان تۇرۇر. ئوت بولماسا غىزا قىلىپ يېگەلى بولمايدۇر. ھەر نېمەنى خام يېسە قورساقنى ئاغرىتىپ كەسەل بولماي قالمايدۇر. ئوتسىز ئادەمنىڭ تىرىكچىلىك قىلماقى مۇمكىن ئەمەس. ھەر قىسىم ئاش نان گوشتلارنى ئوت قۇۋۋەتى بىلەن تەييار قىلىپ يېمەسە باشقا ئىلاج يوق. ئوت بولۇپ ئوتۇن بولماسا ھەم بولمايدۇر. چەراكى، ئوت ئوتۇننى كۆيدۇرمەكى بىلەن چىققان ئوتۇننىڭ قۇۋۋەتىدىن ئوت ھەر نېمەنى تابقا كەلتۈرەدۇر. قاتتىق نەرسەلەرنى يەئنى تېمۇرنى، چۆيۈننى، قورغۇشۇننى، تۇچنى، مىس، قەللە، ئالتۇن، كۈمۈش، رۇھلارنى ئوتدىن باشقا نېمە تابقا كەلتۈرەلمەيدۇر. بۇ ئىشقا تاش كۆمۈر، قارا كۆمۈر يەئنى يىغاچنىڭ تەنەسىدىن ئۆتكەن كۆمۈرنى لازىم قىلادۇر. ئورۇس گۇرگۇتنىڭ دورۇسنى يانار تاغ دېگەن تاغلاردىن ئالادۇر. بەئزى يانار تاغلاردىن ئوت تۇتۇن چىقىپ دورىلارنىڭ دۇتى چىقىپ بۇراپ تۇرادۇر. تاراشا گۇرگۇتنىڭ پوقى ھەم يانار تاغدىن چىقادۇر. چاقماقنى قۇيۇچىدىن ئېتەدۇر. سۆگەتنىڭ قوزاقىدىن پىلتە قىلىپ ساقلايدۇ. چاقماق تاشنى چاقماقغا ئۇرسا ئوت يانادۇر. دەرھال پىلتەنى تۇتسا تۇتاشادۇر. ئورۇس گۇرگۇتنى ھەم قاپنىڭ دورۇسغا سۈركەسە يانىپ ئوت ئالادۇر. ئوتنىڭ رەۋشەنلىكى ئوتنى چىراغنىڭ پىلتەسىغە تۇتاشتۇرسا كېچەلەردە قارانغۇ ئۆيلەرگە يارۇغلۇق بېرەدۇر. پەنەرگە، پانۇسقا شامدانغا تۇتاشتۇرسا شام ياغ تەمام كۆيۈپ بولغۇنچە يارۇغ بېرەدۇر. ياز ۋە قىش بەلكى ئىنسانغا تەمام ئۆمرىدە ئوت دەركار بولادۇر.

يەشمىسى

مەدەنلەرنىڭ بايانى

ئالتۇن كان خوتەندىن بىر ئاي يىراقلىقتىكى سورغاق دېگەن جايدىن لەخمە قىلىپ كولاپ، تۇپرىقىنى چىقىرىپ خامانداك قىلىپ دۆۋىلەپ، ئۇنى سوروپ، شېغىل، تاش - تۇپىلاردىن ئايرىپ چىقىرىدۇ. ئۇ ناھايىتى ئاز قولغا كېلىدۇ. يۈز سەر، ئەللىك سەر قولغا كەلتۈرۈش ئۈچۈن ئاۋۋال بىر قۇدۇق كولاپ، كېيىن ئۇلۇغ ياكى سولغا ماڭىدۇ. توغرىسىغا ماڭغان تۇپىلارنى توشۇپ چىقىرىپ، سوروپ ئالتۇن ئايرىيدۇ. بىر لەخمىنى كولايدىغان بولسا، بىر كىشى كانچىغا ئاش - ئوزۇق بېرىپ، ھەر ئادەمنىڭ كۆڭلۈك ئىش ھەققىگە بىرنەچچە پۇڭ ئالتۇن بېرىپ كولىتىدۇ. بۇ ئىش بەخت - تەلىيىگە باقىدۇ. خۇدا بەرگەن ئادەمگە ئوبدان جىق چىقىدۇ. بولمىسا كولاتقانلار مەدىكارنىڭ پۇلىنىمۇ تاپالمايدۇ. كولايدىغان ئەسۋابلارنى «مىتىن» دەيدۇ. بۇ تۆمۈردىن ياسالغان بىر خىل ئەسۋابتۇر. سورغاقتىن چىققان ئالتۇننى «تىللا رىگ» دەپ ئاتايدۇ، يەنى بۇ «قۇم ئالتۇن» دېگەنلىك بولىدۇ. يەنە بىر خىل ئالتۇننى «كېپەك ئالتۇن» دەيدۇ، ئۇنى سۇدىن چىقىرىدۇ. ئۇمۇ ھەم ئىنتايىن ئاز قولغا كېلىدۇ. بىر ئادەم ئەتىدىن - كەچكىچە ئىشلەپ يا بىر پۇڭ ئالتۇن قولغا كەلتۈرىدۇ ياكى كەلتۈرەلمەيدۇ. ئۇلارنىڭ ئەسۋابى بىر ياغاچ تەخسە. ئېقىن سۇ بويىدا ئولتۇرۇپ بىر ئۆتمىتۆشۈك بولۇپ كەتكەن تەخسىگە قۇم ئېلىشاڭغۇ سۇنى ئېلىپ چالغىتسا، تېگىدە پال - پۇل قىلىپ ئالتۇن چىقىدۇ، بۇنى كېپەك ئالتۇن دەيدۇ. ھەر خىل يوللار بىلەن ئالتۇن يىغىش ھەققەتەن تەس. كۈمۈش كان، مىس كان، تۆمۈر كان، چويۈن كان، قوغۇشۇن كان، قەلەي كان، تۇچ كان قاتارلىقلار (يۇقىرىقى مەدەنلەر)نىڭ ھەممىسىنى كانلاردىن چىقىرىۋالىدۇ. كانغا ئىشلىتىدىغان ئەسۋاب تۆمۈردىن قىلىنغان «مىتىن» دېگەن ئەسۋابتۇر. بۇنىڭ بىلەن تاغلارنى كولاپ، تېشىپ چىقىرىدۇ.

يورۇق بىلەن قاراڭغۇنىڭ بايانى

يورۇق بىلەن قاراڭغۇ ئەزەلدىن - ئەبەدكىچە دەۋر قىلىدۇ. يورۇق دېگەن كۆزگە ئۇلۇغ بىر نېمەتتۇر. چۈنكى، قاراڭغۇلۇق كۆزگە بىر قارىغۇدەك بولۇر. كۆز ئۈچۈن قاراڭغۇلۇقنىڭ ھېچقانداق پايدىسى يوق. قاراڭغۇلۇق ئالدىدا كۆز خىزمىتى ئارتۇقچە، شۇنىڭدەك قاراڭغۇ يالىڭاچ ئۈچۈن بىر لىباستۇر. قاراڭغۇلۇق مەخپىي - پىنھان ئىشلارغا لايىقتۇر. يورۇقلۇقنى كۈندۈز، كېچىنى قاراڭغۇ دەپ قوللىنىدۇ. ئەگەر بۇلار ھەمراھ بولىسدى، قابىل ھېساب بولمايتتى. يورۇق چوڭ بىر نېمەتتۇر، ھەر ئىشنى كۈندۈز ئەمەلگە ئاشۇرغىلى بولىدۇ. شۇنداقلا، قاراڭغۇنىڭ خىزمىتىمۇ چوڭدۇر. شۇنىڭدەك كېچە ھەممە نەپەس ئىگىسى، بارلىق جانلىق كېچىدە ئارام ئالىدۇ. كېچىنىڭ ئاراملىقى كۈندۈزدىن ياخشىدۇر. كېچىدىن كۈندۈزنىڭ ئەۋزەللىكى نېمىدۇر دەپ سوئال سورىسا «ئاپتاپتۇر» دەپ جاۋاپ بېرىمىز. بەس، مەلۇم بولدىكى، يورۇق كاتتا نېمەتتۇر.

چولپان يۇلتۇزنىڭ ھېكايىسى

شۇ تەرىقىدە كەلتۈرۈلۈپتۇكى، ئادەم ئەۋلادلىرى ئىچىدە چولپان دېگەن بىر خاتۇن بولغانىكەنمىش.

بىر زاماندا پەرىشتىلەر ئۆزىچە كۆرەڭلەپ ئېيتىپتۇرمىشكى، «ئادەم بالىلىرى گۇناھ قىلىدۇ، بىزلەر بولساق ھەرگىز گۇناھ قىلمايمىز» دېگەندە، خۇدايىتائالادىن ئېغىزسىز، تىلسىز ھالدا شۇنداق بىر سۆز ئاڭلاپتۇكى، «ئادەم بالىلىرىغا نەپس ۋە شەھۋەت بەردىم، سىلەرگە نەپس ۋە شەھۋەت بەرمىدىم» دېگەندە، ھارۇت، مارۇت ئىككى پەرىشتە قوپۇپ: «ئەگەر بىزلەرگە شەھۋەت ـ نەپس بەرسەڭمۇ گۇناھ قىلمايمىز» دەپ ئەرز قىلىپ تۇرغاندا، خۇدايىتائالا ئۇلارغا نەپس بىلەن شەھۋەتنى بېرىپ ئۇلارنى زېمىنغا ئەۋەتتى، بەس. ئۇلار ئادەم سۈرىتىگە كىرىپ ئادەملەر ئارىسىغا كېلىپ، بابىل شەھىرىگە كېلىپ توختاپ، ھەر ئىككىلىسى قازى بولدى. كۈنلەردە بىر كۈن قازىلارنىڭ ئالدىغا چولپان ئاتلىق ئىپپەتلىك بىر خاتۇن بىر دەۋا ئۈچۈن كەلدى. ھارۇت ـ مارۇت ئۇ خاتۇننى زىناغا دەۋەت قىلدى، خاتۇن ئۇنىمىدى. ھارۇت ـ مارۇت زورلىدى، خاتۇن تەڭلىكتە قېلىپ خۇدايىتائالاغا «مېنى بۇلارنىڭ قولىدىن قۇتقۇزغىن» دەپ مۇراجىئەت قىلدى، بەس. ئاللا تائالا ئۇنى ئاسمانغا يۇلتۇز قىلىپ چىقاردى. بۇ سەۋەبتىن ئۇنى چولپان يۇلتۇز دەپ ئاتايدۇ. چۈنكى، ئۇ خاتۇننىڭ ئىسمىمۇ چولپان ئىدى، دەپتۇ. يەنە بىر ۋاقىتتا بىر خاتۇن ھارۇت ـ مارۇت قېشىغا كېلىپ ئاسمانغا چىقماقنى ئارزۇ قىلدى. ھارۇت ـ مارۇت زىناغا تەكلىپ قىلدى. ئۇ سائادەتسىز نەسلىككە مايىل بولۇپ زىنا قىلدى. ھارۇت ـ مارۇت ئىسمى ئەئزەم ئۆگىتىپ ئاسمانغا چىقاردى. خۇدايىتائالا ئوق يۇلتۇزنى ئۇنىڭغا تەييارلىدى. ئوق يۇلتۇز ئۇنى ئوقتەك ئۇرۇپ قوغلاپ چۈشۈرۈپ ئاسمانغا چىققىلى قويمىدى، دەپتۇ. ھارۇت ـ مارۇت بابىلدىكى قۇدۇقتا بېشى تۆۋەن، پۇتى يۇقىرى قىلىپ ئېسىلدى، دەپتۇ.

يۇلتۇزلارنىڭ بايانى

ئىلمى تەنجىم (ئاسترونومىيە ئىلمى) چوڭ بىر ئىلىمدۇر. ئۇنىڭ كەيپىياتىنى ھېچ كىشى بىلمەيدۇ، ئەگەر بىلسىمۇ بىرنەچچە يۇلتۇزنى مۇنەججىملار بىلىدۇ. يۇلتۇزلار تۇرغۇن ۋە سەييارە دەپ ئىككى خىل بولىدۇ. تۇرغۇن يۇلتۇزلار ماڭمايدۇ، سەييارە يۇلتۇزلار مېڭىپ ھەرىكەتلىنىپ تۇرىدۇ. بىرنەچچە چوڭ يۇلتۇزلار بار بولۇپ، ئۇلاردىن بىرنى قۇتۇپ يۇلتۇزى دەيدۇ، پارس تىلىدا «پەرۋىن» دەيدۇ، ئۇ يۇلتۇزنىڭ چۆرىسىدە بىرنەچچە يۇلتۇز ئەگىشىپ ئەتراپىنى ئايلىنىپ يۈرىدۇ. يەنە بىر يۇلتۇزنى «تىرى شەھاب» دەيدۇ، بۇنى تۈركىي تىلدا «ئوق يۇلتۇز» دەپ ئاتايدۇ. ئاسمانغا شەيتان چىقسا، ئۇ يۇلتۇز شەيتاننى قوغلايدۇ. يەنە بىر يۇلتۇز بار بولۇپ، ئۇ يۇلتۇزنى «چولپان يۇلتۇز» دەپ ئاتايدۇ، ئۇ يۇلتۇز مەشرىق تەرەپتىن چىققاندا تاڭ ئاتىدۇ. چولپان يۇلتۇزغا ئوخشاش يەنە بىر نۇرلۇق يۇلتۇز بار بولۇپ، ئۇ تاڭ ئاتماستا چىقىدۇ. ئۇنى پارس تىلىدا «كارۋان كۇشت»، يەنى كارۋان ئۆلتۈرگەن، دەپ ئاتايدۇ. كارۋان كۇشت دېيىشنىڭ سەۋەبى شۇكى، بىر ۋاقىتتا بىر توپ كارۋان چۆلدە سەپەر قىلىپ، كېچىدە بىر يەرگە چۈشۈپتۇ، ئۇلار چولپان يۇلتۇز چىققاندا ماڭىمىز دەپ مەسلىھەت قىلىشىپ يېتىپ قاپتۇ. چولپان يۇلتۇزغا ئوخشاش بىر يۇلتۇز چىققاندا ئۇنى چولپان يۇلتۇز دەپ خىيال قىلىپ قوپۇپ مېڭىپتۇ ۋە چۆلگە كىرىپ قېلىپ، يول تاپالماي ئېزىقىپ يۈرۈپ، ھەممە كارۋان ھالاك بوپتۇ. چۈنكى، ئۇ يۇلتۇز تۈننىڭ دەسلەپىدىلا چىقىدىكەن، شۇنىڭدىن تارتىپ ئۇ يۇلتۇزغا «كارۋان كۇشت»، يەنى كارۋان ئۆلتۈرگەن، دەپ ئات قويۇپتۇ. چوڭ مەشھۇر يۇلتۇزلاردىن بىرى ئۈكەر يۇلتۇزدۇر، ئۇ يۇلتۇز غۇژمەك بىرنەچچە يۇلتۇزدىن تەركىب تاپقان. ئۇ يۇلتۇز يىلنىڭ ئىسسىق، سوغۇق پەسىللىرىگە تەئەللۇقتۇر. دېھقانلار ئۇ يۇلتۇزغا قاراپ دېھقانچىلىق قىلىدۇ. قاچانكى ئۇ يۇلتۇز ئولتۇرۇپ تاڭ ئاتسا، ھەممە

تۈگمەننىڭ سۈيى مۇزلاپ قېلىپ تۈگمەنلەر چۆرگۈلمەيدۇ. يەنە بىر چوڭ يۇلتۇز «تەرازۇ» يۇلتۇزدۇر، بۇ كېچىنىڭ تاڭ ئاتمىقىغا نىشاندۇر. رامىزاندا كېچىدە تاماق يېگىلى تۇرغاندا ئاشۇ يۇلتۇزغا قاراپ قوپىدۇ.

چوڭ يەتتە يۇلتۇزنىڭ بايانى: 1. شەمس، 2. قەمەر، 3 . مىرىخ، 4. ئاتارۇد، 5 . مۇشتەرى، 6. زۇھرە، 7. زۇھەلدۇر. بۇ يۇلتۇزلارنىڭ ھەر بىرى بىر كۈنگە تەۋە قىلىنغان. مەسىلەن، شەمس يەكشەنبە كۈنگە، قەمەر دۈشەنبە كۈنگە، مىرىخ سەيشەنبە كۈنگە، ئەتارۇد چارشەنبە كۈنگە، مۇشتەرى پەيشەنبە كۈنگە، زۇھرە جۈمە كۈنگە، زۇھەل شەنبە كۈنگە تەۋەدۇر. مۇنەججىملارنىڭ بەزىسى مەزكۇر يۇلتۇزلارنىڭ ھەر بىرىنى بىر ھەيكەل قىلىپ ساقلاش ئۈچۈن پۈتۈپتۇ. يەنى «خاتەم» دەپ تۆمۈردىن بىر ئۈزۈك قىلىپ مەزكۇر يۇلتۇزنى بىر ئىشقا تەمسىل قىپتۇ. مەسىلەن، شەمسنى بېشىغا تاج كىيىپ بىر چەتتە ئولتۇرغان ئادەم سۈرىتىدە تەسۋىرلەپتۇ. ئۇنىڭ خاتىمىنى مۇشۇ شەكىلدە تۆمۈر ئۈزۈك قىلىپ ساقلىسا پادىشاھلارغا ۋە چوڭ ئەمەلدارلارغا تەربىيەت بولۇر، دەپتۇ. قەمەرنىمۇ بىر تاجدار سۈرىتىدە تۆمۈردىن ئۈزۈك قىلىپ بىر ھايۋانغا مەنلىك تەسۋىر قىلىپ ساقلىسا سۇغا تەربىيەت قىلۇر، دەپتۇ. مىرىخنى بىر جاللات سۈرىتىدە، بىر ئادەمنىڭ كوكۇلىسىدىن تۇتۇپ تۇرۇقلۇق ھالەتتە تەسۋىر قىپتۇ. ئۇنى ئەسكەرلەرگە تەربىيەت قىلۇر، دەپتۇ. ئەتارۇدنى بىر ئالىم سۈرىتىدە قولىدا قەلەم - دۆۋەت تۇتۇقلۇق تەسۋىر قىپتۇ، بۇنى ئۆلىماغا تەربىيەت قىلۇر، دەپتۇ. مۇشتەرى بىر كېيىك سۈرىتىدە كۆك تاغقا تەربىيەت قىلۇر، دەپتۇ. زەھرەمۇ تاجدار بىر سۈرەتتە ئۆرە تۇرۇقلۇق ھالەتتە تەسۋىرلىنىپتۇ. ئۇنىڭ تەربىيەتى پادىشاھ ئالدىدىكى مۇلازىم خىزمەتكارلارغا بولۇر، دەپتۇ. زۇھەلنى بىر چايان سۈرىتىدە تەسۋىر قىلىپ، خاتەم قىلىپ ساقلىسا، يىلان - چايان دېگەندەك بارلىق چاققۇچى جانىۋارلاردىن ساقلايدۇ، دەپ پۈتۈلۈپتۇ. لېكىن، بۇلارنى قىلماقچى بولسا ھەر بىرى ئۆز كۈنىدە قىلىنسۇن، دەپ پۈتۈلۈپتۇ.

يامغۇر ۋە قارنىڭ بايانى

يامغۇر ۋە قار ئېگىزدىن خۇدايىم جانلىققا بەرگەن چوڭ بەرىكەتتۇر. يامغۇر ۋە قار ياغمىسا يەر يۈزىدە خاھ دەرەخ، خاھ گىياھلار ئۈنمەيدۇ. چوڭ دېڭىزلاردىن باشقا، يەردە دەريالار بولمايدۇ.

يامغۇر ۋە قار ياغمىسا، جىمى يەر يۈزى قۇرۇپ ئاپتاپنىڭ ھارارىتىدىن كۆيۈپ كېتىدۇ. مېۋىلىك، مېۋىسىز دەرەخلەر يىلدىن - يىلغا يەرنىڭ نېمى بولمىغاچقا، كونا بولۇپ يىلتىزىدىن كۆكلىمەي قۇرۇپ كېتىدۇ. يەرنىڭ تېگىگىچە قۇرۇپ كەتسە، تومۇرلىرىمۇ قۇرۇپ بۇلاقلاردىن سۇ چىقمايدۇ.

ئاپتاپنىڭ ئىسسىقلىقىنى شۇنىڭدىن بىلگىلى بولىدۇكى، تەكلىماكانغا ئېقىپ چوڭ چۆلنىڭ ئىچىدە يوقاپ كەتكەن چوڭ بىر دەريا ئاشۇ چۆلگە ئېقىپ قۇمغا سىڭىپ يوقاپ كەتكەن.

بەزى يۇرتلاردا ئىسسىق تولىراق بولىدۇ. قىش ئازراق بولىدىغان يۇرتلاردا ئىسسىق زىيادە بولسا، يېغىن بولمىسا، يەر يۈزىدىن توغ ئۆرلەپ ھاۋا ئۆزگىرىدۇ. شامال چىقىپ يامغۇر ياكى قار ياغسا، ھاۋا يۈزىگە ئۆرلىگەن توغنى ئۇچۇرۇپ كېتىپ پاكىز بولىدۇ. يېغىن بولسا، ھەر ۋاقىت ئاسماندىن يامغۇر ياغىدۇ. سوغۇقنىڭ كۈچىدىن توڭلاپ قار بولۇپ چۈشىدۇ. ئىسسىق يۇرتلاردا قار ياغمايدۇ. يېغىن بولسا، يامغۇر ياغىدۇ.

تاغلاردا كۆپىنچە يېغىن بولىدۇ. ئېگىز تاغلاردا ھەر ۋاقىت يېغىن بولسا قار ياغىدۇ. تومۇز كۈنلىرىدە ئازراق يامغۇر ياغىدۇ. يېغىن كەم بولسا، دەريالارنىڭ سۇلىرىمۇ كەم بولۇپ، يۇرتلاردا ھوسۇل كەم بولىدۇ... خەللاق ئالەم ھەر ئىشنى بول دېدى شۇ زامان ... قار بىلەن يامغۇر بىزنىڭ رىزقىمىز بولۇپ

ئۇنى ياغدۇر.

ئوتنىڭ بايانى

ئوتنىڭ پايدىسى چوڭ. ئوتنى قۇدرەتلىك خۇدا بەندىلىرىنى تەربىيەت قىلىش ئۈچۈن ياراتقاندۇر. ئوت بولمىسا تاماق ئېتىپ يېگىلى بولمايدۇ. ھەر نېمىنى خام يېسە قورساقنى ئاغرىتىپ كېسەل قىلىپ قويىدۇ. ئادەمنىڭ ئوتسىز تىرىكچىلىك قىلمىقى مۇمكىن ئەمەس. ھەر خىل ئاش - نان، گۆشلەرنى ئوتنىڭ تەپتى بىلەن تەييار قىلىپ يېمىسە باشقا ئىلاج يوق. ئوت بولۇپ ئوتۇن بولمىسىمۇ بولمايدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن، ئوت ئوتۇننى كۆيدۈرۈش بىلەن چىققان، ئوتۇننىڭ قۇۋۋىتىدىن ئوت ھەر نېمىنى تاپقا كەلتۈرىدۇ. قاتتىق نەرسىلەرنى، يەنى تۆمۈر، چويۇن، قوغۇشۇن، تۇچ، مىس، قەلەي، ئالتۇن، كۈمۈش، رولارنى ئوتتىن باشقا ھېچ نەرسە تاپقا كەلتۈرەلمەيدۇ. بۇ ئىشقا تاشكۆمۈر، قاراكۆمۈر، يەنى ياغاچنىڭ غولىدىن ئۆتكەن كۆمۈر ئىشلىتىلىدۇ. ئوروس گوگوتىنىڭ دورىسىنى يانار تاغ دېگەن تاغلاردىن ئالىدۇ. بەزى يانار تاغلاردىن ئوت - تۇتۇن چىقىپ دورىلارنىڭ ئىسى پۇراپ تۇرىدۇ. تارىشا گوگوتىنىڭ پوقىمۇ يانار تاغدىن چىقىدۇ. چاقماقنى قۇچتىن ئېتىدۇ. سۆگەتنىڭ قوۋزىقىدىن پىلتە قىلىپ ساقلايدۇ. چاقماق تاشنى چاقماقتا ئۇرسا ئوت يانىدۇ. دەرھال پىلتىنى تۇتسا تۇتىشىدۇ. ئوروس گوگوتىنىمۇ قېپىنىڭ دورىسىغا سۈركىسە يېنىپ ئوت ئالىدۇ. ئوتنىڭ روشەنلىكى ئوتنى چىراغنىڭ پىلتىسىگە تۇتاشتۇرسا كېچىدە قاراڭغۇ ئۆيلەرگە يورۇق بېرىدۇ. پەنەركە، پانۇس، شامدانغا تۇتاشتۇرسا، شام ۋە ياغ پۇتۇنلەي كۆيۈپ بولغۇچە يورۇق چىقىرىدۇ. ياز ۋە قىش ئىنسانغا پۈتۈن ئۆمرىدە ئوت لازىم بولىدۇ.

(نەشرگە تەييارلىغۇچى: جۇڭگو ئۇيغۇر كىلاسسىك ئەدەبىياتى ۋە مۇقام ئىلمىي جەمئىيىتىدە)

مۇنەۋۋەر مۇختار

تەجەللىي شېئىرلىرىنىڭ بەدىئىي كامالىتى

ھۈسەيىنخان ئەكبەر تەجەللىي ھەزرەتلىرى (1856 ــ 1925)[1] ئۇيغۇر يېقىنقى زامان تارىخىدا ئۇلۇغ پەيلاسوپ، ئاسترونوم، مائارىپچى، خىمىك، خەلقپەرۋەر تېۋىپ سۈپىتىدە خاتىرىلىنىپلا قالماي، يەنە ئىستېداتلىق شائىر ۋە ئەدىب سۈپىتىدىمۇ ئۇلۇغلانغان. تەجەللىينىڭ ئىجادىيىتى كلاسسىك ئەدەبىياتىمىزنىڭ ئېسىل ئەنئەنىلىرىگە ۋارىسلىق قىلىش ئاساسىدا شەكىللەنگەن بولۇپ، مەلۇم دەرىجىدە تەرەققىيپەرۋەرلىك خاھىشىغا ئىگە.

تەجەللىي جامائەتچىلىككە مەشھۇر تېۋىپ سۈپىتىدە تونۇلغان بولسىمۇ، بىراق ئۇنىڭ خېلى كۆپ ۋاقتى ئەدەبىي ئىجادىيەتكە بېغىشلانغان. ئانا تىلدا ئەدەبىيات ۋە تېبابەتكە ئائىت مول مەزمۇنلۇق ئەسەرلەرنى ياراتقان. جۈملىدىن ئۇ شېئىرىيەت ساھەسىدە زور ئىستېداتىنى نامايان قىلىپ، ھىندى، ئەرەب، پارس، ئوردۇ، تۈرك تىللىرىدا كۆپلىگەن غەزەل ۋە قەسىدىلەرنى ۋۇجۇدقا چىقارغان، ھەتتا بەزى شېئىرلىرى خەنزۇ تىلىغا تەرجىمە قىلىنغان[2].

ئالىمنىڭ ئەسەرلىرى 19 ـ ئەسىرنىڭ ئاخىرى، 20 ـ ئەسىرنىڭ باشلىرىدىكى ئۇيغۇر شېئىرىيىتىنىڭ نادىر ئۈلگىسىنى ياراتقان بولۇپ، يېقىنقى زامان كلاسسىك ئەدەبىياتىمىز بىلەن مىللىي دېموكراتىك ئەدەبىياتىمىزنى باغلاشتا كۆۋرۈكلۈك رولىنى ئوينايدۇ.

ھازىر بار بولغان پاكىتلارغا ئاساسلانغاندا، ئالىمنىڭ «بەرقى تەجەللىي[3] ـ سەبقى مۇجەللىي[4]» ناملىق 144 بەتلىك شېئىرلار توپلىمى (بۇ توپلام «دىۋانى تەجەللىي» نامى بىلەن بۇلغارىيەدە نەشر قىلىنغان)، «تۆھفەتۇل ـ بەررەيىن»[5] (سۇلتان ئابدۇلھەمىد سانىيگە شائىر تەرىپىدىن ھەدىيە قىلىنغان)، «دىۋانى ئەرەبىي»[6]، «مەجمۇئەتۇل ـ قەسائىد»[7]، «سەبدەرنامە»[8]، «تىلىسمى ئىشق»[9]، «ساقىينامە»، «مۇراققىي كەلىمە شەرىف» ناملىق كىتاب ۋە توپلاملىرى ھازىرغا قەدەر ساقلىنىپ كەلگەن.

تەجەللىينىڭ تۇنجى شېئىرلار توپلىمى «بەرقى تەجەللىي ـ سەبقى مۇجەللىي» ئىلغار زاتلارنىڭ تەشەببۇسى، باھاۋىدىن باينىڭ ئىقتىسادىي ياردىمى بىلەن قەشقەردە قۇرۇلغان «مەتبەئەيى خۇرشىد» مەتبەئەسىدە 1899 ـ يىلى 1000 نۇسخا بېسىپ تارقىتىلغاندىن كېيىن، ئالىمنىڭ نامى پۈتكۈل ئوتتۇرا ئاسىياغا تارقىلىپ، ئۇنى يۈكسەك شۆھرەتكە ئىگە قىلغان. كۆپلىگەن ئەدىبلەر ئالىمغا خەت يېزىپ دوستلۇق ئالاقىسى ئورناتقان. شائىرنىڭ قوقانلىق شائىر مۇھى، فۇرقەت، گۇمىلىق شائىر ئىسمائىل ھاجى قاتارلىقلار بىلەن ئالماشتۇرغان خەتلىرى بۇنىڭ دەلىلىدۇر[10].

ئالىمنىڭ نەزىرىدە بىلىم ئىگىلەش، مائارىپ بىلەن شۇغۇللىنىش خاسىيەتلىك ئىش بولۇپ، دۇنياغا كېلىشتىن مەقسەت، بەخت ـ سائادەت يارىتىش ۋە بىلىم ئېلىش ئۈچۈندۇر. ئالىم: «ھايات گۈلىستانىغا شامالدەك ئۇچۇپ كىرىپ، چىمەن ئىچرە بەزمە قۇرايلى» دەپ يېزىپ، ئەجىر ھەم مېھنەت بىلەن ھايات ھۇزۇرىنى قولغا كەلتۈرۈشنى تەكىتلەيدۇ. ئالىم مۇنداق يازىدۇ:

ھەقايىقدە گاھ ئەجدىھادەك ئۆرۈپ دەم،
مەئارىفتە گاھ ئارسلاندەك يۈرەلىم.
(ھەقىقەت ئىلمىدە ئەجدىھاغا ئوخشاش دەم تارتىپ، مائارىپتا يولۋاس سۈپەت يۈرەيلى).

بەھاردا ۋەفا يوق، غەنىمەتتۇر ئۇلكىم،
چەمەن ئىچرە بىز بەزمە ئىشرەت قۇرەلىم.
(باھارنىڭ ۋاپاسى يوق، ئۇنى غەنىيمەت بىلىپ، گۈلشەن ئارا ئىشرەت بەزمىسى قۇرايلى).

تەجەللىي شېئىرلىرى مەزمۇن جەھەتتە ئاكتىپ ئىدىيە، پەلسەپىۋى پىكىرگە تويۇنغان بولۇپلا قالماستىن، لىرىك ھېسسىيات ناھايىتى چوڭقۇر ئىپادىلەنگەن. ھايات ھادىسىلىرىگە بولغان چۈشەنچە ۋە باھالار گۈزەل تىل ۋە مەجازىي ۋاسىتىلەرنىڭ ياردىمىدە يېقىشلىق ئەكس ئەتكۈزۈلگەن. بولۇپمۇ بۇ شېئىرلاردا بەدىئىي ۋاسىتىلەر كۆپ ھەم جانلىق قوللىنىلغان. مەسىلەن، شائىر قەشقەردىكى دوستى نەزەربەگ سېلىم ئاخۇن قازى ئوغلىغا بېغىشلىغان قەسىدىدە، ئۆتكۈر پەلسەپىۋى مۇلاھىزە ئارقىلىق «قارا» بىلەن «ئاق»نىڭ باغلىنىش ۋە زىددىيەتلىرىنى چىرايلىق بىر شەكىلدە كۆز ئالدىمىزدا نامايان قىلىدۇ. «ئاق» ۋە «قارا» سۆزلىرى باشتىن ـ ئاخىر مەجازىي ۋاسىتە سۈپىتىدە قوللىنىلغان بولۇپ، چوڭقۇر پەلسەپىۋى پىكىرلەر زىتلىق ۋە بىرلىكنىڭ ئالمىشىشىدا قانات يايىدۇ.

مەسىلەن:

كەلدى ئەخبار ئىچرە شەنبە سەئد ئانىڭ كەۋكەبى،
سەئدى ئەكبەر ئۇزرە رەڭگى قارادۇر ساھىب شىكار.
(رىۋايەتلەردە شەنبە كۈنىنىڭ يۇلتۇزى بەخت يۇلتۇزىدۇر، ئاشۇ بەخت يۇلتۇزىنىڭ رەڭگى قارا، بۇ يۇلتۇز چىققان ۋاقىتتا ھەممە ئىش ئوڭۇشلۇق بولىدۇ).

تۆۋەندە تەجەللىي شېئىرلىرىنىڭ بەدىئىي كامالىتىنى بىرقانچە نۇقتا بويىچە مۇھاكىمە قىلىپ ئۆتىمىز.

1. ئاھاڭدارلىق

تەجەللىي شېئىرلىرى گەرچە ئەرەبچە، پارسچە، ئوردۇچە، تۈركچە كۆپ خىل تىللاردا يېزىلغان بولسىمۇ، ئەمما بارلىق شېئىرلىرىدا بىر خىل ئىچكى ئاھاڭدارلىقنى بايقايمىز. بۇ ئاھاڭدارلىق شېئىرلاردىكى تۇراق، رىتىم، ۋەزىن بىلەن بىللە مەيدانغا كەلگەن مۇزىكىدارلىقتىن ئىبارەتتۇر.

(1) تۇراق

تۇراق ــ نۇتۇقتىكى «پائۇزا»غا تەڭداش ئۇقۇم بولۇپ، شېئىرنىڭ مىسرالىرى ئارىلىقىدىكى قانۇنىيەتلىك توختاشنى كۆرسىتىدۇ. تۇراق شېئىردا ئاھاڭدارلىق تۇيغۇسى پەيدا قىلىدىغان ئامىل. ۋەزىنلىك شېئىرلاردا تۇراق سۆز ـ ئىبارىلەرنىڭ مەنە پۈتۈنلۈكى بويىچە ئايرىلىدۇ.

مەسىلەن:

نىكان/ كەنشى/ مەدان گەرىفتە،
مەردۇم/ مەنشى/ دەدان گەرىفتە.
(ياخشىلار يامانلارنىڭ خۇي ـ قىلىقلىرىنى قوبۇل قىلغان، ئادەملەر ياۋايىلارنىڭ خۇيىنى قوبۇل قىلغان).

بالەد/ بەرخۇد/ زى ھەملى ئەسغار،
دەرسى/ ئەنە/ خەير كەردە تەكرار[1].

(چوڭ كىتابلارنى كۆتۈرۈۋېلىش بىلەن ئۆزىگە تەمەننا قويىدۇ. ئۆزىگە داۋاملىق مەن ياخشى دېگەن سۆزنى دەرس قىلىپ تەكرارلايدۇ).

(2) رىتىم

رىتىم ــ شېئىرىي نۇتۇقتىكى بىر خىل مىقداردىكى سۆز بۆلەكلىرىنىڭ ئىزچىل ۋە بىر ئۆلچەمدە تەكرارلىنىپ كېلىشىنى كۆرسىتىدۇ. نۇتۇقتىكى رىتىم تىلنىڭ مۇزىكىدارلىقىدىن پايدىلىنىپ نۇتۇقتىكى نىسپىي تەرتىپلىك پاۋزا ئارقىلىق ئېرىشىلگەن يېقىملىقلىق ۋە ئاۋاز ئېستېتىكىسىدىن ئىبارەت[1].

ئۇيغۇر شېئىرىيىتىدە رىتىم ناھايىتى مۇھىم ئورۇننى تۇتىدۇ. رىتىم دېگەن سۆز ئەسلىدە گرېكچە «rhytomos» دېگەن سۆزدىن كېلىپ چىققان بولۇپ، مەنىسى «ماسلىشىش»، «لايىقلىشىش» دېگەنلىك بولىدۇ. شېئىردا چوقۇم رىتىم بولىدۇ، ئەگەر شېئىردا رىتىم بولمىسا، ئۇنداق شېئىرنى شېئىر دېگىلى بولمايدۇ. رىتىم ــ ھەرىكەتنىڭ قائىدىلىك ساداسى، ھادىسە، ھەرىكەت ۋە تاۋۇشلارنىڭ تەرتىپلىك ھالدا تەكرارلىنىشىدۇر.

ئۇيغۇر تىلىنىڭ ئىزاھلىق لۇغىتىدە رىتىم «بىرەر ئىش ياكى ھەرىكەتنىڭ مەلۇم ۋاقىت ئارىلىقىدا مەلۇم تەرتىپ ۋە ئۆلچەم بىلەن بىر خىل تەكرارلىنىپ تۇرۇشى»[1] دەپ ئىزاھلانغان.

ئومۇمەن ئېيتقاندا، ئازادە ۋە شاد ـ خۇراملىق ھېسسىياتتىن كۆپىنچە يارقىن ۋە جانلىق رىتىم شەكىللىنىدۇ؛ كۆتۈرەڭگۈ كەيپىياتتىن ھەر دائىم جىددىي ھەم كۈچلۈك رىتىم ئىپادىلەنسە، قايغۇ ـ ھەسرەتلىك ھېسسىياتتىن ھامان ئاستا ۋە ئېغىر رىتىم ئىپادىلىنىدۇ. دېمەك، رىتىملاردىكى ئۆزگىرىشنى شېئىرنىڭ مەزمۇنى بىلەن شائىرنىڭ تۇرمۇشتىن ئالغان ھېسسىياتىنىڭ دەرىجىسى بەلگىلەيدۇ.

مەسىلەن:

يا سىياھ يەتمىش كامار ئىچرە قارا قوڭغۇز بولۇپ،
يا قەلەم ئۇچمىش قارا قۇشقاچ بولۇپ بىئىختىيار.

(سىياھ قارا قوڭغۇز بولۇپ كامارغا كىرىۋالدىمۇ ياكى قەلەم قارا قۇشقاچ بولۇپ ئىختىيارسىز ئۇچۇپ كەتتىمۇ؟)

ئۆز ۋۇجۇدۇمنى كۆرۈپ ئايدەك يۈزۈڭ كۆرگۈسىدە،
قارا ئايتۇرمەن سېنى يەنى تەجەللىي سەندە بار[1].

(سېنىڭ ئايدەك يۈزۈڭنىڭ ئەينىكىدە ئۆز ۋۇجۇدۇمنى كۆرۈپ قارا دېسەممۇ، ئەمما يەنە سېنىڭ نۇرۇڭ بار).

(3) قاپىيە

قاپىيە رىتىمنى كۈچەيتىشنىڭ بىر خىل ۋاستىسى بولۇپ، ئۇ خۇددى مۇزىكىنى پەدىگە كەلتۈرۈپ چالغاندەك، ئەسەرنىڭ ئاھاڭىنى تېخىمۇ جانلاندۇرىدۇ. تىڭشىغۇچىلارنىڭ ئاڭلاش جەھەتتىكى گۈزەللىك تۇيغۇسىنى ئاشۇرىدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن، شېئىرىي نۇتۇقنى تەرتىپكە سېلىشنىڭ ۋاستىلىرى بولغان رىتىم ۋە قاپىيەلەر، شېئىرنىڭ ئاھاڭدارلىقى ۋە مۇزىكىدارلىقىنىڭ ئاساسىي بەلگىسى سۈپىتىدە شېئىرىي ئەسەرنى باشقا نەسرىي ئەسەرلەردىن پەرقلەندۇرۇپ تۇرىدۇ.

مەسىلەن:

يىل باشىدا قار شۇڭغارى قاقىپ بالۇ پەرى،
ۋەھمىدىن باغرى قارادەك ئۆچتى خۇشلۇق كەپتەرى.
بەھرى ئەخزەر مەۋج ئۇرۇپ ساھىلغا كەف تارقاتتى يا
نەستەرىن ساچمىش جەھانغا رەۋزەئى نىلۇفەرى[1].

يۇقىرىقى مىسرالار تەجەللىينىڭ قارلىقنامەسىدىن ئېلىنغان بولۇپ، جەمئىي 88 مىسرالىق «قارلىقنامە»دە «پەرى»، «كەپتەرى»، «نىلۇپەرى»، «ساھەرى» قاتارلىق 45 توق قاپىيەلىك سۆز مۇجەسسەملىنىپ، كىشىگە كۈچلۈك مۇزىكىدارلىق تۇيغۇسى بېرىدۇ.

2. مەجازىي ۋاستىلەر

تەجەللىي شېئىرلىرى كۈچلۈك ئاھاڭدارلىققا ئىگە بولۇپلا قالماستىن، مەجازىي ۋاستىلەرنىڭ ئۇستىلىق بىلەن ئىشلىتىلىشىدىمۇ ئۆزگىچە ئۇسلۇبىنى ياراتقان. ئاساسلىق قوللىنىلغان مەجازىي ۋاستىلەردىن تەكرارلاش، ئوخشىتىش، كىنايە، سۇپەتلەش، تىركەش قاتارلىقلار بار.

(1) تەكرارلاش

مەلۇم بىر پىكىرنى گەۋدىلەندۇرۇش، مەلۇم بىر ھېسسىياتنى تەكىتلەش مەقسىتىدە، ئوخشاش بىر تاۋۇش، سۆز، سۆز بىرىكمىسى ، جۈملە ياكى جۈملە توپىنى قايتا ـ قايتا ئىشلىتىش تەكرارلاش دېيىلىدۇ. بۇ ئۇسۇل بىلەن مەلۇم بىر نۇقتا ئالاھىدە گەۋدىلەندۈرۈلۈپلا قالماستىن، نۇتۇقنىڭ مۇزىكىدارلىقىمۇ مۇناسىپ دەرىجىدە ئاشۇرۇلىدۇ. چۈنكى، تەكرارلىنىدىغان بىرلىك ئوخشاش تاۋۇش، سۆز ياكى سۆز بىرىكمىسى بولۇپ، شېئىرىي نۇتۇقتا قاپىيە، تۇراق ھاسىل قىلىدۇ.

تەجەللىي شېئىرلىرىدا باشقا كىلاسسىك شېئىرلاردا كۆرۈلىدىغان سۆز ۋە جۈملە تەكرارلىقىدىن باشقا يەنە «كېكەچ شېئىر» دېگەن نام بىلەن خاتىرىلەنگەن تاۋۇش تەكرارلىقىنى ئاساس قىلغان بىر خىل شېئىرىي شەكىلمۇ ئۇچرايدۇ.

كېكەچ شېئىر 20 ـ ئەسىرنىڭ ئوتتۇرىلىرىغىچە ئەدىبلەر ئىچىدە داۋاملىشىپ كەلگەن بىر خىل شېئىر شەكلى. مۇنداق شېئىرلار كېكەچلەرنىڭ سۆزلەش ئۇسلۇبىغا تەقلىد قىلىنىپ يېزىلىدىغان بولۇپ، ئادەتتىكى شېئىرلارنى ئوقۇغاندەك راۋان ئوقۇغىلى بولمايدۇ. يىغىلىشلاردا ئەدىبلەر ئۆزلىرى يازغان شېئىرلارنى ئۆزلىرى ئوقۇشۇپ، ھەزىل، قىزىقچىلىق قىلىشقان، بۇ خىل شېئىر شائىردىن زور بەدىئىي ماھارەت تەلەپ قىلىدۇ. مەسىلەن:

كۆ ـ كۆ ـ كۆڭلۈمە ئو ـ ئو ـ ئوت سالىپ جا ـ جا ـ جانىما قى ـ قى ـ قىل ۋەفا،
كى ـ كى ـ كىم ماڭا نۇ ـ نۇ ـ نۇش ئېرۇر نى ـ نى ـ نىيشىڭ، ئەي تىبىبى بىۋەفا.

كۆ ـ كۆ ـ كۆزلەرىڭ سى ـ سى ـ سىھىرىدىن كۆ ـ كۆ ـ كۆرسە جان خە ـ خە ـ خەستەلىك،
لە ـ لە ـ لەئلىڭە ئۆ ـ ئۆ ـ ئۆ ـ ئۆپۈپ يانا تا ـ تا ـ تابغۇسىدۇر شىفا.

جى ـ جى ـ جىلۋەلەر ئە ـ ئە ـ ئەيلەسەڭ ھە ـ ھە ـ ھەمچۇ ئو ـ ئولۇر خوبلار
لا ـ لا ـ لازىم ئولدى نۇ ـ نۇ ـ نۇجۇمغا قۇياش تۇلۇئىدە ئىختىفا.

دە- دە-دەير ئىشقىغا ئۇر قەدەم شە-شەباب ئىلە فى-فىغان چېكىپ،
ھا-ھا-ھاجىدەك ئى-ئى-ئىستەسەڭ سە-سە-سەئيى مەرۋى بىلە سەفا.

مۇ-مۇ-مۇغبەچە ئا-ئاياغىنى، تە-تە-تەجەللىيا، با-با-باش قوي،
قى-قى-قىلسا گەر نە-نەزەر ئەدا جانىغا قىلىپ ئۇ-ئۇ-ئۇر قەفا[8].

تەجەللىينىڭ بۇ شېئىرىنى نېمەتۇللا ئەبەيدۇللا دېگەن كىشى 1910 - يىلى تاشكەنتتە بېسىلغان «باياز مەھبۇبىل - مەھبۇب» ناملىق كىتابتىن بايقاپ، توز ئوقۇلۇشى ۋە يەشمىسىنى ئىشلەپ نەشرگە تەييارلىغان. شېئىرنىڭ ئاساسلىق مەنىسى:
(كۆڭلۈمگە ئىشق ئوتىنى سېلىپ، جېنىمغا ۋاپا قىلغىن. چۈنكى، ئەي بىۋاپا تېۋىپىم، سېنىڭ ماڭا نەشتەر ئۇرۇشۇڭمۇ ماڭا شېرىن شەربەت ئىچۈرگەندەك بىلىنىدۇ. كۆزلىرىڭنىڭ سېھىرلىشىدىن جېنىمغا كېسەللىك ۋە ئاجىزلىق يۈزلەنسە، ياقۇتتەك لەۋلىرىڭگە سۆيۈش بىلەن جېنىم قايتىدىن شىپالىق تاپىدۇ. سەن جىلۋە قىلىپ چىقىپ كەلسەڭ، بارلىق گۈزەللەر چېنىپ قالىدۇ، خۇددى قۇياش چىققاندا بارلىق يۇلتۇزلار يوشۇرۇنۇشى لازىم بولغاندەك. دۇنيالىق ئىشلاردا پىغان چېكىپ ئولتۇرماي، چاققانلىق بىلەن قەدەم قويغىن. ئەي، تەجەللىي، سەن ساقىينىڭ ئايىغىغا باش قوي، ئەمما دۈشمەنلىرىڭ ساڭا نەزەر سالسا، ئۇنىڭدىن دەرھال يۈزۈڭنى ئارقىغا بۇرا.)
تەجەللىي شېئىرلىرىدا يەنە ئەنئەنىۋى شېئىرىيىتىمىزدە كۆپ ئۇچرايدىغان باش ۋە ئاياغ تەكرار شەكىللىرىمۇ كۆرۈلىدۇ.
(2) ئوخشىتىش
ئوخشىتىش — بىر - بىرى بىلەن مەلۇم دەرىجىدە ئوخشاشلىقى بولغان ئىككى نەرسىنىڭ بىرى ئارقىلىق يەنە بىرى چۈشەندۈرۈلۈپ، ئوبراز يارىتىلىدىغان ئىستىلىستىكىلىق ۋاستە بولۇپ، تەجەللىي شېئىرلىرىدا ئوخشىتىشنىڭ يارقىن ئۈلگىلىرىنى ئۇچرىتىشىمىز مۇمكىن. مەسىلەن:

ئوتقا تۇتقان قىل مەسەللىك يۈز قارا ھاسىدلارىڭ،
قارا كۆڭلەر ئىچرە غەمدىن تولغانىپ بولسۇن نىزار.

(قارا يۈز ھەسەتخورلىرىڭ ئوتقا سالغان قىلغا ئوخشاش قارا كۆڭلەر ئىچىدە غەمدىن تولغىنىپ يەر بىلەن يەكسان بولسۇن).

ۋەقتىڭ ئولسۇن خۇشكى مەيدەك، تۇھپە قىلغان بۇ ۋەرەق،
بىر قارا چايى مۇئەنبەر تەختەسىدۇر خۇشگۇۋار[9].

(ۋاقتىڭ مەي ئىچكەندەك خۇش ئۆتسۇن، ساڭا ئەۋەتىلگەن بۇ مەكتۇپ بىر تاختا خۇش پۇراق قارا چايدەك يېقىملىق تۇيۇلسۇن).
تەجەللىينىڭ مەۋلانا مۇھەممەد يولداشقا يازغان قەسىدىسىدە مۇنداق بايانلار ئۇچرايدۇ:

قىشتا ساقى بەھار كۆرگۈم بار،
مەيى گۈلگۈندىن ئاچىلۇر بۇ بەھار[10].

(ئەي، ساقىي، قىش پەسلىدە باھار كۆرۈشنى ئارزۇ قىلىمەن، مەن ئىزدىگەن بۇ باھار قىزىلگۈلگە ئوخشايدىغان قىزىل شارابتىن تېپىلىدۇ).
بۇ يەردە تەجەللىي يوشۇرۇن ئوخشىتىش ئۇسۇلىدىن پايدىلانغان).

ئىلىم كوھى ئېرۇر ۋەلي راسىخ،
جۇد بەھرى دۇرۇر ۋەلي زەخخار.
(ئۇ ئىلىم ـ مەرىپەتتە مۇستەھكەم تاغقا ئوخشايدۇ، سېخىيلىقتا تولغان دېڭىزدەكتۇر).
(3) كىنايە
تەجەللىي شېئىرلىرىدا بەزىدە كىنايە ۋاستىسى ئارقىلىق مىسرالارنىڭ تەسىرچانلىقى تېخىمۇ ئاشۇرۇلغان. مەسىلەن:
نامە يازماق فىكرى كەچسە خاتىرىڭگە ھەر قاچان،
بىر قارا داغ يىغالۇر گويا باشىڭغا بار بار.
(ھەر قاچان خەت يازماق پىكرى خاتىرەڭگە كەلسە، گوياكى دوستىنىڭ يۈكى بېشىڭغا بىر قارا تاغ بولۇپ يىقىلىدۇ).
خەت يازۇرغا بۇ تەساھۇل بائىسى سەندىن نېدۇر،
قىلدى قاغەزنى قارا دەپ خاندىن ئېشىتتىڭمۇ جار.
(سېنىڭ خەت يېزىشقا مۇنچە ھورۇنلۇق قىلىشىڭنىڭ سەۋەبى نېمە؟ ياكى قەغەزنى قارا بويىۋەتتى دەپ خاندىن تىل ئاڭلىدىڭمۇ؟)
(4) مۇبالىغە
تەجەللىي شېئىرلىرىدا يەنە مۇبالىغىمۇ كۆپ قوللىنىلغان بولۇپ، كىشىگە بەدىئىي زوق بېغىشلايدۇ. مەسىلەن:
ئاچماسالڭ بۇ غەم قاراڭغۇسىن جاۋابى خەت يازىپ،
بىر قارانى يۈز قارا ئەيلەپمەن ئاچقۇم زەنگىبار.
(بىر جاۋاب خەت يېزىپ غەم قاراڭغۇسىنى يوقاتمىساڭ، بىر قارىنى يۈز قارا قىلىپ، نېگىرلار مەملىكىتىنى مەن ئاچىمەن.)
گەر بۇۋەد ئەز تور ياخۇد ئەز جەۋاھىر ساختە،
سۇرمەرا دەر كۇيى كۇران قىيمەتۇ بازار نىيست.
(ئەگەر تۇر تېغىدەك كاتتا جاۋاھىردىن سۇرمە ياسالسىمۇ، ئۇنىڭ قارىغۇنىڭ كۆزىنى ئېچىشقا قىلچىلىك پايدىسى يوق).

(5) سۈپەتلەش
تەجەللىي شېئىرلىرىدا تاللانغان يېقىملىق سۆزلەر، گۈزەل ئىبارىلەر ئارقىلىق سۈپەتلەنگەن ئوبرازلار ئەسەرنىڭ بەدىئىي قىممىتىنى تېخىمۇ يۈكسەكلىككە كۆتۈرگەن.
باق زەبەرجەد سەقپىنىڭ قەندىلى بەيزاسىغاكىم،
قارا تۈن سىمۇرغىنىڭ ئول بەيزەسىدۇر زەرنىگار[①].
(كۆك ئاسمانىنىڭ چاراقلاپ تۇرغان چىراغلىرىغا قارا، ئاسماننى بېزەپ تۇرغان ئاشۇ چىراغ قارا تۈن سۇمۇرغىنىڭ تۇخۇمى ئەمەسمۇ؟)
دۇخانى گۈلخەنى بەر تاپتەن كۇجا يارەد،
ئىنانى شەئ شەئ گۇلگۇنى مەھرى رەخشانرا.
(گۈلخان تۈتۈنىنىڭ نۇرلۇق قۇياشنىڭ تىزگىنىنى قايرىۋېتىشكە قانداقمۇ قۇدرىتى يەتسۇن؟)

تەجەللىي شېئىرلىرىدا يۇقىرىدا كۆرسىتىپ ئۆتۈلگەن مەجازىي ۋاسىتىلەردىن باشقا، يەنە جانلاندۇرۇش، ۋاكالەتلەندۈرۈش قاتارلىق ۋاسىتىلەرمۇ قوللىنىلغان بولۇپ، مىسرالارنى ئۆزگىچە تېتىملىقلا ئىگە قىلغان.

ئالىمنىڭ ئۇيغۇرچە، پارسچە، ئەرەبچە شېئىرلىرىدىن مۇجەسسەملەنگەن 17 پارچە قەسىدە، 31 پارچە مۇسەددەس، 15 پارچە ھەر خىل تېمىدىكى ئەسەرلىرى، دوستلىرىغا يازغان سالام خەتلىرى شېئىرىيىتىمىزگە قوشقان زور تۆھپىسى بولۇپ ھېسابلىنىدۇ. بۇ شېئىرلارنىڭ خېلى كۆپ قىسمى ئالىمنىڭ ھايات چاغلىرىدىن تارتىپلا يۇرتىمىزنىڭ ھەرقايسى جايلىرىدىكى مەدرىسەلەردە ئەدەبىيات دەرسلىكى قىلىپ ئوقۇتۇلغان. تەجەللىي شېئىرلىرى ئوي - پىكىرلىرىنىڭ چوڭقۇرلۇقى، ئۆتكۈر پەلسەپۋىلىكى، تىلىنىڭ گۈزەللىكى، ئىپادىلەش ۋاسىتىلىرىنىڭ كۆپ خىللىقى قاتارلىق ئامىللار بىلەن ئالاھىدە كۆزگە چېلىقىدۇ. تېماتىك مەزمۇن جەھەتتىن كۆپ قىسمى قەسىدە ۋە سالامنامە بولۇپ، بۇ شېئىرلاردا شائىرنىڭ ئىچكى روھىي خەزىنىسى ئۆزىنىڭ ئاجايىپ يارقىن، جىلۋىدار ئوبرازىنى تاپقان. ئۇ ئۆزىنىڭ خەلقچىل روھىنى، مۇھەببەت، دوستلۇق ھەققىدىكى ئالىيجاناب ئىدىيەسىنى مىسرالارغا سىڭدۈرۈۋېتىدۇ. مېھىر - ۋاپانى باغرىغا بېسىپ سۆيۈپ، ۋاپاسىزلىققا نەپرەت تىغىنى سانجىيدۇ. ساداقەت مەجنۇنلۇقى ئالدىدا ئېگىلىپ، رىياكارلىق سېپاگەرچىلىكى ئالدىدا غادىيىدۇ. پەقىر - دەردمەنلەرنىڭ مۇڭىنى كۈيلەيدۇ. ئىككى يۈزلىمچى، ئالدامچى، ساختا كىشىلەرنىڭ نىقابىنى يىرتىپ تاشلايدۇ. ھەر بىر مىسرا گۈزەل تىل بىلەن نۇرلانغان، باي قاپىيەلەر بىلەن تېخىمۇ رەڭدار تۈس ئېلىپ چاقناپ تۇرىدىغان نازۇك پىكىر جەۋھەرلىرى بىلەن تولغان.

تەجەللىي شېئىرلىرىدا يەنە شۇ دەۋردىكى ئادالەتسىزلىككە، جاھالەتكە بولغان رەنجىشتىن تۇغۇلغان نارازىلىقمۇ ئەكس ئېتىپ تۇرىدۇ. لېكىن، بۇ خىل نارازىلىق شائىرنىڭ يۈكسەك بەدىئىي ماھارىتى بىلەن كۆز ئالدىمىزدا شۇنداق چىرايلىق نامايان بولغاندا، بىز ئىختىيارسىز شائىر بىلەن تەڭ شۇ دەۋر ئۈچۈن ئۆھسىنىمىز.

زى ناقسان چى ئەجەب نەقس گەۋھەرى شېئىر،
چى قەدردانەد باقىل كەمالى سەھبانرا.

(ناقىسلار شېئىر گۆھىرىنىڭ قەدرىنى ئەيىبلىك ھېسابلىسا نېمە ئەجەبلىنىش؟ باقىل دېگەن گاچا سەھبان دېگەن شائىرنىڭ كامالىتىنىڭ قەدرىنى قانداق بىلسۇن؟)

تەجەللىي ياشىغان دەۋر ئەل ئارىسىدا نادانلىق، خۇراپاتلىق ئەۋج ئالغان بىر زامان بولۇپ، ئالىمنىڭ ئىلىم - مەرىپەت ئىگىلىرى ۋە خەلق ئارىسىدا چوڭ ئىناۋەتكە ئىگە بولۇشى بەزى مۇتەئەسسىپلەر ۋە خۇراپىي بىدئەتچىلەرنىڭ قاتتىق ئۆچمەنلىكىنى قوزغىغان، ئۇلار رەزىل ۋاسىتىلەر بىلەن ئالىمغا زىيانكەشلىك قىلىشقا ئۇرۇنغان. نازۇك تەبىئەتلىك بۇ ئالىم شۇ سەۋەبتىن بىر ئورۇندا ئۇزۇن مەزگىل تۇرالماي كۆچۈپ يۈرۈشكە مەجبۇر بولغان. پەقەت ئۆمرىنىڭ ئاخىرىدىكى 20 يىلنى قاغىلىق مەدرىسەلىرىدە مۇدەررىسلىك قىلىپ تىنچ ئۆتكۈزۈشكە نېسىپ بولغان. لېكىن، ئالىمنىڭ قەسىدىلىرى ۋە دوست - بۇرادەرلىرىگە يازغان مەكتۇپلىرىغا نەزەر سالساق، يەنىلا شۇنداق كۈچلۈك ئۈمىدۋارلىق ۋە ئىلىم - مەرىپەتكە، دوستلارغا بولغان مۇھەببەت، ساداقەتكە بولغان ئىنتىلىش، شەيئىلەرنىڭ قانۇنىيەتلىرى توغرىسىدىكى پەلسەپۋى مۇلاھىزىلەر كۆز ئالدىمىزدا نامايان بولىدۇ.

يىغىپ ئېيتقاندا، تەجەللىي شېئىرلىرىنىڭ بەدىئىي كامالىتى پەقەت قوللىنىلغان مەجازىي ۋاسىتىلەر، مىسرالاردىكى ئاھاڭدارلىق، قاپىيەلەرنىڭ سەنئەتلىك ئىشلىتىلىشى قاتارلىق جەھەتلەردە

ئۆز ئەكسىنى تېپىپلا قالماستىن، شۇنداق بىر مەنىۋى نامراتلىق، قاششاقلىق باش كۆتۈرگەن دەۋردە ئىلىم ـ پەن ئۆگىنىش، ھەقىقەتتە چىڭ تۇرۇش، خەلقپەرۋەرلىك، يۇرتنى سۆيۈش، ساداقەت، ئۇمىدۋارلىق قاتارلىق ئاكتىپ مەزمۇنلارنى بەدىئىي سەنئەت دەرىجىسىگە كۆتۈرگەنلىكىدە ئىپادىلىنىدۇ.

پايدىلانغان ماتېرىياللار

1. ئەلىشىر نەۋائىي: «مۇھاكىمەتۇل ـ لۇغەتەيىن»، مىللەتلەر نەشرىياتى، 1988 ـ يىلى.
2. ش ئۇ ئا ر مىللەتلەر تىل ـ يېزىق خىزمىتى كومىتېتى تەرىپىدىن تۈزۈلگەن «ئۇيغۇر تىلىنىڭ ئىزاھلىق لۇغىتى»، مىللەتلەر نەشرىياتى، 1994 ـ يىلى 1 ـ نەشرى.
3. خالىق نىياز، مۇھەببەت قاسىم: «تىلشۇناسلىق ئاساسلىرى»، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى، 1986 ـ يىلى.
4. ۋاڭ دېچۈن: «ئىستىلىستىكا لۇغىتى»، جېجياڭ مائارىپ نەشرىياتى، 1987 ـ يىلى.
5. «تەجەللىي شېئىرلىرىدىن»، مىللەتلەر نەشرىياتى، 2000 ـ يىلى 9 ـ ئاي نەشرى.

ئىزاھات

① ئالىمنىڭ تۇغۇلغان، ۋاپات بولغان ۋاقتى ھەققىدە ھەر خىل قاراشلار بار. بۇ يىلنامە مىللەتلەر نەشرىياتى تەرىپىدىن 2000 ـ يىلى 9 ـ ئايدا نەشر قىلىنغان «تەجەللىي شېئىرلىرىدىن» ناملىق توپلامدىن ئېلىندى.

② «تەجەللىي شېئىرلىرىدىن»، مىللەتلەر نەشرىياتى، 2000 ـ يىلى 9 ـ ئاي نەشرى، 7 ـ بەت.

③ «بەرقى تەجەللىي»: تەجەللىينىڭ قەلبىدىن چاقناپ چىققان نۇر.

④ «سەبقى مۇجەللىي»: تەجەللىينىڭ مۇسابىقە مەيدانىدا باشقىلاردىن ئېشىپ چۈشكەن شېئىرلىرى.

⑤ «تۇھفەتۇل ـ بەررەين»: ئىككى قۇرۇقلۇق ئۈچۈن تۆھپە.

⑥ «دىۋانى ئەرەبىي»: ئەرەب تىلىدا يېزىلغان شېئىرلار توپلىمى.

⑦ «مەجمۇئەتۇل ـ قەسائىد»: قەسىدىلەر توپلىمى.

⑧ «سەبدەرنامە»: قەھرىمانغا بېغىشلانغان ئەسەر.

⑨ «تىلسىمى ئىشق»: مۇھەببەتنىڭ سىرلىق تىلسىماتى.

⑩ «تەجەللىي شېئىرلىرىدىن»، مىللەتلەر نەشرىياتى، 2000 ـ يىلى 9 ـ ئاي نەشرى، 7 ـ بەت.

⑪ «تەجەللىي شېئىرلىرىدىن»، مىللەتلەر نەشرىياتى، 2000 ـ يىلى 9 ـ ئاي نەشرى، 133 ـ بەت.

⑫ ۋاڭ دېچۈن: «ئىستىلىستىكا لۇغىتى»، جېجياڭ مائارىپ نەشرىياتى، 1987 ـ يىلى، 85 ـ بەت.

⑬ ش ئۇ ئا ر مىللەتلەر تىل ـ يېزىق خىزمىتى كومىتېتى تەرىپىدىن تۈزۈلگەن: «ئۇيغۇر تىلىنىڭ ئىزاھلىق لۇغىتى» 3 ـ توم، مىللەتلەر نەشرىياتى، 1994 ـ يىلى 1 ـ نەشرى، 273 ـ بەت.

⑭ «تەجەللىي شېئىرلىرىدىن»، مىللەتلەر نەشرىياتى، 2000 ـ يىلى 9 ـ ئاي نەشرى، 27 ـ بەت.

⑮ بۇ قارىلىقنامە ئەسلىدە «بۇلاق» ژۇرنىلىنىڭ 1994 ـ يىللىق 3 ـ سانىغا بېسىلغان بولۇپ، مۇھەممەد سالىھ داموللا ھاجى نەشرگە تەييارلىغان. «تەجەللىي شېئىرلىرىدىن»، مىللەتلەر نەشرىياتى، 2000 ـ يىلى 9 ـ ئاي نەشرى، 56 ـ بەت.

⑯ «تەجەللىي شېئىرلىرىدىن»، مىللەتلەر نەشرىياتى، 2000 ـ يىلى 9 ـ ئاي نەشرى، 42 ـ بەت.

⑰ «تەجەللىي شېئىرلىرىدىن»، مىللەتلەر نەشرىياتى، 2000 ـ يىلى 9 ـ ئاي نەشرى، 36 ـ بەت.

⑱ «تەجەللىي شېئىرلىرىدىن»، مىللەتلەر نەشرىياتى، 2000 ـ يىلى 9 ـ ئاي نەشرى، 113 ـ بەت.

⑲ «تەجەللىي شېئىرلىرىدىن»، مىللەتلەر نەشرىياتى، 2000 ـ يىلى 9 ـ ئاي نەشرى، 32 ـ بەت.

(ئاپتور: ش ئۇ ئا ر ئىجتىمائىي پەنلەر ئاكادېمىيەسى تىل تەتقىقات ئىنستىتۇتىدا)

ھۈسەيىن كېرىم باھادىر

پانتۇسوفنىڭ ئىلى ئۇيغۇرلىرىنىڭ مۇزىكا مەدەنىيىتى ھەققىدە يازغان تۇنجى ئىلمىي تەتقىقات ئەسىرى — «تارانچى ناخشىلىرى» توغرىسىدا

كىرىش سۆز

ئىلى ئۇيغۇرلىرى بىر پۈتۈن ئۇيغۇر مىللىتىنىڭ تەركىبىي قىسمى بولۇپ، شانلىق مۇزىكا ئەنئەنىسىگە ئىگە مۇزىكا خۇمار خەلق ئىدى.

تارىخىي مەلۇماتلارغا ئاساسلانغاندا، ئىلى رايونىدا ياشىغان ئۇيغۇرلار جۇڭغار موڭغۇللىرىنىڭ تىلىدا «تارىئانچىن» دەپ ئاتالغان ، بۇ «تېرىقچى، دېھقان» دېگەن مەنىدىكى سۆز بولۇپ، تىل ئۆزگىرىشى تۈپەيلىدىن «تارانچى» بولۇپ ئۆزلەشكەن[1]، مەلۇم سەۋەبلەر تۈپەيلىدىن بۇ ئاتالغۇ ئىلى ئۇيغۇرلىرىنىڭ مىللەت نامى بولۇپ قالغانىدى.

ئىلى ئۇيغۇر مۇزىكا مەدەنىيىتىنى تۇنجى ئىلمىي تەتقىقات قىلغان نىكولاي نىكولايېۋىچ پانتۇسوف ئىلىدىكى ئۇيغۇرلارنى شۇ ۋاقىتتىكى ئەنئەنە بويىچە «تارانچى» دەپ ئاتىغان، بۇ تارانچىلار ئىلى رايونىدا ياشىغان ئۇيغۇرلاردىن ئىبارەت ئىدى.

نىكولاي نىكولايېۋىچ پانتۇسوف تۆۋەندە قىسقارتىلىپ ن. ن. پانتۇسوف دەپ ئاتىلىدۇ) مەشھۇر رۇس شەرقشۇناسى، ئېتنوگراف، تارىخ ئالىمى بولۇپلا قالماستىن، بەلكى مۇزىكىشۇناس ئالىم ئىدى. ئۇ چاررۇسىيەنىڭ پايتەختى سانكىت پېتىربۇرگ شەھىرىدىكى ئېتنوگرافىيە ئىنستىتۇتىنى مېدال مۇكاپاتلىق ئەلا نەتىجە بىلەن پۈتكۈزۈپ، ئوقۇش پۈتكۈزگەندىن كېيىن خىزمەت ئېھتىياجى بىلەن ۋېرنىي (ھازىرقى ئالمائاتا) شەھىرىگە خىزمەتكە تەقسىم قىلىنغان، ئۇ ئەينى ۋاقىتتىكى يەتتە سۇ گۇبىرناتورلۇقى ئىلى ئىشلىرى ئىدارىسىنىڭ باشلىقى بولۇپ تەيىنلەنگەن. پانتۇسوف 1881 ـ، 1882 ـ يىللىرى ئىلى رايونىنى ئېلىمىز جۇڭگوغا قايتۇرۇپ بېرىش خىزمىتىگە قاتنىشىش ئۈچۈن غۇلجا شەھىرىگە كاماندىروپكىغا كەلگەن. ئۇ ئىككى يىل غۇلجا شەھىرىدە تۇرغان، شۇ جەرياندا ئۇيغۇر خەلقىنىڭ، بولۇپمۇ ئىلى ئۇيغۇرلىرىنىڭ باي ۋە گۈزەل مۇزىكا مەدەنىيەت ئەنئەنىسىگە ناھايىتى قىزىققان ۋە ئۇنىڭغا زور ئىشتىياق باغلاپ، بۇ مەدەنىيەتنى كىتاب قىلىپ تەتقىق قىلىش ئىلمىي ئەمگىكىگە كىرىشكەن. ئۇيغۇر مۇزىكا مەدەنىيىتى بولۇپمۇ ئۇنىڭ تەركىبىي قىسمى بولغان ئىلى ئۇيغۇرلىرىنىڭ خەلق ناخشا مېلودىيەلىرى ۋە ناخشا تېكىستلىرىنى توپلاپ، ناخشا ئاھاڭلىرىنى نوتىغا سېلىپ يېزىپ چىققان، ناخشا تېكىستلىرىنى ئۇيغۇرچە ـ رۇسچە ئىككى خىل تىلدا خاتىرىلىگەن. ئۇنىڭدىن باشقا، قەشقەرنى مەركەز قىلغان باشقا جايلاردىكى ئۇيغۇرلار ۋە ئىچكى ئۆلكىلەردىكى خەنزۇلار

مۇزىكا مەدەنىيىتىنىڭ ئىلى ئۇيغۇرلىرىنىڭ مۇزىكا مەدەنىيىتىگە كۆرسەتكەن تەسىرىنى بايان قىلغان. ئىلى ئۇيغۇرلىرىنىڭ مۇزىكا ئەسۋابلىرىنى تەتقىق قىلىش، ئۇنىڭ رەسىملىرىنى سىزىش، يەرلىك مۇزىكا خادىملىرىنىڭ ئۇنى ياساش، ئۆگىنىش قائىدىسى، چېلىش ئۇسۇلى، بازاردا سېتىلىش باھاسى، ھەر بىر چالغۇ ئەسۋاب تارىلىرىنىڭ سازلىنىش ئاۋاز ئىسمىنى خاتىرىلەش، شۇنىڭدەك تۇرلۇك مۇزىكا پائالىيەتلىرىدە ئىجرا قىلىنىش ئەھۋاللىرىنى ئىلمىي ئاساستا تەتقىق قىلىپ چىققان. تارانچى ئاياللىرىنىڭ مۇزىكا پائالىيەتلىرى ھەققىدىمۇ قىممەتلىك مەلۇماتلارنى يېزىپ قالدۇرغان.

ئىلى ئۇيغۇر مۇزىكىلىرىنىڭ تەرەققىيات جەريانىدا، خەنزۇ، ئوتتۇرا ئاسىيادىكى تۈركىي ۋە پارس تىللىق خەلقلەردىن مۇزىكا مەدەنىيىتى نەمۇنىلىرىنى قوبۇل قىلىش ۋە مۇزىكا مەدەنىيىتىنى ئالماشتۇرۇش ئارقىلىق، ئۆزلىرىنىڭ مۇزىكا مەدەنىيىتىنى بېيىتقان تارىخىي ئەھۋاللىرىمۇ خاتىرىلەنگەن. تارانچى ئۇيغۇرلىرىنىڭ مۇزىكا ئىجادىيىتىگە تەڭرىتېغىنىڭ جەنۇبىدىكى قەشقەر ئۇيغۇرلىرىنىڭ مول مۇزىكا مەدەنىيەت بايلىقىنىڭ تەسىرى زور بولغان. شۇ ۋاقىتتا خەلق ئىچىدە «ناخشا قەشقەردىن چىقىدۇ، ئاقسۇغا كېلىپ بۇزۇلىدۇ، ئىلىغا كېلىپ تۈزۈلىدۇ، يەركەنت (پانفىلوپ)كە كېلىپ سوزۇلىدۇ» دېگەن خەلق ئىچىگە تارالغان ماقال - تەمسىل بۇنىڭ جانلىق مىسالىدىن ئىبارەت.

ن. ن. پانتۇسوفنىڭ «تارانچى ناخشىلىرى» دېگەن كىتابى ئۇيغۇر مۇزىكا تارىخىدا، بولۇپمۇ ئىلى ئۇيغۇرلىرىنىڭ مۇزىكا مەدەنىيەت تارىخىدا يېزىلغان تۇنجى ئىلمىي تەتقىقات يادىكارلىق كىتابىدۇر. «تارانچى ناخشىلىرى» دېگەن كىتاب ئىلى ئۇيغۇرلىرىنىڭ 1881 - يىلىدىن ئىلگىرىكى ئىككى ئەسىرلىك مۇزىكا مەدەنىيىتى ئىجادىيەت يادىكارلىقلىرىنى ئۆز ئىچىگە ئالغان.

«تارانچى ناخشىلىرى» 1881 — 1882 - يىللىرى ن. ن. پانتۇسوف تەرىپىدىن خاتىرىلىنىپ توپلام قىلىنغان، ئارىدىن توققۇز يىل ئۆتكەندىن كېيىن، سانكىت پېتىربۇرگ شەھىرىدىكى ئىمپېراتور پەنلەر ئاكادېمىيەسى مەتبەئەسى تەرىپىدىن 1890 - يىلى نەشر قىلىنغان، كىتاب رۇس ۋە ئۇيغۇر تىلىدا ئايرىلاش نەشر قىلىنغان، بۇنىڭدىن ن. ن. پانتۇسوفنىڭ مۇزىكا تارىخى ۋە نەزەرىيەسىگە پۇختا بىر ئالىم ئىكەنلىكىنى، ئۇيغۇر تىلىنىمۇ پۇختا بىلىدىغان بىر تىلشۇناس ئىكەنلىكىنى بىلىۋالالايمىز. ن. ن. پانتۇسوف ئۆز كىتابىدا ئىلى خەلق ناخشىلىرىنى توپلىغان ۋە بۇ ناخشىلارنى مۇزىكا ھەۋەسكارلىرى ئىجاد قىلغانلىقىنى يازغان بولسىمۇ، ئىلى رايونىدا 1881 - يىلىدىن بۇرۇن «ئۇيغۇر ئون ئىككى مۇقامى»نىڭ تارقالغانلىقى ھەققىدە مەلۇمات بەرمىگەن. ئۇ ئىلى رايونىدا مەخسۇس كىلاسسىك مۇزىكا بىلەن شۇغۇللىنىدىغان پىروفېسسىونال (مەخسۇس كەسپىي مۇزىكانت)نىڭ يوقلۇقىنى تىلغا ئالغان، شۇنىڭدىن ئىلى رايونىدا «ئۇيغۇر ئون ئىككى مۇقامى»نىڭ تېخى كەڭ دائىرىدە تارقالمىغانلىقىنى بىلگىلى بولىدۇ. چۈنكى، مۇقاملارنى ئۇيغۇر پىروفېسسىونال سازەندىلەر ئۆز مۇزىكا تەپەككۇرىغا تايىنىپ ئىجاد قىلىدۇ ۋە شۇلار ئىجرا قىلىدۇ.

تارىخىي مەلۇماتلارغا قارىغاندا، ئۇنىڭ «تارانچى ناخشىلىرى» كىتابى نەشر قىلىنغاندىن كېيىن، يالغۇز ئەينى ۋاقىتتىكى ئوتتۇرا ئاسىيانى ئۆز ئىچىگە ئالغان چاررۇسىيە دۆلىتى ئىچىدە تارقىلىپلا قالماستىن، يەنە فىرانسىيە، ئامېرىكا قاتارلىق دۆلەتلەردىكى مۇزىكا تەتقىقاتچىلىرى قولىدا ۋە شۇ دۆلەتلەردىكى كۇتۇپخانىلاردا ھازىرغىچە ساقلىنىپ كېلىۋاتقانلىقى ھەققىدە يېزىلغان خاتىرىلەر بار.

دېمەك، ئىلى ئۇيغۇرلىرىنىڭ مۇزىكا مەدەنىيىتى مىراسى چاررۇسىيە ئالىمى ن. ن. پانتۇسوف

تەرىپىدىن تۇنجى قېتىم ئىلمىي تەتقىقات قىلىنىپ خەلقئاراغا مەلۇم بولغان. پانتۇسوف ئىلى رايونىدا تۇرغان ۋاقىتلاردا يەنە ئۇيغۇرلارنىڭ تارىخى، ئەدەبىياتى، تىلى ۋە ئۆرپ ـ ئادىتى ھەققىدە بىر قانچە كىتاب يېزىپ كېيىن نەشر قىلدۇرغان.

ن. ن. پانتۇسوف يەنە ئۇيغۇر مۇزىكا تارىخىنىڭ مۇھىم بىر تەركىبىي قىسمى بولغان دىنىي مۇزىكا ھەققىدىمۇ تەتقىقات ئېلىپ بارغان. ئۇ «تارانچى ناخشىلىرى» كىتابىدىن باشقا، ئىلى ئۇيغۇرلىرىنىڭ دىنىي مۇزىكىسى ھېسابلىنىدىغان «تارانچى باخشىلىرى» دېگەن كىتابىنى رۇس تىلىدا يېزىپ، 1909 ـ يىلى تاشكەنتتە نەشر قىلدۇرغان. ئۇنىڭدا ئىلىدىكى ئۇيغۇر باخشىلىرىنىڭ چالغۇ ئەسۋابلار تەڭكەشلىكىدە پېرە ئوينىتىش دىنىي سەنئىتىگە ئائىت مەلۇماتلار ئەتراپلىق خاتىرىلەنگەن، يەنە ئىلى ئۇيغۇرلىرىنىڭ ئىچىدە باخشىلىق دىنىي سەنئىتى ھەققىدە يېزىلغان بىر كىتاب تونۇشتۇرۇلغان. كىتابتىكى پېرە ئوينىتىش جەريانىدا ئوقۇلىدىغان دۇئالار ئۇيغۇر تىلىدا ئۆز ئەينى بېرىلگەن. بۇمۇ ئىلى ئۇيغۇر پېرىخونلۇقى، جۈملىدىن ئۇيغۇر باخشىلىرى ھەققىدە تۇنجى ئەسەر ھېسابلىنىدۇ.

مەن بىر كەسپىي ئۇيغۇر مۇزىكا تارىخى تەتقىقاتچىسى بولۇش سۈپىتىم بىلەن، ئۆز كەسپىمگە ئائىت بولغان ن. ن پانتۇسوفنىڭ «تارانچى ناخشىلىرى» ۋە «تارانچى باخشىلىرى» قاتارلىق كىتابلىرىنى ئەستايىدىللىق بىلەن ئۆگەندىم. بۇ كىتابلارنى نەشرگە تەييارلاپ، ئۇيغۇر مۇزىكا تەتقىقاتچىلىرى ۋە پەن خادىملىرىغا تولۇق مەزمۇنىنى نەشر قىلدۇرۇپ تەقدىم قىلىش ئۈچۈن بىرقانچە يىل جاپالىق ئىزدىنىشلەرنى ئېلىپ باردىم. «تارانچى ناخشىلىرى»دىكى 54 ناخشا تېكىستىنى «بۇلاق» ژۇرنىلىنىڭ 2000 ـ يىللىق 4 ـ ۋە 5 ـ سانلىرىدا كىرىش سۆز يېزىپ ئېلان قىلدىم. بۇنىڭ ئىچىدىكى 11 ناخشىنىڭ تېكىستىدە كلاسسىك شائىر موللا بىلالنىڭ نامى تىلغا ئېلىنغان، «تارانچى ناخشىلىرى» كىتابىدا 54 ناخشىنىڭ نوتىسى ۋە ئۇيغۇرچە تېكىستى بىرلىكتە يېزىلغان، كېيىنچە بۇمۇ جامائەتچىلىك بىلەن يۈز كۆرۈشۈشى مۇمكىن.

بۇ قېتىم نەشرگە تەييارلانغان ئەسەر ئىلى ئۇيغۇرلىرىنىڭ ئاغزاكى شەكىلدە تارقالغان ئىجتىمائىي تۇرمۇشتىكى مۇزىكا پائالىيىتى، مۇزىكا ئىجرا قىلىش يوللىرى ۋە مۇزىكا ئۆگىنىش ئۇسۇللىرى، مۇزىكىنىڭ ئىلى ئۇيغۇرلىرى ئارىسىدا تۇتقان ئورنى، چالغۇ ئەسۋابلارنى ياساش تېخنىكىسى قاتارلىق تارىخىي مەلۇماتلارنى ئۆزئىچىگە ئالغان «تارانچى ناخشىلىرى» كىتابىنىڭ باش قىسمىدىن ئىبارەت. بۇ قىسىم رۇس تىلىنىڭ 19 ـ ئەسىردىكى شېۋىسىدە يېزىلغان بولۇپ، ئۇيغۇر مۇزىكا تارىخى تەتقىقاتى، مۇزىكا نەزەرىيەسى ھەققىدىكى قىممەتلىك مەنبە ھېسابلىنىدۇ. بۇ قىسىمنى ئۇيغۇر تارىخشۇناس ئۇيغۇر سايرانىيغا تەرجىمە قىلدۇرۇپ نەشرگە تەييارلىدىم، تەرجىمىنىڭ ئىلمىي قىممىتىنى كۆزدە تۇتۇپ، ئەستايىدىللىق بىلەن يازغۇچى پەرھات جىلاننىڭ قايتا سىلىقلاشتۇرۇپ ياردەم بېرىشىگە مۇيەسسەر بولدۇم. ئەسەرنىڭ ئاخىرىغا ئىلى ئۇيغۇرلىرىنىڭ ئەينى زاماندا قوللانغان مول چالغۇ ئەسۋابلىرىنىڭ ن. ن. پانتۇسوفنىڭ بۇيرۇتۇشى بىلەن ئۇيغۇر خەلق رەسسامى ھەسەن ئاخۇن سېتىلدى تەرىپىدىن سىزىلغان رەسىملەر بېرىلدى، چالغۇ ئەسۋاب رەسىملىرى جەمئىي 22 پارچىدىن تەركىب تاپىدۇ.

«تارانچى ناخشىلىرى» كىتابىدىكى تارىخىي ئىلمىي تەتقىقاتلار توغرىسىدا

ئىلى ئۇيغۇرلىرى (تارانچىلار) شۇ ۋاقىتتىكى ئىجتىمائىي شارائىتتا خەلق مۇزىكا مەدەنىيىتىنى

بارلىققا كەلتۈرۈپ ۋە راۋاجلاندۇرۇپ، ئۆزلىرىنىڭ مەنىۋى تۇرمۇشىنى بېيىتقان ھەمدە ئىجتىمائىي تۇرمۇش ئۈچۈن خىزمەت قىلدۇرغان، شۇنداقلا مۇزىكىنىڭ ئىجتىمائىي تۇرمۇشتىكى رولى ۋە ئەھمىيىتى توغرىسىدا چوڭقۇر چۈشەنچىلەرگە ئىگە بولغان.

بۇ ھەقتە ن. ن. پانتۇسوف «تارانچى ناخشىلىرى» دېگەن كىتابىدا مۇنداق تارىخىي مەلۇماتلارنى بېرىدۇ: «دېھقانچىلىقنى تەرەققىي قىلدۇرۇش ۋە بۇ ئۆلكىنى ئوبدان رەتكە سېلىش شۇنداقلا بۇ يەردە مۇستەھكەم ئورۇنلىشىش ئۈچۈن، جۇڭگو ھۆكۈمىتى قەشقەرىيە شەھەرلىرىدىن ئىلى دەريا ۋادىسىغا تارانچىلارنى (ئۇيغۇرلارنى) كۆچۈرۈپ كەلگەنىدى، بۇ يەرگە كۆچۈرۈپ كېلىنگەن تارانچىلار ئىلى دەريا ۋادىسىنىڭ يۇقىرى ئېقىنىدا ... ياشىدى. بۇيۇك چىڭ سۇلالىسىنىڭ بەك قاتتىق تەرتىپلىرى بۇ كۆچۈپ كەلگۈچى تېرىقچىلارنىڭ تۇرمۇش تەرتىپى ۋە ھاياتىغا چوڭقۇر تەسىر كۆرسەتتى. ئىلىدىكى نىسبەتەن ئىلىم ـ مەرىپەت سەۋىيەسىگە ئىگە جۇڭگو زىيالىيلىرىمۇ ھەم تەسىر كۆرسەتتى... مۇزىكا ئەسۋابلىرىمۇ ئالمىشىپ تۇرۇشقا باشلىدى (ئۆزئارا تەسىر كۆرسىتىپ قوبۇل قىلىندى)، مۇزىكا ئاھاڭلىرىدىمۇ خەنزۇلارنىڭ مۇزىكا ئاھاڭ (ماتىۋ) لىرى ئۇزۇپ ئېلىنغانىدى. تارانچىلارنىڭ نۇرغۇنلىغان ناخشىلىرىدا ھازىرغىچە ئىشلىتىپ كېلىۋاتقان ئايرىم سۆز ۋە جۈملىلەر ئۇچرايدۇ ... 1882 ـ يىلى 3 ـ ئاينىڭ 13 ـ كۈنى ئىلى ۋىلايىتى چىڭ ھۆكۈمىتىگە قايتۇرۇپ بېرىلگەندىن كېيىن، ئىلى ۋىلايىتى ئاھالىسى رۇسىيە قارىمىقىدىكى يەتتە سۇ ئوبلاستىنىڭ تېررىتورىيەسىگە ئۆتتى. مۇشۇ يېڭى كۆچۈش بىلەن بىرلا ۋاقىتتا تارانچىلارنىڭ ھاياتىدا يېڭى ھاكىمىيەت ئاستىدا يېڭى ھايات باشلاندى، بۇ يېڭى مۇھىت ئۇلارغا يېڭى تەسىرلەرنى كۆرسەتتى. ئىلى تارانچىلىرىنىڭ خەلق ئىجادىيىتى ۋە ئاھاڭ (ماتىۋ) لىرىنىڭ نەمۇنىلىرىنى مەن 1881 ـ، 1882 ـ يىللىرى غۇلجىدا تۇرغان ۋاقتىمدا توپلىغانىدىم. مەن ئىلى ۋىلايىتىنى جۇڭگوغا ئۆتكۈزۈپ بېرىش ئىشلىرىغا مۇناسىۋەتلىك خىزمەتلەر تۈپەيلىدىن گېنېرال گۇبېرناتورى گېنېرال لېيتېنانت گ . ئا. كالپاكوۋسىنىڭ ماڭا قىلغان ئىشەنچ ۋە يېقىنىدىن كۆڭۈل بۆلۈشى بىلەن بۇ يەرگە كاماندىروپكىغا كەلگەنىدىم، مۇشۇ پۇرسەت بىلەن تارانچىلارنىڭ شېئىرىي ئىجادىيەتلىرىنى توپلاش ئىمكانىيىتىگە ئىگە بولدۇم، شۇ توپلىغان ماتېرىياللارنىڭ بىر قىسمىنى مۇشۇ كىتابقا كىرگۈزدۇم، قالغان كۆپ قىسمى كېيىن نەشر قىلىنغۇسى[2].»

ئۇنىڭدىن باشقا، ن. ن. پانتۇسوف يەنە تارانچىلارنىڭ ناخشا ئورۇنلىغاندا ئىشلەتكەن چالغۇ ئەسۋابلىرىنىڭ تۈرلىرى، شەكلى، باھاسى قاتارلىق جەھەتلەردىمۇ مەلۇمات بەرگەن. چۈنكى، تارانچى ناخشىلىرى چالغۇ ئەسۋاب بىلەن ئورۇنلىنىدىغان بولۇپ، كەم بولسا بولمايدىغان قورال ھېسابلىنىدۇ. ئۇ مۇزىكىنىڭ گۈزەللىكى، سەۋىيەسى ۋە بەدىئىيلىكىنى يۇقىرى كۆتۈرۈش رولىغا ئىگە. كۆپ خىل تارانچى چالغۇ ئەسۋابلىرى تارانچى مۇزىكا مەدەنىيىتىنى بېيىتىشتا ئىنتايىن مۇھىم رول ئويناپ كەلگەن. پانتۇسوف بۇ ھەقتە تۆۋەندىكىچە مەلۇمات بېرىدۇ: «ئاھاڭ (ماتىۋ) لارنى كۆپىنچە يېزىلاردا تارانچىلار ئارىسىدا بار بولغان ناخشىلارنى ئورۇنلاۋاتقان ۋاقىتتا ئەر ناخشىچىلارنىڭ ئاغزىدىن يېزىۋالدىم، بۇ ناخشىلارنى ئېيتقان ۋاقىتتا دۇتار تەڭكەش قىلىنغانىدى، بۇ يەردە بېرىلگەن مۇزىكا ئەسۋابلىرىنىڭ رەسىملىرىنى تارانچى رەسسام ھەسەن ئاخۇن سېتىلىدىغا سىزىپ چىقىش تاپشۇرۇلدى. دېمەك، بۇ رەسىملەرمۇ تارانچىلارنىڭ رەسساملىق ۋە رىسىۋالنىڭ پېرسپېكتىۋا ئۇسۇلىنىڭ نەمۇنىسى بولالايدۇ. بۇنى جۇڭگو ئۇستىلىرىنىڭ سەنئەت ئۇسلۇبىدىن قوبۇل قىلىپ ئۆزلەشتۈرگەن، بۇ رەسىملەرنى ئەينەن

بىرىشتە مەتبەئەدە قىيىنچىلىق تۇغۇلغانلىقى ئۈچۈن، ئۇلارنى كىچىكلىتىپ سىزدۇرۇۋالدىم، شۇڭا رەسساملىقتىكى يەرلىك ئالاھىدىلىك ياخشى ئىپادىلەنمىدى.

قەشقەردىن ئىلىغا كۆچۈپ چىققان تارانچىلار ئىشلىتىدىغان چالغۇ ئەسۋابلار تۆۋەندىكىچە:

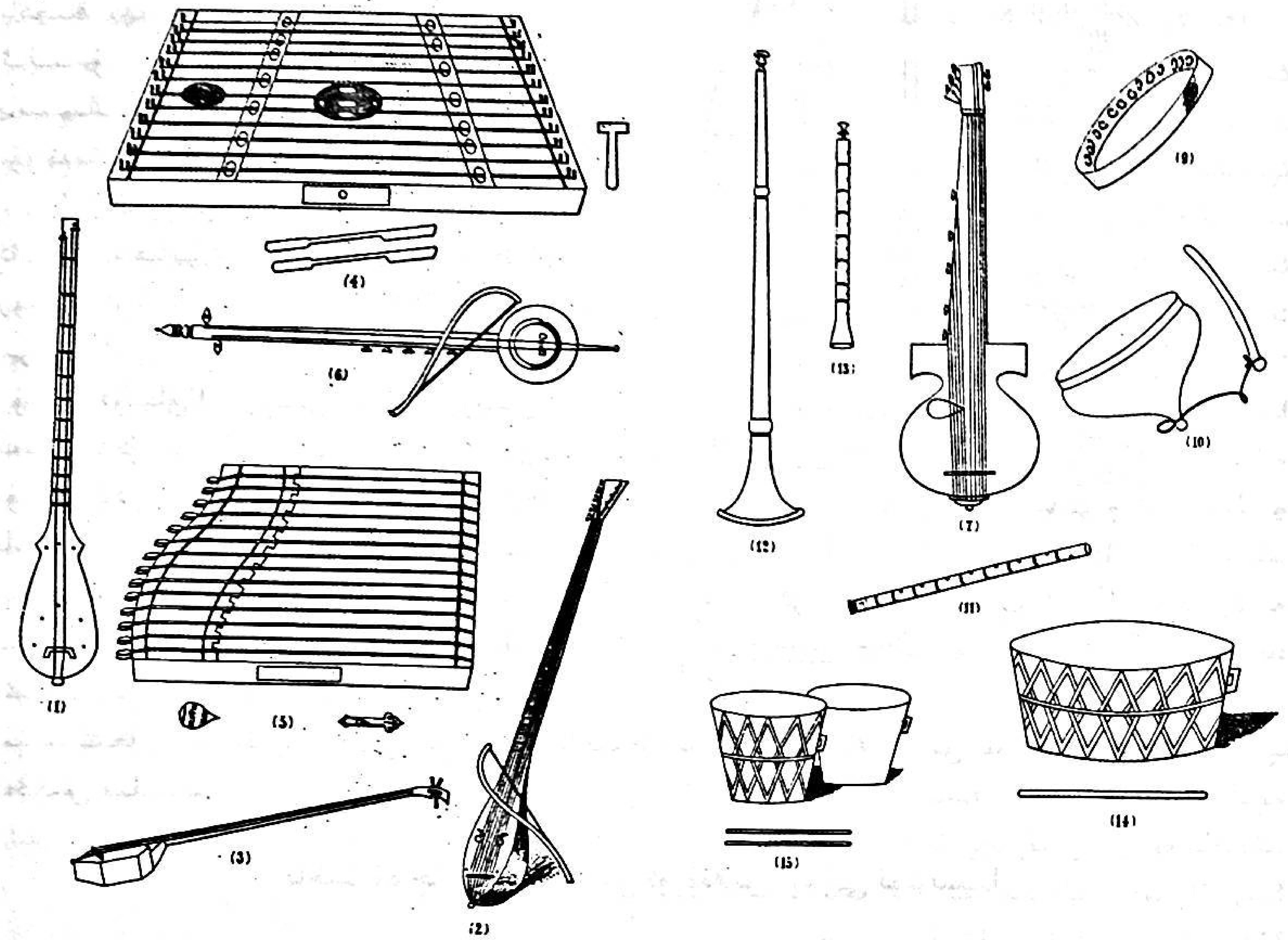

(1) دۇتار (2) ساتار (3) خەنزۇچە راۋاب (سەنشيەن) (4) ياڭچىن (5) قالۇن (گوسلى) (6) غىجەك (7) يەرلىكچە راۋاب (8) تەمبۇر (9) شالداپ (10) تەبىل باز (11) نەي (12) كاناي (13) سۇناي (14) دۇمباق (15) ناغرا (16) جاڭ.

يۇقىرىقىلاردىن باشقا يەنە، تارانچىلاردا ھەشتار دېگەن چالغۇمۇ بار، لېكىن بۇ ناھايىتى ئاز ئۇچرايدىغان چالغۇ بولۇپ، سارتلاردىن قوبۇل قىلىنغان. ئۇنىڭدىن باشقا، يەنە تۆۋەندىكى چالغۇلار بار بولۇپ، بۇلارنى خەنزۇلار ئىشلىتىدۇ. پىپا (17 ـ رەسىم)، سىخوزا، ئەرخوزا، زىلڭ، يۆچىڭ، بانجاگور؛ چاق ـ چاق (19 ـ رەسىم)، تاك ـ تاك (20 ـ رەسىم)، چوڭ جاڭ (21 ـ رەسىم).

تارانچىلارنىڭ چالغۇ ئەسۋابلىرىنىڭ قۇرۇلمىسى ئاددىي ھەم باھاسى ئەرزان بولغانلىقتىن، ئۇلارنىڭ كۆپىنچىسىنىڭ ساقلىنىش ئۇسۇلىمۇ ئاددىي، ئۇلارنىڭ ئىچىدىكى ئاز بىر قىسمىلا قاپقا سېلىپ ساقلىنىدۇ. دۇتار، قالۇن، راۋاب، غىجەكلەر ئۈستىگە ھېچقانداق نەرسە يېپىلمىغان ھالەتتە تىكلەپ قويۇلىدۇ ياكى ئېسىپ ساقلىنىدۇ، ياڭچىڭ (چاڭ) ساندۇقتا ساقلىنىدۇ. ساتار، تەمبۇر، سۇناي، نەيلەر

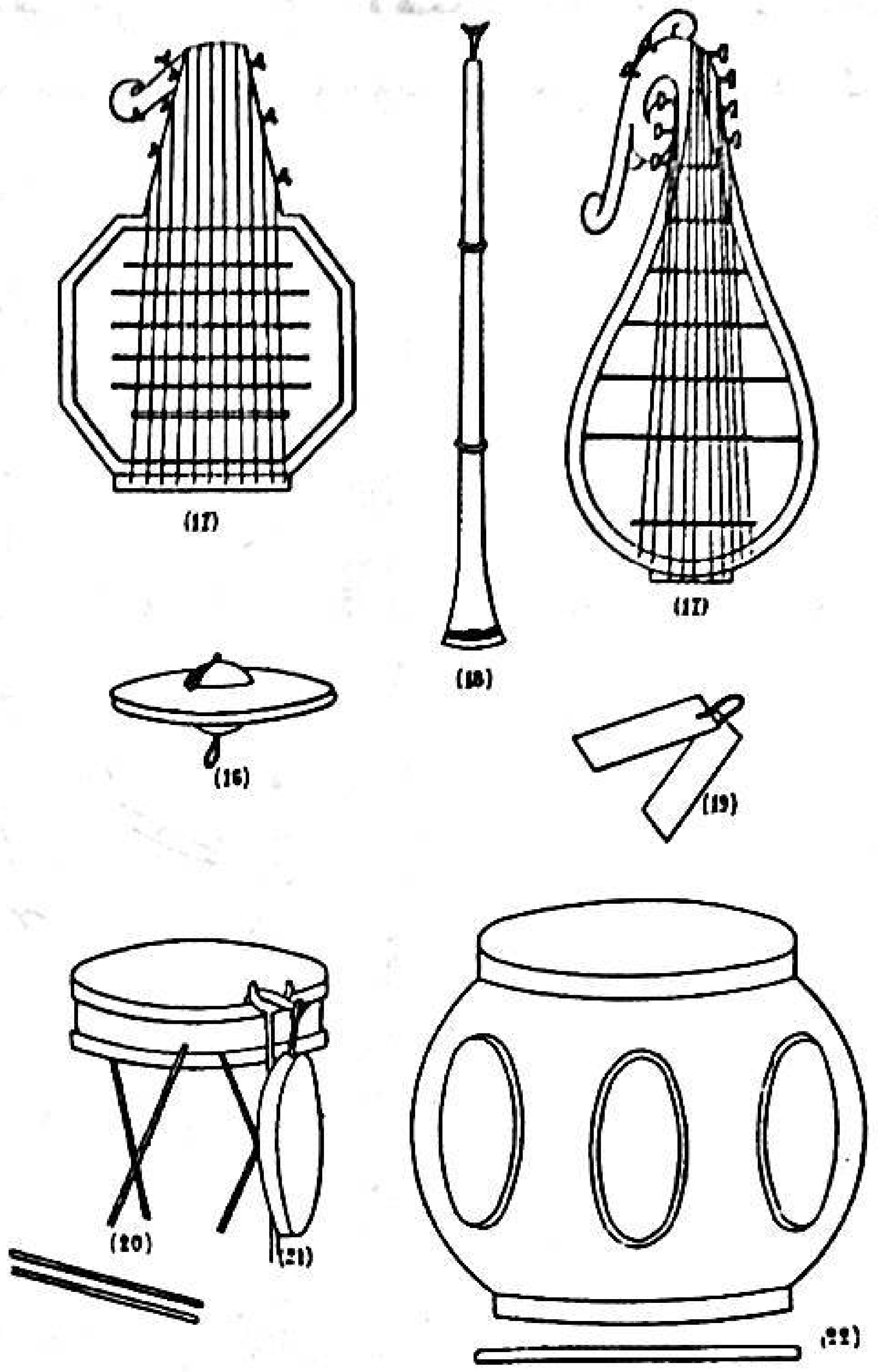

مەخسۇس ئۆزىنىڭ قېپىدا ياكى خالتىدا ساقلىنىدۇ. تارانچىلار دۇتار، ساتار، قالۇن، راۋاب، غېجەك، ناغرا، كاناي، سۇناي، داپ قاتارلىق چالغۇلارنى ئۆزلىرى ياسايدۇ. ياڭچىڭ (چاڭ)، نەي، پىپالارنى خەنزۇلاردىن ئالىدۇ، چۈنكى بۇلارنى ئۆزلىرى ياسىيالمايدۇ. بۇ چالغۇلارنىڭ باھاسى تۆۋەندىكىچە:

دۇتار 2 رۇبلى، ساتار 10 رۇبلى، تەمبۇر 8 رۇبلى، قالۇن 30 رۇبلى، غېجەك 3 رۇبلى، راۋاب 5 رۇبلى، كاناي 20 رۇبلى، سۇناي 20 رۇبلى، داپ 2 رۇبلى، ناغرا 5 رۇبلى، دۇمباق 10 رۇبلى، جاڭ 3 رۇبلى. قەشقەردە بۇ چالغۇلار تولىمۇ ئەرزان ئىدى، بۇ چالغۇلار شەھەر ئەتراپىدىكى يېزىلاردا ياسىلاتتى، قەشقەردىكى نۇرغۇن كىشىلەر بۇلارنى ياساشنىڭ ماھىرلىرىدىن ئىدى. بازارلاردا چالغۇلار كۆپ مىقداردا سېتىلاتتى، مەخسۇس چالغۇ ئەسۋابلار سېتىلىدىغان رەستىلەرمۇ بار بولۇپ، يۇقىرىدا تىلغا ئېلىنغان چالغۇلار خەلق ناخشىلىرىنى ئېيتىشتا تەڭكەش قىلىناتتى[3].»

ناخشا ۋە چالغۇ ئەسۋابلارنى ئورۇنلاش ئۇسۇلى توغرىسىدا

تارانچى ناخشىلىرىنى ئورۇنلىغاندا، سازەندىلەر دۇتار، تەمبۇر، ساتار، قالۇن، چاڭ قاتارلىق مىللىي چالغۇلارنى ئىشلىتىدۇ. ئاھاڭلار ئاساسىي جەھەتتىن قەدىمكى ئاھاڭلارغا ۋارىسلىق قىلىش ئاساسىدا، مونودىيەلىك (ئاكورتسىز يەككە ئاۋازلىق مۇزىكا) قائىدە بويىچە ئورۇنلىنىدۇ. ئورۇنلاش جەريانىدا يەنە بەدىھە (تەييارلىقسىز، توساتتىن ئورۇنلاش) ئۇسۇلى قوللىنىلىدۇ. بەدىھە ئۇسۇلى خەلقئارا مۇزىكا ئىلمىدە ئىمپىرو ۋىزاتسىيە دەپمۇ ئاتىلىدۇ، ئۇنى ئىجرا قىلغۇچىلار ئىمپىرو ۋىزاتور دەپ ئاتىلىدۇ. دېمەك، تارانچىلارنىڭ چالغان مېلودىيەلىرى ئۆزگىرىپ تۇرىدۇ. بۇ ھەقتە ن. ن. پانتۇسوف تۆۋەندىكى ئىلمىي مەلۇماتلارنى ئوتتۇرىغا قويغان: «يۇقىرىدا تىلغا ئېلىنغان چالغۇلار خەلق ناخشىلىرىنى ئېيتىشتا تەڭكەش قىلىنىدۇ، ئەگەر بىر ناخشىچى بولسا ئۇ دۇتارنى ئىشلىتىدۇ، دۇتارنى ئىشلەتكەندە ئۇنى بىر گىتار چالغاندىكىدەك ئوينىتىپ ئەمەس، بەلكى ئۆزى ئېيتىۋاتقان ناخشىنىڭ ئاھاڭىنىلا چالىدۇ، پەقەت ناخشىغا قارىغاندا دۇتارنى سەل ئوينىتىپراق چالىدۇ. شۇنى كۆرسىتىپ ئۆتۈش كېرەككى، تارانچىلارنىڭ ناخشىچى ـ سازەندىلىرى ناخشىنىڭ ئىزچىللىقىغا تولۇق ئەمەل قىلمايدۇ. بىر ناخشىنى ھەر قېتىم

ئېيتقاندا ھەر خىل چىقىدۇ. ئۇزلىرى ئاھاڭ قوشۇۋالىدۇ ۋە ئۆزگەرتىۋالىدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن، ئۇلارنىڭ ناخشا مېلودىيەسىنى ئەينەن نوتىغا ئېلىپ خاتىرىلىۋېلىش ناھايىتى قىيىن. ئومۇمەن قىلىپ ئېيتقاندا، تارانچىلارنىڭ مۇزىكىسى ئىپتىدائىي ھالەتتە بولۇپ، ئىككى ـ ئۈچ مېلودىيەدىن تەركىب تاپىدۇ. گامما ـ تېتراخوردتىن ئىبارەت (ئاۋاز باسقۇچى تېتراخوردتىن تەركىب تاپقان).

(ئەسكەرتىش: تېتراخورد — گىرېكچە سۆز بولۇپ، تېترا — تۆت، خورد — تار، ئوپمۇ ئوخشاش، يەنى كېتىما — كېت كەلگەن، تۆت پەغانە ‹ئاۋاز دەرىجە›،تاۋۇش قاتار ئارىلىقى ئېنتېرۋال) تارانچى ناخشىلىرىدا تاكت ۋە رىتىمى بار بولۇپ، تاكت ئادەتتە 4 / 2لىك بولىدۇ. نۇرغۇنلىرى تاكت بويىچە ئورۇنلىنىدۇ. يۇقىرىدا تىلغا ئېلىنغان چالغۇلارنى بىر خور قىلىپ بىرلەشتۈرۈش ھەر خىل بولىدۇ، نەق مەيداندا قانداق چالغۇلار بولسا شۇلارنى بىرلەشتۈرۈپ چېلىۋېرىدۇ. ئورما چالغۇلاردىن باشقىلىرى ئېيتىلىۋاتقان ناخشىنىڭ ئاھاڭىنى چالىدۇ، پەقەت بىر ئاز ئويىنىتىپراق چالىدۇ، ھېچقانداق ئۆركېسلاشتۇرۇش بولمايدۇ. دۇمباق (ناغرىلار) ناخشىنىڭ مۇزىكىلىق لادقا (调试) كەلتۈرۈپ ئورۇلىدۇ. ئۇسسۇل ئويناشتىمۇ مۇزىكا چېلىنىدۇ، مۇزىكا ۋە ئۇسسۇل توي، زىياپەت، مېھماندارچىلىق، خەتنە توي، قاتار چاي، مەشرەپلەردە ئوينىلىدۇ. چالغۇ ئەسۋابلارنى ئەرلەر، ئاياللار شۇنىڭدەك ياشانغانلار، باللارمۇ چالىدۇ، ئاياللار ئەرلەرنىڭ ئالدىدا ئوينىمايدۇ، بەلكى ئاياللارنىڭ ئۆزلىرىنىڭ بەزمە سورۇنلىرىدا ساز چېلىپ كۆڭۈل ئاچىدۇ، ئاياللار پەقەت دۇتار چېلىشنىلا بىلىدۇ، باشقا چالغۇلارنى ئىشلىتىشنى بىلمەيدۇ. ئەرلەر بارلىق چالغۇ ئەسۋابلارنى چېلىشنى بىلىدۇ. مەخسۇس كەسپىي مۇزىكانتلار يوق، بۇ خىل سەنئەت تاپاۋەت ۋاستىسى بولمايدۇ. مۇزىكا ھەۋەسكارلىرى مۇزىكىنى ئىش ئارىلىقىدا، دېھقانچىلىقتىن، سودىگەرچىلىك ۋە قول ھۈنەرۋەنچىلىك ئىشلىرىدىن بوشىغان چاغلىرىدا ئۆيدە ياكى تەكلىپ قىلىنغان سورۇنلاردا ۋە ياكى ھېيت ـ بايراملاردا چالىدۇ. سەرگەردان مۇزىكانت ۋە ناخشىچىلار يوق (ئەسكەرتىش: دىۋانىچىلىق قىلىش سەۋەبىدىن). بارلىق ئوتتۇرا ئاسىيالىقلار فىلارمونىيەلىك مۇزىكا خۇمار كېلىدۇ. تارانچى، قەشقەرلىكلەرنى تېخىمۇ شۇنداق دېيىشكە بولىدۇ. قەشقەردىكى ھەممە ئۆيدە دېگۈدەك دۇتار بار، تارانچى ئەرلىرىنىڭ يېرىمى دېگۈدەك دۇتار چالالايدۇ، چۈنكى ئۇلارنىڭ قىلىدىغان ئىشى ئاز بولغاچقا، بىكارچىلىقتا ساز چېلىشنى ئۆگىنىدۇ. ساز شەرقنىڭ بېكىنمە تۇرمۇشىدا ئاساسلىق كۆڭۈل ئېچىش ۋە ئىچ پۇشۇقىنى چىقىرىش ۋاستىسى بولىدۇ[4].»

جەنۇبىي شىنجاڭنىڭ مۇزىكا ئەھۋالى توغرىسىدا

ن. ن. پانتۇسوف «تارانچى ناخشىلىرى» دېگەن كىتابىدا يەنە شۇ دەۋردىن بۇرۇنقى دەۋرلەردىكى ئۇيغۇر چاغاتاي خانلىرىنىڭ مۇزىكىغا ئەھمىيەت بەرگەن ۋە ئۆزى شۇغۇللانغان ئىشلىرى توغرىسىدىمۇ قىممەتلىك مەلۇماتلارنى بەرگەن. يەنە كۇچا، خوتەن قاتارلىق باشقا يۇرت خەلقلىرىنىڭ مىلادىيە 8 ـ ئەسىردىكى مۇزىكا مەدەنىيەت ئەھۋالى توغرىسىدىمۇ مەلۇماتلارنى بەرگەن. ئۇ مۇنداق دەپ يازىدۇ: «ۋېي خۇنىڭ ‹غەرب ئەللىرىگە ساياھىتىدىن قالدۇرۇلغان خاتىرىلەر› (8 ـ ئەسىر) دە... كۇچا شەھىرىنىڭ ئاھالىسى ‹ناخشا ۋە مۇزىكىغا ئامراق، خوتەنلىكلەر بولسا ناخشا ۋە ئۇسسۇلنى ياخشى كۆرىدۇ› دېيىلگەن. چاغاتاي ھۆكۈمرانلىرى (16 ـ ئەسىر) ساز چېلىشقا ئۇستا ئىدى، مەسىلەن: ‹تارىخى رەشىدىي› نىڭ ئاپتورى ھەيدەر مىرزا ئەبۇ سەئىدخان توغرىسىدا توختىلىپ ‹بۇ ھۆكۈمدار ئۆز ۋۇجۇدىدا ھۆرمەتلەشكە

تېگىشلىك بولغان تۈرلۈك ئالىيجاناب پەزىلەتلەرنى مۇجەسسەملەشتۈرگەن»، ئۇ چالغۇلاردىن غىجەك، چاھار تارنى چالالايتتى، ئۇ قوينىڭ تاغاق سۆڭىكىگە قاراپ پال ئېچىشقا ئۇستا ئىدى. ئەبۇ سەئىدخاننىڭ ئوغلى ئابدۇرېشىتخان توغرىسىدا «يەتتە ئىقلىم»نىڭ ئاپتورى مۇنداق دەيدۇ «ئۇ چىرايلىق، مۇڭداشقاق ئىدى... ئۇمۇ بىرنەچچە خىل چالغۇنى ياخشى چالالايتتى، شۇنداقلا نەسرىي ۋە نەزمىي ئەسەرلەرنى ياخشى يازالايتتى».[5]

تارانچىلارنىڭ باشقا مىللەتلەرنىڭ مۇزىكا مەدەنىيىتىنى قوبۇل قىلىش ئەھۋالى توغرىسىدا

تارانچىلار ئۆزلىرىنىڭ ئىجتىمائىي تۇرمۇشىدا ناخشا - مۇزىكىلار بىلەن كەڭ شۇغۇللانغان بولسىمۇ، يەنە باشقا مىللەتلەرنىڭ مۇزىكا مەدەنىيىتىنى قوبۇل قىلغان. 1871 - يىلىدىن 1881 - يىلىغىچە بولغان ئارىلىقتا ئىلى ۋىلايىتىنى چار رۇسىيە بېسىۋېلىپ ئۆز ھۆكۈمرانلىقىنى يۈرگۈزگەن بولسىمۇ، رۇس مۇزىكىسى تارانچى مۇزىكىسىغا چوڭ تەسىر كۆرسىتەلمىگەن، پەقەت بۇ 10 يىل جەريانىدا ئىلىدىكى تارانچىلار رۇسلاردىن گارمون چېلىشنى قوبۇل قىلغان. رۇسلارغا قارىغاندا، بۇ چاغلاردا ئىلى رايونىدا ياشىغان خەنزۇلارنىڭ مۇزىكا مەدەنىيىتى تارانچىلارغا كۆپلەپ سىڭگەن، بۇ ھال تارانچىلارنىڭ مۇزىكا مەدەنىيىتىنى بېيىتقان. خەنزۇ چالغۇ ئەسۋابلىرىنىمۇ تارانچىلار ئۆز مىللىي چالغۇ ئەسۋابلىرى قاتارىدا داۋاملىق ئىشلىتىپ كەلگەن. يەنە قەشقەردىكى ئۇيغۇرلارنىڭ مىللىي چالغۇ ئەسۋابلىرىنى ئىلى ۋىلايىتى تەۋەسىگە ئېلىپ چىقىپ داۋاملىق ئىشلەتكەن. بۇ ھەقتە ن. ن. پانتۇسوف تۆۋەندىكى بايانلارنى ئوتتۇرىغا قويغان: «تارانچىلار رۇسلاردىن ھېچقانداق چالغۇنى قوبۇل قىلىپ ئالمىدى، شۇنداقتىمۇ ئاخىرقى ۋاقىتلاردىن بېرى گارمون چالىدىغان ئەھۋاللار كۆرۈلۈشكە باشلىدى. ئوقۇغان زىيالىي قاتلىمىدىكى كىشىلەر تارانچىلارنى 100 يىلدىن ئارتۇق باشقۇرغان خەنزۇلاردىن ياڭچىڭ (چاڭ)، غىجەك (ئەرخۇ)، نەي، شەنزە قاتارلىق چالغۇلارنى قوبۇل قىلغان، باشقا چالغۇلار يۇقىرىدا سۆزلەپ ئۆتكىنىمىزدەك سارتلاردىن قوبۇل قىلىنغان[6]. ئىككى - ئۈچ خىلنى ھېسابقا ئالمىغاندا، باشقىلىرى تارانچىلارنىڭ قەشقەردىن ئىلى دەرياسى ۋادىسىغا كۆچكەن كونا ۋاقىتلاردىن تارتىپ ساقلىنىپ كەلمەكتە. تارانچىلارنىڭ خەلق ناخشىلىرىغا رۇس ناخشىلىرى (سولدات ناخشىلىرى بولسۇن ياكى ھەرقانداق ناخشىلار بولسۇن) ھازىرغا قەدەر ئازراقمۇ تەسىر كۆرسىتەلمىدى. تارانچىلار ھازىرغىچە رۇس ناخشىلىرىدىن ئۆز ئاھاڭلىرىنى ئىجاد قىلىشتا پايدىلانمايدۇ. ئىلى رايونى ئېلىمىزگە ئۆتكەندىن كېيىن، بۇ يەردىكى خەلق مۇزىكىسى ۋە ناخشىلىرىغا خەنزۇ خەلقىنىڭ سەنئىتى خېلى زور تەسىر كۆرسەتتى. خەنزۇلار تارانچىلارغا شۇنداق تەسىر كۆرسەتتىكى، تارانچىلاردا خەنزۇچە ئاھاڭ ئارىلاشقان نۇرغۇن ناخشىلار ھېلىھەم ساقلانماقتا ۋە ئىشلىتىلمەكتە. يەنە بىرمۇنچە ناخشىلارنىڭ ئاھاڭىنىڭ يېرىمى خەنزۇچە، يېرىمى تارانچىچە بولىدىغان ئەھۋاللار كۆپ[7].»

تارانچىلارنىڭ ناخشا - مۇزىكىلارنى ئۆگىنىش ۋە ئىجرا قىلىش جەريانىدىكى ئەھۋالى توغرىسىدا

تارانچى جەمئىيىتىدە فېئودallىق تۈزۈمنىڭ تەسىرى ئاستىدا، ناخشا - مۇزىكىغا بىر سەنئەت سۈپىتىدە ئېتىبار بېرىلمىگەن، ھەۋەسكار سازەندە - ناخشىچىلارنىڭ سانى كۆپ بولسىمۇ، ئۇلارنىڭ

جەمئىيەتتىكى ئورنى تۆۋەن ئىدى، شۇڭلاشقا قارىماي كەڭ تارانچى ئاممىسى ناخشا ـ ئۇسسۇلغا بولغان قىزغىنلىقى ۋە ئۇنى ياخشى كۆرۈشى ئارقىلىق، ئۆزلىرىنىڭ سەنئىتىنى داۋاملاشتۇرۇۋەرگەن. ئەينى ۋاقىتتىكى فېئودال جەمئىيەت كەڭ خەلق ئاممىسىنىڭ سەنئەت تەلىپىنى كۆزدە تۇتقان ھالدا بىرەر مۇزىكا مەكتىپى ۋە چالغۇ ئەسۋابلارنى ئىجرا قىلىدىغان ئانسامبىلنى قۇرۇپ بەرمىگەن. شۇنداقتىمۇ ئۇلار ئۆزلۈكىدىن ئۆگىنىپ بۇنىڭغا ۋارىسلىق قىلغان ۋە ئۇنى داۋاملاشتۇرغان. دىنىي قاراش بويىچە مۇزىكا ۋە سەنئەتنى گۇناھ دەپ بىلىدىغان شۇ زامانلاردا، مۇزىكا مائارىپى ھەققىدە سۆز ئېچىش مۇمكىن بولمايدىغان ئىش ئىدى. شۇنداق بولسىمۇ خەلق ئاممىسى بۇ ئېغىر كۈنلەردىكى توسقۇنلۇقلارغا پەرۋا قىلماي، ئۆزلىرىنىڭ ناخشا ـ مۇزىكىلىرىنى داۋاملاشتۇرۇپ، ئاددىي بولسىمۇ ئىپتىدائىي ھالەتتىكى باي مەزمۇنلۇق مۇزىكا سەنئىتىنى داۋاملاشتۇرۇپ كەلگەن. «تارانچى ناخشىلىرى» كىتابى ئۆز ئىچىگە باخشىلارنىڭ دىنىي تۈسى قويۇق ناخشىلىرىنى ئارىلاشتۇرمىغان. ن. ن. پانتۇسوف بۇ ھەقتە تۆۋەندىكى مەلۇماتلارنى بەرگەن: «باخشى مەنىسىدىكى خەلق ناخشىچىلىرى تارانچىلاردا كۆرۈلمەيدۇ. ئادەتتىكى ناخشىچى ـ سازەندىلەر ناھايىتى كۆپ، شۇنىڭ ئۈچۈن ئۇلار ئالاھىدە ھۆرمەت ئىمتىيازىغا ئېرىشەلمىگەن. ئادەتتە ئۆي ئىگىسى ھېيت ـ بايراملاردا ئۆيىگە كەلگەن ناخشىچى ـ سازەندىلەرنى مېھمان قىلىدۇ، ئۇلارغا نەرسە بېرىدۇ. ناخشا تاماملانغاندىن كېيىن ئۇلارغا ئېغىزچە رەھمەت ئېيتىدۇ. مۇسۇلمان تارانچىلارنىڭ مەكتەپلىرىدە ناخشا ۋە مۇزىكا ئۆگىتىلمەيدۇ.

پېشقەدەم ناخشىچىلارنىڭ، چوڭلارنىڭ مۇزىكا ۋە ناخشا ئۆگىنىشنى مەقسەت قىلغان ھېچقانداق مەكتەپ يوق، ھېچقانداق يىغىلىشلار بولمايدۇ. ياشلار چالغۇنى ۋە ناخشىنى ئۆز ئىختىيارى بىلەن قۇلاقتا تايىنىپ تۇغقانلىرى ۋە تونۇشلىرىدىن ئۆگىنىدۇ.

بىر قىسىم ناخشىلار قەشقەردىن ئېلىپ كېلىنگەن بولسىمۇ، كۆپ قىسمى ئىلىنىڭ ئۆزىدە ئىجاد قىلىنغان (بۇلارنىڭ ئىچىدىكى ئەڭ كونىسى ‹ئاللا يارىم›)، يېڭى ناخشىلار ئۈزۈكسىز ئىجاد قىلىنماقتا، ھازىرمۇ داۋاملىق ئىجاد قىلىنىۋاتىدۇ. ئىلى رايونىنىڭ جۇڭگوغا ئۆتكۈزۈپ بېرىلىشى، تارانچىلارنىڭ رۇس زېمىنىغا كۆچۈپ چىقىشى ۋە ئۇ يەرگە ماكانلىشىپ تۇرمۇش كەچۈرۈشى قاتارلىق ئەھۋاللار ئاخىرقى يىللاردىن بۇيان ناخشىلارغا مول سيۇژېت بەردى.

يېڭى شارائىت ۋە يېڭى تەسىرلەر تارانچىلارنىڭ ھايات مەنپەئەتىنى چىقىش قىلغان يېڭى ناخشىلارنى بارلىققا كەلتۈردى. ھەسرەتلىك ئۆتمۈش توغرىسىدىكى كونا ناخشىلار كۆپ ئىشلىتىلمەيدىغان بولۇپ قالدى، شۇڭا ئۇلارنى خاتىرىلەپ ساقلاش، ئايرىم توپلام قىلىپ چىقىرىش ناھايىتى مۇھىم.»[⑧]

تارانچى ناخشىلىرىنى ئىجرا قىلىش ئەھۋالى توغرىسىدا

تارانچى ناخشىلىرى ئىپتىدائىي ھالەتتىكى ناخشىلار بولغاچقا، ئۇنىڭدا مۇزىكىدىكى باس ئاۋاز، تۆۋەن ئاۋاز، ئوتتۇرا ئاۋاز ۋە يۇقىرى ئاۋاز قاتارلىق تۆت گولوس (قىسىم)دىن تەركىب تاپقان ئىلمىي قائىدە مەۋجۇت بولمىغان. دۇنيادىكى مىللەتلەرنىڭ مۇزىكىسى ۋاكال مۇزىكا (ناخشىلىق مۇزىكا) ۋە چالغۇ مۇزىكىسى (چالغۇ بىلەن ئورۇنلىنىدىغان شېئىر تېكىستى يوق مۇزىكا)دىن ئىبارەت ئىككى چوڭ قىسىمدىن تەركىب تاپىدۇ. لېكىن، تارانچى ناخشىلىرىدا پەقەت ۋاكال مۇزىكىلا قوللىنىلغان، ئاكورد

ئىشلىتىلمىگەن، چۈنكى ئۇيغۇر مۇزىكا ئەنئەنىسىدە ئاكوردلاشتۇرۇش مەۋجۇت ئەمەس، بۇ قەدىمدىن تارتىپ داۋاملىشىپ كەلگەن قائىدە ئىدى. ن. ن. پانتۇسوف بۇ ھەقتە تۆۋەندىكىچە مەلۇمات بېرىدۇ: «تارانچىلاردا پارتىتۇرا (ئوركېسلاشتۇرۇلغان نوتىلىق ناخشا) بىلەن ئېيتىلىدىغان خور ناخشىلىرى يوق، بىر ئادەم ئېيتسىمۇ، كۆپ ئادەم ئېيتسىمۇ ئوخشاش، ھەممىسى ئۇنىسون (بىر خىل ئاھاڭدا) ئېيتىلىدۇ، نوتا ئىشلىتىلمەيدۇ، ھەممىسى قۇلاققا تايىنىپ ئېيتىلىدۇ. ساز چېلىش ۋە ناخشا ئېيتىشتا ئاۋازى قانچىكى كۈچلۈك بولسا، شۇنچە ياخشى دەپ ھېسابلىنىدۇ، خەلق تېز ۋە ئاستا ئېيتىشنىڭ پەرقىنى ئايرىمايدۇ، چۈنكى كۆپ ناخشىلارنىڭ ئاھاڭى ناخشىنىڭ مەزمۇنىغا ئۇيغۇنلاشمىغان، خەلق ناخشىچىلىرىنىڭ تاكت ئۆلچىمى توغرىسىدىكى چۈشەنچىسى خېلىلا سۇس (ئېنىق ئەمەس)، ئۇلار ناخشا ئوقۇغاندا مۇزىكا لاد (پەدە) گە چۈشۈرۈپ ئىككى تەرەپكە چايقىلىپ (ئىرغاڭشىپ) ئېيتىدۇ. مۇنداق چايقىلىش ئالدى ـ كەينىگە ۋە ئىككى تەرەپكە بولىدۇ، بەزىدە چاۋاك چالىدۇ، يەنە بەزىدە بىر قولىنى يۇقىرى ـ تۆۋەن ھەرىكەتلەندۈرىدۇ (شىلتىيدۇ). ئەگەر ناخشىنى نەچچە ئادەم بىرلىشىپ ئېيتقان بولسا، چالغۇلار ئىچىدە داپلار بولسا، داپچىلار مۇزىكىغا كەلتۈرۈپ داپ ئۇرىدۇ. ئۇسسۇل ئوينىغاندىمۇ تاكتقا كەلتۈرۈپ داپ چېلىنىدۇ، پۇت بىلەن يەرنى تېپىدىغان ئىشلار كۆرۈلمەيدۇ، چۈنكى ناخشىچىلارمۇ، سازەندىلەرمۇ ئولتۇرغان ھالەتتە ئۆز ئىشىنى قىلىدۇ. ئىسقىرتىشمۇ يولغا قويۇلمىغان، بۇ ئەدەپسىزلىك ۋە دىنغا قارشى دەپ ھېسابلىنىدۇ، ھەتتا مۇسۇلمانلارنىڭ كىچىك بالىلىرىمۇ شوخلۇق قىلىپ بولسىمۇ ئىسقىرتمايدۇ. سۆز ئۇرغۇسىنىڭ يۆتكىلىشىمۇ كۆرۈلمەيدۇ، ئۆلچەمنى ساقلاش ئۈچۈن ‹ھەي›، دېگەن سۆز قوشۇپ ئېيتىلىدۇ. ساز چالغاندا ۋە ناخشا ئېيتقاندا پات ـ پات تىڭشىغۇچىلارنىڭ رىغبەتلەندۈرۈش خىتابلىرى ۋارقىراپ ئېيتىلىدۇ، «ۋاي» دېگەندەك. ئادەتتىكى كىشىلەر ناخشا ئېيتقاندا باشلاپ بېرىدىغان ياكى نەقىراتىغا قوشۇلىدىغان قوشۇمچە ناخشىچىلار بولمايدۇ، قايسى ناخشىچى بولسا شۇ ئېيتىۋېرىدۇ[9].»

تارانچى ناخشىلىرى ئۇيغۇر مىللىي مۇزىكا ئاھاڭلىرى ۋە كىلاسسىك شائىرلارنىڭ ئۇيغۇر ئەدەبىياتىدىكى شېئىرىي تېكىستلىرى بىلەن بىرىكىپ گۈزەل، مول مەزمۇنلۇق مۇزىكا مەدەنىيىتىنى بارلىققا كەلتۈرگەن. ئۇيغۇر ئەدەبىيات ـ سەنئىتى مىللىي روھنىڭ مەشئىلى بولغانلىقى ئۈچۈن، تارانچى جەمئىيىتىدە ئۆز نۇرىنى چېچىپ كەلگەن. نەچچە يۈز يىللىق ئىجتىمائىي پائالىيەت جەريانىدا، ئۇلار تارانچى ناخشىلىرىنى تېخىمۇ بېيىتىپ داۋاملاشتۇرغان، تارانچى ئۇيغۇرلىرىنىڭ مۇزىكا مەدەنىيىتى ئۇيغۇر مۇزىكا تارىخىنىڭ ئايرىلماس بىر قىسمىغا ئايلانغان. تارانچى ناخشىلىرى ھەققىدە تەتقىقات ئېلىپ بېرىش ئىنتايىن مۇھىم ساھە ھېسابلىنىدۇ. مېنىڭ بۇ تەتقىقات ئەسىرىم بۇ ھەقتىكى تۇنجى ئەمگىكىم بولۇپ، بۇنىڭدىن كېيىن بۇ ھەقتە يەنە تېخىمۇ مول مەزمۇنلۇق، تېخىمۇ ئىلمىي بولغان تەتقىقات نەتىجىلىرىمنى ئوتتۇرىغا قويۇش ئۈچۈن تىرىشىمەن.

ئىزاھلار:

① تارىخىي ماتېرىيال ۋە تەتقىقاتلاردىن قارىغاندا، تارانچى نامى جۇڭغارلارغا باتۇر قۇنتەيجى ھۆكۈمرانلىق قىلغان دەۋر (1634 ــ 1653)دە ئوتتۇرىغا چىققان موڭغۇلچە سۆز بولۇپ، دەسلەپتە قوبۇقسار ۋە ئۇنىڭ ئەتراپىدىكى ئېرتىش دەرياسىنىڭ يۇقىرى ئېقىنى، زايسان كۆلى بويى قاتارلىق جايلاردا ئېكىنچىلىك قىلغان «كىچىك بۇخارا» (قەشقەر) نامىدىكى ئۇيغۇرلارنىڭ نامىنى كۆرسىتەتتى. باتۇر قۇنتەيجى ۋە سېڭگىدىن كېيىن ھاكىمىيەت بېشىغا چىققان غالدان جۇڭغار خانلىقىنىڭ مەركىزىنى قوبۇقساردىن ئىلى رايونىغا

يۈتكىگەندىن كېيىن، ئىلى رايونىدا جۇڭغارلار ئۈچۈن تېرىقچىلىق قىلغان ئۇيغۇرلارنىڭ نامى بولۇپ قالغانىدى. چىڭ سۇلالىسى دەۋرىدىمۇ ئىلى رايونىدىكى ئۇيغۇرلار تارانچى دەپ ئاتالغان. بۇ ھەقتە قالدۇرۇلغان خاتىرىلەرمۇ بىرقەدەر كۆپ. مەسىلەن، رۇسىيە ئەلچىسى ف. ئى. ۋايكوۋنىڭ «جۇڭگوغا بېرىش ساياھەت خاتىرىسى»دە، قوبۇقسار ۋە ئېرتىش دەرياسىنىڭ يۇقىرى ئېقىنىدىكى دېھقانچىلىق مەيدانلىرىدا تېرىقچىلىق قىلدىغانلارنىڭ ئاساسەن كىچىك بۇخارالىقلار ئىكەنلىكى كۆرسىتىلگەن بولۇپ، ۋايكوۋ «بۇ بۇخارالىقلارنىڭ تېرىقچىلىق قىلىدىغان يەرلىرىنى ،تارىئان، دېگەن نام بىلەن تىلغا ئالغان» ئىدى. ئۇنىڭدىن باشقا، «تارىئانچىن» دېگەن نامنى جۇڭغار خانلىقىنىڭ باتۇر قۇنتەيجى ۋە ئۇنىڭدىن كېيىنكى دەۋرگە ئائىت خاتىرىلەردىن كۆپلەپ ئۇچرىتىش مۇمكىن. مەسىلەن،1667 ـ يىلى سىڭگىنىڭ ئوردىسىغا ئەلچىلىككە بارغان رۇسىيە ئەلچىسى كىرونوۋسكى «تارىئانچىنلار ئەسىرلەر بولۇپ، كىچىك بۇخارادىن مەجبۇرىي كۆچۈرۈپ كېلىنگەنلەر ئىدى» دەپ قەيت قىلغان.

«موڭغۇلچە ـ تۈركچە لۇغەت» بىلەن « رۇسچە ـ فىرانسۇزچە ـ موڭغۇلچە لۇغەت»كە ئاساسلانغاندا، تارانچى نامى موڭغۇل تىلىدىكى «Tarian cin» سۆزىدىن كەلگەن. ئۇ «Tarian» (مەنىسى «ئاشلىق» «ئېكىن») ۋە چىن (سۆز ياسىغۇچى ئۇلانما)دىن ئىبارەت ئىككى تەركىبتىن تەشكىل تاپقان بولۇپ، «ئېكىنچى»، «دېھقان»، «تېرىقچى»، «ئىجارىكەش» دېگەن مەنىنى بىلدۈرىدۇ. ھازىرقى شىنجاڭ موڭغۇللىرىنىڭ دىيالېكتىدا «Tarian» دېگەن سۆز «ئېكىن»، «بۇغداي» دېگەن مەنىنى، ئىچكى موڭغۇل دىيالېكتىدا «دېھقانچىلىق» دېگەن مەنىنى بىلدۈرىدۇ. شۇڭا، «تارانچى» ئاتالغۇسىنى موڭغۇلچە سۆز دەپ قاراش ئىلمىي ئاساسقا ئىگە توغرا قاراش.

يۇقىرىقى يەكۈن ھەققىدىكى تەپسىلاتلارنى شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى تارىخ فاكۇلتېتىنىڭ ئوقۇتقۇچىسى يۈنۈسجان ئەلى يازغان «17 ـ، 18 ـ ئەسىرلەردىكى ئۇيغۇرلار بىلەن جۇڭغارلارنىڭ مۇناسىۋىتى» دېگەن كىتابتىن كۆرۈۋېلىشقا بولىدۇ.

يۈنۈسجان ئەلى: «17 ـ، 18 ـ ئەسىرلەردىكى ئۇيغۇرلار بىلەن جوڭغارلارنىڭ مۇناسىۋىتى» 2002 ـ يىلى نەشرى، 179 ـ، 180 ـ بەتلەر.

② ن. ن. پانتۇسوفنىڭ «تارانچى ناخشىلىرى» دېگەن كىتابىنىڭ كىرىش سۆز قىسمىغا قارالسۇن. سانكت پېتېربۇرگ ئىمپېراتور پەنلەر ئاكادېمىيەسى مەتبەئەسى 1890 ـ يىلى نەشرى.

③ ن. ن. پانتۇسوفنىڭ «تارانچى ناخشىلىرى» دېگەن كىتابىنىڭ كىرىش سۆز قىسمىغا قارالسۇن.

④ ن. ن. پانتۇسوفنىڭ «تارانچى ناخشىلىرى» دېگەن كىتابىنىڭ كىرىش سۆز قىسمىغا قارالسۇن.

⑤ ن. ن. پانتۇسوفنىڭ «تارانچى ناخشىلىرى» دېگەن كىتابىنىڭ كىرىش سۆز قىسمىغا قارالسۇن.

⑥ ھۇسەيىن كېرىم باھادىرنىڭ «ئىلمىي تەكشۈرۈش ئۆمىكى ئاسىيا ئىچكىرلىكىدە» دېگەن ماقالىسىدە «سەمەرقەنت ۋە قوقەنتتىكى سارتلار ــ ئۆزبېكلەرنى كۆرسىتىدۇ. بەزى تارىخىي ماتېرىياللارغا قارىغاندا، ،سارت، ئۆكتەبىر ئىنقىلابىدىن ئىلگىرى ھازىرقى ئۆزبېكىستان تېررىتورىيەسىدىكى يەرلىك خەلققە ياۋروپالىقلار تەرىپىدىن بېرىلگەن نام» دەپ ئىزاھلانغان. ھۇسەيىن كېرىم باھادىر يۇقىرىقى ماقالىسىدە يەنە «كىچىك بۇخارالىقلار قەشقەر رايونىنى ئاساس قىلغان ھازىرقى جەنۇبىي شىنجاڭدىكى ئۇيغۇرلارنى كۆرسىتىدۇ، ئەينى ۋاقىتتىكى قەشقەر «سانى بۇخارا كاشغەر» (قەشقەر ئىككىنچى بۇخارا) دەپ ئاتىلىپ كەلگەن ۋە ماختالغان. چوقان ۋەلىخانوف ئۆز ئەسىرىدە يازغان «كىچىك بۇخارالىقلار يۇقىرىقى ئىسمىدىن كەلگەنلىكى شۈبھىسىزدۇر» دەپ ئىزاھات بەرگەن. شىنجاڭ سەنئەت ئىنستىتۇتى ئىلمىي ژۇرنىلى 2004 ـ يىللىق 1 ـ سان 83 ـ بەت.

⑦ ن. ن. پانتۇسوفنىڭ «تارانچى ناخشىلىرى» دېگەن كىتابىنىڭ كىرىش سۆز قىسمىغا قارالسۇن.

⑧ ن. ن. پانتۇسوفنىڭ «تارانچى ناخشىلىرى» دېگەن كىتابىنىڭ كىرىش سۆز قىسمىغا قارالسۇن.

⑨ ن. ن. پانتۇسوفنىڭ «تارانچى ناخشىلىرى» دېگەن كىتابىنىڭ كىرىش سۆز قىسمىغا قارالسۇن.

(ئاپتور: شىنجاڭ سەنئەت ئىنستىتۇتىنىڭ مۇزىكا تارىخى بويىچە كاندىدات تەتقىقاتچىسى)

تۇرسۇن ساۋۇت ئۆدمىش، ئادىلجان ئالىم

لوپنۇرلۇقلارنىڭ توي - تۆكۈن ئادەتلىرى

نىكاھ مۇراسىمى — كىشىلىك تۇرمۇش مۇراسىملىرى ئىچىدە ئەڭ كاتتا، ئەڭ داغدۇغىلىق ئۆتكۈزۈلىدىغان بىر خىل مۇراسىم بولۇپ، ئۇ ھەرقايسى مىللەت، ھەرقايسى رايوندا ياشايدىغان قوۋملارنىڭ كىيىم - كېچەك مەدەنىيىتى، يېمەك - ئىچمەك مەدەنىيىتى، قول ھۈنەرۋەنچىلىك مەدەنىيىتى، ياسىنىش - تارىنىش ئادەتلىرى، گۈزەللىك قاراشلىرى ۋە كىشىلىك ھايات، ئائىلە مۇناسىۋەتلىرىنى ئۆزىگە مۇجەسسەملىگەن ئەڭ تىپىك يەرلىك ئالاھىدىلىككە ئىگە مۇراسىم پائالىيىتىدۇر.

ئۆيلىنىش – ئىنسان ھاياتىدىكى ئەڭ چوڭ ۋە ئەڭ ئەھمىيەتلىك ئىشلارنىڭ بىرى بولۇپ، ئۇ تارىختىن بۇيان شەخس، ئائىلە ۋە جەمئىيەتنىڭ يۈكسەك ئېتىبارىغا ئېرىشىپ كەلگەن. ئىنسان ئۆمرىدە ئۆتكۈزىدىغان مۇراسىملارنىڭ ئۆتكۈزۈلۈشى، داۋاملىشىشى ۋە ئۆزگىرىشىدىن قارىغاندا، توي مۇراسىمىنىڭ شەكلى ۋە قائىدە - يوسۇنى تۇراقلىقلىققا ئىگە بولۇپ، ئەنئەنىگە ۋارىسلىق قىلىش خاھىشى ئەڭ كۈچلۈك. ئىنسانىيەتنىڭ ئۈزۈكسىز تەرەققىي قىلىشى، ئۇرۇق - تۇغقاندارچىلىق مۇناسىۋەتلىرىنىڭ تەرەققىياتى باشتىن - ئاخىر دېگۈدەك ئەنە شۇ ئەر - ئايال ئىككى تەرەپنىڭ نىكاھ مۇناسىۋىتى تەرىپىدىن بەلگىلىنىدۇ. شۇنداق دەپ ئېيتىشقا بولىدۇكى، نىكاھ تويى ئائىلە جەمەتچىلىكىنىڭ قۇرۇلۇشى ۋە ئۈزۈكسىز تەرەققىي قىلىشىنىڭ، ئۇرۇق - تۇغقانلار ئارىسىدىكى ئىجتىمائىي مۇناسىۋەتنىڭ تىكلىنىشى ۋە كېڭىيىشىنىڭ مەنبەسى ھېسابلىنىدۇ.

تارىم ئويمانلىقىنىڭ شەرقىي قىسمىدا، تارىم ۋە كۆنچى دەريالىرىنىڭ ئوتتۇرا، تۆۋەن ئېقىنلىرىدا ئۇيغۇرلارنىڭ ئالاھىدىرەك بىر توپى ياشاپ كەلگەن بولۇپ، ئۇلار باشقا يۇرت - ئەللەردىكى ئۇيغۇرلاردىن پەرقلىنىدىغان ئۆزگىچە نىكاھ - تۇرمۇش ئادەتلىرىنى بارلىققا كەلتۈرۈپ، ئۇيغۇرلارنىڭ مەدەنىيىتىگە ئۆزگىچە ھۆسن قوشۇپ كەلمەكتە.

قەدىمكى ۋاقىتلاردا لوپنۇر ئۇيغۇرلىرى ئارىسىدا كۆپ خوتۇنلۇق بولۇشقا يول قويۇلغان بولۇپ، پۇلى بارلار، جۈملىدىن باقالايدىغانلار بىرقانچىدىن خوتۇن ئالغان. ئەمما، شۇنىمۇ ئەسكەرتىپ ئۆتۈش كېرەككى، كۆپ خوتۇنلۇق بولۇش ئومۇمىي ئەھۋال بولماستىن، قىسمەن ئەھۋال بولۇپ ھېسابلىنىدۇ. بۇنىڭدىن باشقا، ئاياللارنىڭ تۇغۇت ۋە باشقا كېسەللىكلەر بىلەن ئۆلۈپ كېتىشىدەك ئەھۋاللار كۆرۈلگەنلىكتىن، بىرنەچچە قېتىم نىكاھلىق بولىدىغان ئەھۋاللارمۇ خېلى كۆپ كۆرۈلگەن. ئائىلىدە ئەرلەر مۇتلەق ئۈستۈن ھوقۇققا ئىگە بولغان. نىكاھ ئىشلىرىنى نەچچە كۈندىلا كېلىشىپ توي قىلىدىغان ئىشلارمۇ بولغان. خوتۇنلارنىڭ زىنا قىلىنغانلىقى سېزىلسە ئىنتايىن قاتتىق جازالىنىدىغانلىقىنى رۇسىيەلىك ئېكسپېدىتسىيەچى پېرژىۋالسكىي خاتىرىلىگەن[1].

لوپنۇردا ئادەتتە قىز ـ يىگىتلەرنىڭ توي قىلىش يېشى مۇقىم بولمىغان بولۇپ، ئاساسەن قىزلار 12 ياشتىن ئاشسا، ئوغۇللار 16 ياشقا توشسا «بالىغ» (بالاغەتكە يېتىش) بولدى دەپ قارىلىپ تويىنى قىلغان.

لوپنۇرلۇقلارنىڭ ئەنئەنىۋى توي ئادەتلىرى ھەققىدە خاتىرىلەنگەن ماتېرىياللار نىسبەتەن ئاز، لوپنۇرغا كەلگەن چەت ئەللىك ئېكىسپېدىتسىيەچىلەردىن روسىيەلىك تۈركولوگ نىكولاي فېدىروۋىچ كاتانوف لوپنۇر ئۇيغۇرلىرىنىڭ توي ئادەتلىرى، جۈملىدىن سېلىنىدىغان تويلۇق، تويدىكى پائالىيەتلەر، قىز كۆچۈرۈش جەريانلىرى قاتارلىقلار ھەققىدە خېلى تەپسىلىي مەلۇمات بەرگەن بولۇپ، بۇ لوپنۇر ئۇيغۇرلىرىنىڭ توي ـ تۆكۈن ئادەتلىرىنى تەتقىق قىلىشتا قىممەتلىك ماتېرىيال ھېسابلىنىدۇ. تۆۋەندە ئۇنىڭغا نەزىرىمىزنى ئاغدۇرايلى: «ئىككى كىشى توي قىلمۇر بولسا، ئوغۇل تەرەپ بىلەن قىز تەرەپ توي ماقۇللاشسا، قىز يەتتە ياشقا كىرگەندە ئوغلى بار كىشى قىزى بار كىشى بىلەن توي سېلىشىدۇ. تويغا زەردارلار بەش يۈز ئۇلاغ، مىڭ ئۇلاغ ئوتۇن سالۇرلار. توققۇز ـ توققۇز قوي ـ كالا سالۇرلار. بۇ قىز قىز بولۇپ يىگىتنىڭ ئۆيىگە بارغۇچە يىگىتنىڭ ئاتا ـ ئانىسى قىزنىڭ يېمەك ـ ئىچمەك، كىيىم ـ كېچەكلىرىنى بېرىپ تۇرۇرلار. ئوتۇنىنى، قويىنى، ماللىرىنى توي بولغۇچە ھەر يىلدا كۈچى يەتكىنىچە بېرىپ تۇرۇرلار. بۇ قىز چوڭ بولغاندا توي قىلمۇر بولسا، قىزنىڭ ئاتا ـ ئانىسى قىزغا ئاتىسىنىڭ دۇنياسىنى بۆلۈپ بېرۇرلەر. توي بولماستىن ئەگەر (ئاۋۋال) قىزنىڭ ئاتىسىدىن تەگكەن پۇل ـ مالىنى يىگىتنىڭ ئۆيىگە ئاپىرىپ قويۇپ، ئاندىن تويىنى قىلۇرلار. توي قىلمۇر بولسا، قىزنىڭ ئاتا ـ ئانىسى بىرەر يۈز قوي، ئون ـ ئون بەش كالا ئۆلتۈرۈرلەر. يۇرت خەلقىنى چىللاپ كېلىپ، ئۈچ كۈن ئاش بېرۇرلەر. ئاندىن قىزنى كۆچەر گاختا (ۋاقىتتا) يۇرت خەلقى كېلىپ قىزنى كۆچۈرۈپ چىقسا، قىزنىڭ ئاتا ـ ئانىسى ھەممە ئۇرۇق ـ قاياشى بىر تۇتامدىن يۇڭ ئېلىپ چىقىپ قىزنىڭ بېشىدىن «بالا ـ قازاڭ چىق، چىق» دەپ بۇ يۇڭنى قىزنىڭ بېشىغا ئۇرۇپ ـ ئۇرۇپ قويارلار. ئاندىن قىزى ئاتقا مىنگەندىن كېيىن قىزنىڭ ئانىسى قىزنىڭ كەينىدىن يۈگۈرۈپ بېرىپ ئېتىنىڭ ياندۇرغۇسىنى تۇتۇپ «جانىمنى بەردىم! جانىم ئىچىگە ئابام بالام، ئىنەم بالام، سېنى خۇدا پاتساغا (پادىشاغا) تاپشۇردۇم» دەپ ئۇزاتىپ قويۇرلار. ئاندىن يىگىتنىڭكىگە بارغاندا يىگىتنىڭ ئاتا ـ ئانىسى قىزنىڭ ئايلىغا بىرمۇنچە يۇڭلار ئېلىپ بېرىپ «چىق، چىق بالا ـ قازاڭ! كەل، كەل، كېلىن كەل» دەر، قىزنىڭ قېيىنئاتىسى كېلىنىنىڭ پېشانىسىگە بىرنى سۆيۈپ قويۇرلار. ئاندىن يىگىتنىڭ ئاتىسى ئۆلتۈرگەن قوي ـ كالىلىرىنىڭ گۆشىنى يۇرت خەلقىگە تارتىق بېرىپ، يىگىتنىڭ ئاتا ـ ئانىسىدىن تېگە تۇرغان تەئەللۇقاتىنىڭ ھەممىسىنى بۆلۈپ قولىغا بېرۇرلەر. ئاندىن بۇ يىگىت ئۆزىنىڭ تەئەللۇقاتىنى ئېلىپ، بىلەك چىقىپ ئۆز ئوقاتىنى قىلۇرلار»[2].

لوپنۇرلۇقلار ئۇزاق مەزگىللىك تەرەققىيات جەريانىدا نىكاھ مۇناسىۋەتلىرى جەھەتتە ئۆزگىچە قائىدە ۋە تەرتىپلەرنى شەكىللەندۇرگەن بولۇپ، تۆۋەندە بىز شۇ قائىدە ـ تەرتىپلەر بىلەن تونۇشۇپ چىقايلى.

1. ئويۇلغا تاشلاش

ئويۇلغا تاشلاش ئادىتى ئادەتتە يېقىن دوست ـ بۇرادەرلەر ۋە ئۇرۇق ـ تۇغقانلار ئارىسىدا ئۆز پەرزەنتلىرىنىڭ بېشىنى قوشۇپ قويۇش ئارقىلىق دوستلۇقى ياكى قېرىنداشلىق مېھرىنى تېخىمۇ چوڭقۇرلاشتۇرۇش مەقسىتىدە ئېلىپ بېرىلىدىغان بىر خىل ئەھدە شەكلىدىكى مۇراسىم بولۇپ، ئىككى خىل ئەھۋالدا ئېلىپ بېرىلىدۇ. بىرى، پەرزەنتلەر قورساقتىكى ۋاقىتتا ئەھدىلىشىدۇ؛ ئىككىنچىسى، پەرزەنتلەر تۇغۇلۇپ تۆت ـ بەش ياشقا كىرگەندە ئەھدىلىشىدۇ. بۇ خىل مۇراسىمنىڭ مەقسىتى يۇقىرىدا

ئېيتىپ ئۆتكىنىمىزدەك دوستلۇق ياكى تۇغقاندارچىلىق مۇناسىۋەتلىرىنى تېخىمۇ چوڭقۇرلاشتۇرۇش ۋە چىڭىتىش مەقسىتىدە ئېلىپ بېرىلىدىغان بولغاچقا، تۈزۈلگەن ئەھدىگە قاتتىق رىئايە قىلىدۇ (يازما توختام يازىدىغانلارمۇ بولغان). شۇنىڭ بىلەن بىللە ئوغۇل تەرەپنىڭ دادىسى بىلەن قىز تەرەپنىڭ دادىسى بىر - بىرىگە ئۆزى ياخشى كۆرىدىغان قىممەتلىك نەرسىلەرنى سوۋغا قىلىشىدۇ.

لوپنۇرلۇقلار قەدىمدىن تارتىپ ئۆرۈق - تۇغقانلار ئارا قۇدىلىشىشنى ئەنئەنە قىلغان بولۇپ، سىرتقا قىز چىقارمىغان ۋە سىرتتىنمۇ قىز ئەكىرمىگەن (بۇ خىل ئادەت ھازىر ئاساسەن قالمىغان). مۇنداق بولۇشىدىكى سەۋەب، ئۇلارنىڭ قارىشىچە، بىرتەرەپتىن، «ياتقا كەتكۈچە ئۆزىمىزنىڭ تۇغقانلىرىغا كەتسۇن» دەپ قارىسا، يەنە بىر تەرەپتىن، ئۆرۈق - تۇغقانلار ئۆزئارا تويلاشقاندا نەسەب ۋە قاننىڭ ساپلىقىنى ساقلاپ قالغىلى بولىدۇ، دەپ قارىغان. مۇشۇ نۇقتىدىن ئالغاندا، يۇقىرىدا تىلغا ئېلىنغان ئويۇلغا تاشلاشمۇ شۇنى مەنبە قىلغان.

2. بەلگە بېشەك

بەلگە بېشەك سېلىش ئۇسۇلى لوپنۇرلۇقلارنىڭ ئەنئەنىۋى قىز تاللاش ئۇسۇللىرىنىڭ بىرى بولۇپ، ئادەتتە بىر مەھەللىدىكى ئوغلى بار ئائىلە ئۆزى خوپ كۆرگەن (ئۆزىگە ياققان) ئائىلىنىڭ قىزىنىڭ كۆڭلىكىنىڭ مەلۇم يېرىنى يىرتىپ قويىدۇ. قىز تەرەپنىڭ ئاتا - ئانىسى بۇنى بايقىغاندىن كېيىن، كۆڭلىدە قىزىغا لايىق چىققانلىقىنى جەزملەشتۈرىدۇ ۋە قايسى ئائىلىنىڭ بەلگە سالغانلىقىنى قىزىدىن سوراپ بىلىدۇ. ناۋادا قىز تەرەپنىڭ ئاتا - ئانىسى ئوغۇل تەرەپنىڭ ئاتا - ئانىسىنى مۇۋاپىق كۆرسە، يىرتىلغان جايىنى چاندۇرماي تىكىپ قويىدۇ ۋە بىرنەچچە يىلغىچە كۆڭلىدە ساقلايدۇ، ناۋادا باشقا بىرەرسى قىز سوراپ كېلىپ قالسا «باشقىلار بەلگە بېشەك سېلىپ قويغان» دەپ چىرايلىقچە رەت قىلىدۇ. ئەگەر مۇۋاپىق كۆرمىسە، سېلىنغان بەلگە بېشەكنى كۆرمەسكە سالىدۇ. يىگىت تەرەپمۇ بۇنى سەزگەندىن كېيىن باشقىچە يول تۇتىدۇ.

بەلگە بېشەك قىزلارغا سېلىنغاندىن سىرت، ئوغۇللارغىمۇ سېلىنىدىغان بولۇپ، قىز تەرەپنىڭ ئاتا - ئانىسى ئۆزى ئوغۇل قىلىشنى كۆڭلىگە پۈككەن ئوغۇللارنىڭ دوپپىسى ياكى تۇمىقىغا ۋە ياكى چاپىنىنىڭ دۈمبىسىگە بىر تال كالتە ئاق يىپنى يېپىشتۇرۇپ قويىدۇ[3].

بەلگە بېشەك ئادەتتە بىر يېزا ياكى بىر يۇرتتىكى قوۋم ئارىسىدا ئېلىپ بېرىلىدىغان بولۇپ، ئويۇلغا تاشلاشتىن مەقسەت ۋە ئۇسۇل جەھەتتىن پەرقلىنىدۇ، يەنى بەلگە بېشەك مەلۇم دائىرىدىكى يۇرت - مەھەللە دائىرىسىدە، تونۇش - بىلىشلەر ۋە قولۇم - قوشنىلار ئارىسىدا ئېلىپ بېرىلىدۇ. ئويۇلغا تاشلاش بولسا تۇغقاندارچىلىق ۋە دوستلۇق مۇناسىۋەتلىرى ئۈستىگە قۇرۇلىدىغان بولۇپ، بۇلار مۇشۇ جەھەتتىن بىر - بىرىدىن پەرقلىنىدۇ.

بۇنىڭدىن باشقا، قىز - ئوغۇل پەرزەنتلىرى بار ئاتا - ئانىلار ھەر خىل مۇراسىملاردا كۆرۈشكەندىن كېيىن، قارشى تەرەپنىڭ قىزى ياكى ئوغلى ئۆزىگە يېقىپ قالسا، «قىز قىلىۋالىمەن»، «ئوغۇل قىلىۋالىمەن»، «ياخشى بالا بوپتۇ»... دېگەندەك سۆزلەر بىلەن ئۆز مەقسىتىنى قارشى تەرەپكە بىلدۈرۈپ، قارشى تەرەپنىڭ ئىنكاسىنى كۆزىتىپ جەزملەشتۈرگەندىن كېيىن، سۆز سالدۇرۇش ئارقىلىقمۇ قىز - ئوغۇللارنىڭ نىكاھ ئىشىنى بېكىتىدىغان ئەھۋاللارمۇ بولغان.

3. سۆز سالدۇرۇش

بۇ مەيلى بەلگە بېشەك سېلىنغانلار بولسۇن، مەيلى ئۆيۈلغا تاشلىنغانلار بولسۇن ۋە ياكى توي قىلىشنى كۆڭلىگە پۈكۈپ تۇنجى قېتىم كۆرۈشكەنلەر ئۈچۈن بولسۇن، ھەممىگە ئورتاق قائىدە بولۇپ، بەلگە بېشەك سېلىنغان ۋە ئۆيۈلغا تاشلانغانلار ئۈچۈن قىلىنغان ئەھدىنى جەزملەش ۋە تويىنى بېكىتىش مەقسەت قىلىنسا، قۇدىلىششنى كۆڭلىگە پۈككەن كىشىلەر ئۈچۈن قارشى تەرەپنىڭ پىكرىنى بىلىشنى مەقسەت قىلىدۇ.

ئادەتتە سۆز سالدۇرۇشتا مەھەللىدىكى ھۆرمەتكە سازاۋەر ئەرلەردىن تۆت - بەش كىشى مۇقىملاشتۇرۇلۇپ قىز تەرەپنىڭ ئۆيىگە كىرىدۇ، بۇ كۈنى قىزنى باشقا ياققا ياكى قولۇم - قوشنىلارنىڭ ئۆيلىرىگە ئاچىقىپ قويىدۇ. قىزنىڭ ئاتا - ئانىسى ۋە ئۇرۇق - تۇغقانلىرى سېلىنغان سۆزنى قوبۇل تاپسا، تويىنىڭ كېيىنكى باسقۇچلىرى ئۈچۈن رەسمىي تەييارلىق قىلىنىدۇ.

بۇرۇنقى دەۋردىكى قىز - ئوغۇللارنىڭ كۆرۈشمەي تويلىشىش ئەنئەنىسى لوپنۇرلۇقلاردىمۇ ساقلانغان بولۇپ، ئاتا - ئانىلار ئۆزئارا كۆرۈشۈپ ۋە كېلىشىپ، مەسلىھەتى پىشسىلا تويىنى بېكىتىپ كەلگەن. چۈنكى، ئۇيغۇرلاردا ئەزەلدىن قىز - ئوغۇللارنىڭ ئەخلاقىغا يۇقىرى چەك قويۇلغان بولۇپ، بالاغەتكە يەتكەن قىزلارنىڭ سىرتقا كۆپ چىقىشى، باشقا ئوغۇللار بىلەن ئايرىم كۆرۈشۈشى چەكلەنگەن. ئەسكەرتىشكە تېگىشلىكى شۇكى، لوپنۇرلۇقلاردا يەنە ئەركىن مۇھەببەتلىشىدىغان ئەھۋاللارمۇ كۆرۈلىدىغان بولۇپ، لوپ خەلق ئېغىز ئىجادىيەتلىرىدە سۆيگەن قىز كۆپرەك «قىزىل گۇل»گە ئوخشىتىلىدۇ. يىگىت بىلەن قىز بىر - بىرىنى ياخشى كۆرسە، يىگىت قىزنىڭ بارمىقىغا ئۈزۈك سېلىپ ياكى تۇمار ئېسىپ قويىدۇ. قىز يىگىتكە مەخسۇس ئىشلەنگەن قول ياغلىق سوۋغا قىلىدىغان ئادەتمۇ بولغان. قىز - يىگىتنىڭ مۇھەببەتلىشىشى ‹قۇلۇشتۇق› دەپ ئاتىلىدۇ. لايىقى بار قىز ‹قولۇقتۇق› دېيىلىدۇ[4].

4. چانچىق تۇگۇش

«چانچىق» لوپنۇر دىيالېكتىدا ئادەمنىڭ چېكىسىنى كۆرسىتىدۇ. يەنە بەزى قاراشلاردا ئېيتىلىشىچە، «چانچىق» قىزلارنىڭ ‹چېكە چېچى› ياكى ‹ماڭلاي چېچى›نى، توغرىراقى قۇلاق بىلەن پېشانە ئارىلىقىدىكى چاچنى كۆرسىتىدۇ. «چانچىق تۇگۇش» قىزلارنىڭ بالاغەتكە يەتكەندە چېكە چاچلىرىنى تاراپ، تال - تال ئۆرۈپ ئۈچىنى تۇگۇشى بولۇپ، بۇ، قىزنىڭ بالاغەتكە يەتكەنلىكىنىڭ ئىپادىسى، شۇنداقلا ياتلىق قىلىنىشنىڭ بېشارىتى. دېمەك، «چانچىق تۇگۇش»، «بېشىنى باغلاش» لايىقىنى بېكىتىشنىڭ بەلگىسى. «چانچىق تۇگۇش» تامام بولغاندىن كېيىن، «قولتۇقتۇق» باسقۇچىغا كىرىدۇ. بۇ قەدىمكى ئۇيغۇر تىلىدىكى «قۇتلۇق» سۆزىنىڭ ئۆزگەرگەن شەكلىگە ئوخشىسىمۇ، «قۇتلۇق» سۆزىنىڭ ئۆزگەرگەن شەكلى بولۇشى ئېھتىمالدىن يىراق، «قولتۇق» سۆزىدىن كەلگەن بولۇشى ئېھتىمالغا يېقىن. «قولتۇقتۇق» بولۇش بۇرۇنقىلارنىڭ «قولتۇقىدا ئىسسىنماق» ئىدىيومىنىڭ «باشقىلارنىڭ ھىمايىسىدە جان باقماق» مەنىسىگە تەتبىقلاپ كۆرۈش مۇمكىن. ئەمەلىي ئىستېمالدا قىزنىڭ تويىنىڭ قۇتلۇق بولۇشىنى، قىز - يىگىتنىڭ بىر - بىرىگە يار - يۆلەكتە بولۇشى مەنىسىدە ئىشلىتىلگەن بولسا كېرەك. «قولتۇقتۇق» بولۇش رەسمىي قۇدا بولۇشنى بېكىتىش باسقۇچى ھېسابلىنىدۇ[5].

چانچىق تۈگۈش، قولتۇقتۇق بولۇشتا ئېلىپ بېرىلىدىغان داستىخانغا پىشۇرۇلغان توققۇز بېلىق ياكى يەتتە بېلىق بېشى، بىر كىيىملىك تورقۇ چەكمەن، ئازراق تۇز قوشۇپ ئاپىرىش؛ قولتۇقتۇق بولۇش داستىخىنىغا توققۇز ياكى يەتتە بېلىق، بىر - ئىككى كىيىملىك تورقۇ چەكمەن، تۇز سېلىپ ئاپىرىش ئادىتى مەۋجۇت بولغان. كېيىنچە چانچىق تۈگۈشتىكى داستىخانغا بېلىق ئورنىغا شاتۇۋا، تەدرىجىي زاۋۇت رەختلىرى سالىدىغان بولغان. قولتۇقتۇق بولۇش داستىخىنىغا يېرىم قوي ئورنىغا بىر قوي، ئىككى - ئۈچ كىيىملىك رەخت سېلىپ كېلىدىغان بولغان. قولتۇقتۇق بولۇش ئەمەلىيەتتە ئەل - يۇرت ئالدىدا بېرىلگەن ۋەدە بولۇپ ھېسابلىنىدۇ. شۇڭا، مەيلى قايسىسى بولسۇن، ھەرقانداق شارائىتتا يالتىيىۋېلىشقا بولمايدۇ[6].

بۇ باسقۇچتا ئاساسلىق تويلۇق مەسىلىسى مۇزاكىرىلىشىپ پۈتۈشۈلىدۇ ۋە ئوغۇل تەرەپ قالىن (تويلۇق) تەييارلىقىغا رەسمىي كىرىشىپ كېتىدۇ.

5. قالىن (تويلۇق)

«چانچىق تۈگۈش» باسقۇچى رەسمىي ئاخىرلاشقاندىن كېيىن، ئوغۇل تەرەپ پۈتۈشكىنى بويىچە قالىن تەييارلايدۇ. بۇرۇن قالىن ئۈچۈن بېلىق، ئۆجۈل، تورقۇ چەكمەن، جىگدە، كېمە، گۆلمە (تور)، جەرەن، تۈلكە - مولۇن تېرىلىرى سېلىنىپ كەلگەن، كېيىن تۈلكە، جەرەن، مولۇن تېرىلىرى ئورنىغا قوي، كالا ياكى كۆمۈش، يامبۇ سېلىنىدىغان بولغان. قول ئىلكىدە بارلار ئارا تويلۇق ئۈچۈن توققۇز ياكى يەتتە بېلىق، توققۇز ياكى يەتتە جەرەن، يا تۈلكە، يا مولۇن تېرىلىرى، بىر جۈپ كېمە، بىر جۈپ گۆلمە، توققۇز ياكى يەتتە كىيىملىك توقۇ چەكمەن، ئىككى - ئۈچ خالتا ئۆجۈل، تۆت - بەش تاغار جىگدە، ئىككى ئارتىق تورقۇ؛ ئادەتتىكى كىشىلەر ئارا ھەممە ئۆز ئەھۋالىغا قاراپ يۇقىرىقى تۈرلەر بويىچە سان - مىقدارىنى كېمەيتىپ سېلىنىپ كەلگەن. قولى قىسقىلار ئارا ئىككى بېلىق، بىر گۆلمە، يېرىم خالتا ئۆجۈل، بىر خالتا جىگدە، بىر - ئىككى كىيىملىك تورقۇ چەكمەن سېلىنىپ كەلگەن. ئەمما، بۇ ئادەتلەر 1930 - يىللاردىن كېيىن تەدرىجىي ئۆزگىرىپ، يۇقىرىقىدەك تويلۇق تۈرلىرىنىڭ ئورنىنى كالا، قوي، رەخت، ئاشلىق (بۇغداي ياكى ئۇن) ئالغان[7].

يوچۇن مەھەللىسىدىكى لوپنۇرلۇقلارنىڭ گابرېل بونۋالوتقا ئېيتىشىچە، يىگىتنىڭ ئاتىسى قىزنىڭ ئاتىسىغا چىگە چورۇقتىن 10 جۈپ، قاق بېلىقتىن 10 باغلام، بېلىق يېغىدىن بىر قاپاق، تۆمۈر قازاندىن بىرنى، 20 — 30 نان، 50 — 100 گىچە غاز (بوغۇزلانغان)، چاقماقتىن بىر، كېمىدىن بىر دانە تەقدىم قىلىدۇ. بۇ، ئەمەلىيەتتە قالىن، يەنى تويلۇقتۇر. يىگىت پۇللۇق ئائىلىدىن بولسا، يەنە يېڭىدىن تۇتۇلغان بېلىق ۋە بوغۇزلانغان غازدىن كۆپرەك ئېلىپ بارىدۇ. بۇ قالىن ماللاردىن يىگىلى بولىدىغانلىرى توي كۈنى يېيىلىدۇ[8].

6. توي ئېشىنى يەتكۈزۈپ بېرىش

تويغا ئۈچ - تۆت كۈن قالغاندا ياكى بىرەر ھەپتە بۇرۇن ئوغۇل تەرەپ قىز تەرەپنىڭ ئۆيىگە پۈتۈشكەن قالىندىكى توي ئېشىنى يەتكۈزۈپ بېرىدۇ. بۇ، ئادەتتە «توي ئېشىنى يەتكۈزۈپ بېرىش» دەپ ئاتىلىدۇ.

7. ھال سوراش

ھال سوراش — تويدىن ئىككى - ئۈچ كۈن بۇرۇن ئوغۇل تەرەپتىن ئۈچ - تۆت ئايال قىز تەرەپكە قۇيماق، مانتا، گۆش ياكى بىر كىيىملىك رەخت، چاي ئېلىپ كېلىپ توي تەييارلىقىنىڭ قانداق بولۇۋاتقانلىقى توغرىسىدا ھال سورايدۇ.

8. توي

لوپنۇرلۇقلاردا توي ئاساسەن شەنبە ياكى يەكشەنبە كۈنلىرىگە ئورۇنلاشتۇرۇلىدىغان بولۇپ، ئۈچ كۈن ئۆتكۈزۈلىدۇ. ئىلگىرىكى ۋاقىتلاردا توي مەركىسى قىز تەرەپنىڭ ئۆيىدىلا ئۆتكۈزۈلەتتى. تويدا ئىككى تەرەپنىڭ تۇغقانلىرىدىن باشقا، مەركىگە نۇرغۇن مېھمانلار كېلەتتى. ئۇرۇق - تۇغقانلىرى بولسا بىردىن تىرىك مال يېتىلەپ كېلەتتى. نىكاھ مۇراسىمىدا ئادەتتە توي مەشرىپى بولماي ئوغلاق تارتىشىش بولاتتى[9]. ئەينى چاغدا لوپنۇرلۇقلار تارقاق ئولتۇراقلاشقان بولغاچقا، تويغا مېھمان چاقىرىشتا ئالاھىدە ئۇسۇل قوللانغان. يەنى، جاكارلىغۇچى ئېگىز دۆڭگە چىقىپ ۋارقىراپ تۇرۇپ تويغا تەكلىپ قىلىدۇ. بۇنى ئاڭلىغان ئىككىنچى بىر كىشى يەنە بىر دۆڭدىن باشقىلارغا جاكارلاپ تويغا چاقىرىدۇ. مۇشۇنداق ئۆزئارا خەۋەر يەتكۈزۈشلەر نەتىجىسىدە تويدىن كۆپ كىشىلەر خەۋەردار بولىدۇ ھەممە ئىمكان بار تويغا يىراق - يېقىندىن كېلىپ قاتنىشىدۇ[10].

لوپنۇرلۇقلاردا يەنە ئوغۇل تەرەپكە ئېلىپ بېرىلىدىغان قىز بەك كىچىك بولسا، ئوغۇلنىڭ ئۆيىدە بالىچىلاپ بېقىلىپ، توي قىلىش يېشىغا توشقاندىن كېيىن تويىنى قىلىپ بېشىنى قوشىدىغان ئادەتمۇ بولغان.

لوپنۇرلۇقلارنىڭ توي - تۆكۈندىكى ئۆرپ - ئادەتلىرى ۋە قەدەم - باسقۇچلار باشقا يۇرت - خەلقلىرى بىلەن ئاساسىي جەھەتتىن ئوخشاش بولسىمۇ، يەنە بەزى كىچىك نۇقتىلاردىن پەرقلىنىدىغان بولۇپ، بىز تۆۋەندە توي كۈندىكى ئۆتىلىدىغان رەسمىيەتلەرنىڭ قەدەم - باسقۇچلىرى بىلەن قىسقىچە تونۇشۇپ چىقىمىز.

1) نىكاھ

لوپنۇرلۇقلاردا نىكاھ بامدات نامىزىدىن كېيىن ئوقۇلىدىغان بولۇپ، ئالدى بىلەن يىگىت - قىزنىڭ ھەر ئىككىسى تاھارەت ئالغاندىن كېيىن، يۈزلىرى يېپىلىپ (قىز - ئوغۇلنىڭ يۈزىنى ئوخشاش يېپىشتىكى سەۋەب، ئۇلارنى چوڭلارنىڭ ئالدىدا ئىزا تارتمايدىغان ھاياسىز بولۇپ قېلىشنىڭ ئالدىنى ئېلىش ئۈچۈن)، شۇ يۇرتنىڭ ئىمامىنىڭ ئالدىغا ئولتۇرغۇزۇلۇپ، ھەر ئىككى تەرەپتىن رازىلىق ئېلىنىپ (قىز خىجىل بولغانلىقىنى ئىپادىلەپ ئۈچىنچى قېتىمدا رازىلىق بېرىدۇ) نىكاھ ئوقۇلىدۇ، تۇزغا چىلانغان نان يېيىلىدۇ. نىكاھ قىزلارنىڭ كەينىدە تۇرۇپ، ئوغۇللارنىڭ ئالدىدا تۇرۇپ ئوقۇلىدۇ. يۇرت كاتتىلىرى بولسا ئاتا بولۇپ ھەق مېھرىنى دېيىشىدۇ. كېلىشىلگەن بۇ ھەق مېھرى توي قىلغان يىگىت - قىزنىڭ قايسىسى بالدۇر ۋاپات بولۇپ كەتسە، شۇنىڭ دەپنە ئىشلىرى ئۈچۈن ئىشلىتىلىدۇ. پۇلى بارلار ھەق مېھرى ئۈچۈن ئالتۇن - كۈمۈش، يامبۇ بېرىدۇ. يەنە بەزىلەر ئادەمنىڭ باھاسى يوق، دەپ قاراپ، پۇل ئالمايدۇ.

2) سەپ ئېچىش

«سەپ ئېچىش» مۇراسىمى قىز كۆچۈرۈشكە كەلگەنلەر تاماقلانغاندىن كېيىن، ئىككى تەرەپنىڭ ئاتا ـ ئانىلىرى كېلىنى ۋە كۈيئوغۇللىرىغا تەييارلىغان كىيىم ۋە باشقا بۇيۇملارنى كۆرسىتىدىغان مۇراسىم بولۇپ، كۆرسىتىشنى باشلاشتىن بۇرۇن ئۇستا قوشاقچى ئايالدىن بىرى مۇشۇ مۇراسىمغا مۇناسىۋەتلىك بىر بېيىت ياكى بىرنەچچە بېيىت ـ قوشاق توقۇيدۇ. مەسىلەن:

قىزىل گۈلنىڭ ئۈستىگە ئىشىك ئالدى چوگەي،
ئەتىر گۈلنى تاشلىدۇق. قۇدام بىزگە ئۆگەي.
قۇدىلار رۇخسەت قىلسا، سەپ ئېچىشنى باشلىدۇق،
سەپ ئېچىشنى باشلىدۇق. قېتىرقىنىپ كۆگەي.

يۇقىرىقىدەك قوشاقلار ئوقۇلۇپ بولغاندىن كېيىن، «سەپ ئېچىش» رەسمىي باشلىنىدۇ ۋە ئېلىنغان سوۋغاتلىقلار ئۆزئارا كۆرسىتىلىدۇ.

3) قىز كۆچۈرۈش

قىز يۆتكىگەندە نىكاھ قىلىپ بولۇنغاندىن كېيىن، قىز كۆچۈرۈلۈپ (ئادەتتە سائەت 12 دىن بۇرۇن يۆتكەپ بولىدۇ) ئېلىپ مېڭىش ئالدىدا قىز ۋە ئوغۇل تەرەپنىڭ قوشاقچى ـ بېيىتچىلىرى ئۆزئارا بېيىت ئېيتىشىدۇ. بېيىت ئېيتىشتىكى مەقسەت بەسلىشىش ۋە بىر ـ بىرىنى چۈشۈرۈش بولماستىن، قارشى تەرەپ بىلەن ئۆزئارا ھېسسىيات ئالماشتۇرۇش، ئۆزىنىڭ كۆڭلىنى ئىزھار قىلىش، قىز ـ يىگىتكە بولغان ئارزۇ ـ تىلەك ۋە ئۇلارنىڭ ئارتۇقچىلىقلىرىنى كۆرسىتىپ ماختاش مەقسەت قىلىنىدۇ.

قىز كۆچۈرگىلى كەلگەن تويچىلار ئىشىك ئالدىغا كەلگەندە: «ئاتالار، ئىنىلەر (ئانا)، چوڭ بەگلەر، ئاغاچىلار! كۈيئوغۇل سالام بەرەدۇرلار» دەپ تەڭ ۋارقىرايدۇ، ئۇنىڭغا جاۋابەن ئىشىك ئىچىدىن «ئېلىك سالام! ئېلىك سالام!» دەپ ۋارقىرىشىدۇ، ئاندىن ئىشىك ئېچىلىدۇ. ئەسكەرتىشكە تېگىشلىكى شۇكى، ئوغۇل تەرەپمۇ قىز تەرەپكە تۆش گۆش ئېلىپ كېلىدۇ ۋە قىز تەرەپكە مۇنداق قوشاق قاتىدۇ:

ئەجەب قىزىپتۇ بۇ توي، ئىشىكلىرىنى ئاچالى.
چاچقۇلارنى چاچالى. ئاچچىقلىرى كەپ قالسا،
تۆشنى ئېلىپ بىز كەلدۇق، تىللىمايلا قاچالى.

قىز تەرەپمۇ بۇنىڭغا مۇناسىپ مۇنداق قوشاق قېتىپ جاۋاب قايتۇرىدۇ:

قارچۇغىمىز تېرەكلىك، ئالتۇنغا ئوخشاش قۇدامىلا،
ئۆي سېلىشقا كېرەكلىك. تۆشنى بەرسۇن قۇدامىلا.

قىز تەرەپ تۆشنى ئېلىپ بولغاندىن كېيىن، ئوغۇل تەرەپكە چىنە ـ چەينەك تۇتىدىغان قائىدە بولۇپ، بۇنىڭدا بىر پەتنۇسقا چەينەك، تۆت پىيالە، ئىككى قەنت، ئىككى قاپ ناۋات، ئىككىلا يۈزى ئوخشاش كۆرۈنىدىغان ئەينەك قويۇلۇپ ئېلىپ كېلىنىدۇ ۋە مۇنۇ بېيىتنى ئېيتىدۇ:

قۇدام كەپتۇ گىلىدىن، ئالتۇن ئەينەك تۇتتۇق بىز،
گىلەم سالدۇق پىلىدىن. سۆز قايتۇرۇش سىلىدىن.

ئوغۇل تەرەپ قوشاقنى ئاڭلىغاندىن كېيىن، بۇنىڭغا مۇناسىپ ھالدا تۆۋەندىكى قوشاقنى ئېيتىدۇ.

باغدا گۇللەر ئاچىلدى، ئەلچى بولۇپ بىز كەلدۇق،
خۇش پۇراقلار چاچىلدى. توغرا يولغا سالارسىز.
ئۆزلىرى بىلەن قۇدىلىشىپ، ئوغلىمىزنى تۇتتۇق بىز،
بىزنىڭ كۆڭۈل ئاچىلدى. بالا قىلىپ ئالارسىز.

قوشاق ئېيتىلىپ بولغاندىن كېيىن، قىز تەرەپ ئەر قۇدا، يىگىت ۋە يىگىتنىڭ ئاچا ـ سىڭىللىرىغا بىر پارچىدىن گىلەم سالىدۇ. بۇ مۇراسىم ئاياغلاشقاندىن كېيىن، تويچىلار قىزنى ئېلىپ چىقىپ، راسلانغان ئورۇندىن جاي ئېلىشقاندىن كېيىن، ئاۋۋال قىز تەرەپنىڭ بېيىتچىسى تەرەپكە ئەينەك، تۆش ئېلىپ چىقىدۇ ۋە تۆۋەندىكىدەك قوشاقلارنى ئوقۇيدۇ:

زىلچا سالدىم ئۆيگە، جېنىمنىڭ جانانىسى،
كۆرپە سالدىم تۆگە. قۇدىلىرىم كەپتۇ ئۆيگە.

يۇقىرىقى قوشاقنى ئاڭلىغاندىن كېيىن، ئوغۇل تەرەپتىكى بېيىتچى تۆۋەندىكىدەك بېيىتلەرنى ئوقۇيدۇ:

ئاياغ مەھەلدىن قىز ئالدىم، ئالتۇندەك بالا.
يۇقىرىقى مەھەلدىن ئات ئالدىم، ساغرىسى ئالا.
ئىككى قۇدام بىر يەردە بولسا، مۇڭدىشىپ ئالا.

بۇنىڭدىن سىرت، رۇسىيەلىك ئۇيغۇرشۇناس، ئاكادېمىك س . ي . مالوف «لوپنۇر دىيالېكتى» ناملىق كىتابىدا، 1914 ـ يىلى چاقىلىق ناھىيەسىنىڭ مىرەن مەھەللىسىدە توي ھەققىدىكى مۇنداق ئىككى بېيىتنى خاتىرىلىگەن:

ساقتادىم قىزىل گۈللۈ، ئات ئېنى قۇت ئېنى،
ئاسىيادىم قىزىل گۈللۈ تۇتۇڭلا تابۇتتۇ.
بەيىنى بېيىمېگۇچە ئاچىڭلا قابۇقتۇ،
بېيىمېيىمېن قىزىل گۈللۈ. بېيسېما ئالۇيىمېن،
بېيىمېسما ئالۇيىمېن.

بۇ باسقۇچتا ئېيتىلىدىغان قوشاقلار مۇقىم قېلىپ ۋە شەكىلدە بولۇش تەلەپ قىلىنمايدۇ. ئاساسلىقى قوشاقچىلار تەرىپىدىن توينى مۇبارەكلەش، قىز ـ يىگىتكە بەخت تىلەش مەزمۇن قىلىنغان قوشاقلار ئوقۇلىدۇ.

قوشاق ئوقۇلۇپ بولغاندىن كېيىن، قىزنى ئاتقا مىندۇرۇپ ياكى ئات ھارۋىسىدا يۆتكەپ ماڭىدۇ. مېڭىش ئالدىدا قىزنىڭ ئانىسى كېلىپ قىزنىڭ بەختىگە دۇئا قىلىدۇ ۋە پېشانىسىگە سۆيۈپ تىلەك سۆزلىرى بىلەن ئۇزىتىپ قويىدۇ. يۆتكەپ مېڭىلغان قىز مەھەللىنىڭ چىقىش ئېغىزىغا كەلگەندە، شۇ

مەھەللىدىكى يىگىتلەر ۋە باشقا كىشىلەر تەرىپىدىن توسۇۋېلىنىدۇ ۋە يىگىتتىن ئۆزلىرىنى رازى قىلىشنى تەلەپ قىلىدۇ، يىگىت تەرەپ تەييارلانغان تۆش گۆش (بۇرۇن گۆش بېرىش ئومۇملاشقان، ھازىر پۇل بېرىلىدۇ)، لۆڭگە ۋە كەمپۇتلەرنى بېرىپ ئۇلارنى رازى قىلغاندىن كېيىن يولنى داۋاملاشتۇرىدۇ.

قىز يۆتكەپ كېلىنگەندىن كېيىن ئوغۇل تەرەپ ئىشىك ئالدىغا قومۇشتىن ئوت ياقىدۇ ۋە قىزنى كىگىز ئۈستىگە ئولتۇرغۇزۇپ شۇ ئوت ئۈستىدىن ئاتلىتىپ ئۆتكۈزىدۇ. مۇنداق قىلىشتىكى سەۋەب، ئوت ئۆزىنىڭ شولىسى بىلەن ئىنسانغا زىيان يەتكۈزىدىغان زىيانلىق كۈچلەرنى كۆيدۈرگۈچى، پاكلىغۇچى ۋە يورۇقلۇق سىمۋولى سۈپىتىدە زۇلمەتكە قارشى كۈچ ھېسابلانغانلىقى ئۈچۈن، ئەجدادلار تەرىپىدىن ئۇلۇغلانغان. كېلىننى گۈلخان ئەتراپىدا ئايلاندۇرۇش ئادىتىدە ئوتنىڭ ئۇنىڭغا ھەمراھ بولۇپ يىگىتنىڭ ھۇجرىسىغا كەلگەن تۈرلۈك ئىنس - جىنلاردىن پاكلىنىشقا قارىتىلغان ئەپسۇنچىلىق كۆرۈنۈشى بىلەن بىللە، ئوتنىڭ ئىسسىقلىقى، يورۇقلۇقى مۇقەددەس كۈچ سۈپىتىدە كېلىنگە چاپلىشىپ ئۇنىڭغا كۈچ - قۇۋۋەت ئاتا قىلغۇچىغا بولغان ئىشەنچىنى كۆرۈشكە بولىدۇ. ئوغۇل تەرەپنىڭ ئانىسى قىزنىڭ ئالدىغا چىقىپ پېشانىسىدىن سۆيۈپ ئۆز ئارزۇ - ئۈمىدلىرىنى بايان قىلىدۇ. ئاندىن قىز بىلەن يىگىت ئۇلارغا ئاتاپ تەييارلانغان ئۆيگە باشلىنىپ، ئاستىغا تاش ياكى پالتا قويۇلغان كۆرپىنىڭ ئۈستىگە ئولتۇرغۇزۇلۇپ، مەشرەپ باشلىنىدۇ، قىزلار ۋە يەڭگىلەر ئۇسسۇلغا چۈشىدۇ. قىزنىڭ يەڭگىسى ياكى ئوغۇل تەرەپتىن ياشراق ئاياللاردىن بىرى ئۇسسۇل ئوينىغاچ قىزنىڭ يۈزىنى ئاچىدۇ (قىزنىڭ يۈزى ئادەتتە ئۈچ قات چاچما ياغلىق بىلەن يېپىلىدۇ، شۇڭا ئۇسسۇل ئوينىغۇچى بىراقلا ئاچماستىن ئۈچ قېتىم ئاچىدۇ) ۋە مۇنۇ بېيىتنى ئوقۇيدۇ:

ئاۋالارەي (ئاتا)، ئىنەلەر (ئانا)، ئۈنجۈ - مارجان چاچالى،
ئاغاچىلار، ئاغالەر، قىز ياراشقاي ئۆيۈگە،
قىز يۈزۈنۈ ئاچالى، باغىر باسىپ كۆيۈگە.

قىز يۈزى ئېچىلىپ بولغاندىن كېيىن، ئورنىدىن تۇرۇپ كۆپچىلىككە سالام قىلىدۇ. كۆپچىلىك بىردەك: «مۇبارەك بولسۇن! قىزىڭلار توققۇز، ئوغلۇڭلار ئوتتۇز بولسۇن!» دەپ تەبرىكلەيدۇ. ئوغۇلنىڭ ئانىسى قىزنىڭ پېشانىسىگە سۆيۈپ، قولىغا ئالتۇن ئۈزۈك سېلىپ قويىدۇ. مەشرەپ ئاياغلاشقاندىن كېيىن، يەڭگىلەر قىز - يىگىتنى ھۇجرىسىغا ئەكىرىپ قويىدۇ. قىز - يىگىت شۇ كۈندىن باشلاپ بىر - بىرىنى تونۇيدۇ ۋە بىر - بىرىنى ئۆزلىرىنىڭ مەڭگۈلۈك ھالال جۈپتى ھېسابلايدۇ.

ئەتىسى قىز - يىگىت پاكىز يۇيۇنۇپ - تارانغاندىن كېيىن، ئوغۇل تەرەپنىڭ ئاتا - ئانىسىنىڭ ئالدىغا سالامغا كىرىدۇ. يېڭى كېلىن ئادەتتە بىر ھەپتە بولغۇچە سىرتقا چىقىشتىن پەرھىز تۇتىدۇ. ئېرى ۋە ئۆيدىكىلەردىن باشقىلارغا كۆرۈنمەيدۇ.

9. قۇدا چىللاش (ياندۇرۇق چاي)

قۇدا چىللاش — تويىنىڭ ئەتىسى ئېلىپ بېرىلىدىغان مۇراسىم. بۇ مۇراسىم ئاساسلىق ئۇرۇق - تۇغقانلارنىڭ ئۆزئارا تونۇشۇشىنى مەقسەت قىلغان بولۇپ، يىگىت تەرەپ قىز تەرەپنىڭ تۇغقانلىرىنى تەكلىپ قىلىدۇ. قولداشلارغا، يەڭگىلەرگە لاتا - پاياندا́ز سېلىنىدۇ. پولۇ، سۇيۇقئاش ئېتىلىپ مېھمانلار ياخشى كۈتۈۋېلىنىدۇ. شۇ ئارقىلىق تۇغقاندارچىلىق مۇناسىۋەتلىرى تېخىمۇ قويۇقلاشتۇرۇلىدۇ.

10. قىز كۆرستىش

قىز كۆرستىش — تويىنىڭ يەتتىنچى كۈنى ئېلىپ بېرىلىدىغان پائالىيەت بولۇپ، ئوغۇلنىڭ ئانىسى تۆت - بەش مۆتىۋەر ئايال بىلەن بىللە قىزنى ئېلىپ قىزنىڭ ئۆيىگە بارىدۇ. ئەرلەر بۇ پائالىيەتكە قاتناشمايدۇ. ئۇلار قىزنىڭ ئانىسىنىڭ ئۆيىگە بېرىپ، غىزالانغاندىن كېيىن قىزنى ئېلىپ قايتىپ كېلىدۇ، قىزنى قالدۇرۇپ قويۇشتىن قاتتىق پەرھىز تۇتىدۇ.

لوپنۇرلۇقلارنىڭ توي - تۆكۈن ئادەتلىرى ئۇلار ياشىغان جۇغراپىيەلىك مۇھىت ۋە ئۇلارنىڭ ئىجتىمائىي، ئىقتىسادىي ئەھۋالى بىلەن مۇناسىۋەتلىك بولۇپ، ئۇلاردىكى مۇنداق ئۆزگىچە مەدەنىيەتنىڭ ساقلىنىشىنى ئۇزاق مەزگىللىك تارىخىي تەرەققىيات جەريانىدىكى ئۈزۈكسىز ۋارىسلىق قىلىش بىلەن بىللە، سىرت بىلەن بولغان ئىجتىمائىي ئالاقىنىڭ قويۇق بولماسلىقىدىن كۆرۈش مۇمكىن.

لوپنۇر ئۇيغۇرلىرىنىڭ توي ئادەتلىرى يۇقىرىدا تىلغا ئېلىپ ئۆتكەندەك باشقا يۇرتلاردا ئاز كۆرۈلىدىغان نورغۇن ئۆزگىچە ئۇدۇم - ئادەتلەرنى شەكىللەندۈرگەن بولۇپ، بۈگۈنگە قەدەر ئىزچىل داۋاملىشىپ كەلگەن. لوپنۇر ئۇيغۇرلىرىنىڭ توي - تۆكۈن ئادەتلىرى ئۇيغۇر توي - تۆكۈن مەدەنىيىتىنىڭ رەڭدارلىقى، مول‌لۇقى ۋە يەرلىك ئالاھىدىلىكلىرىنى شەكىللەندۈرگەن ۋە ئۇنىڭغا ئالاھىدە ھەسسە قوشۇپ، ئۇيغۇر توي - تۆكۈن ئادەتلىرى ۋە مەدەنىيىتى تەتقىقاتىنى بېيىتقان.

ئىزاھلار

①⑩⑧⑤④⑫ غالىب بارات ئەرك: «لوپنۇرلۇقلارنىڭ توي - تۆكۈن، ئۆلۈم يوسۇنلىرى توغرىسىدا»، «لوپنۇر تارىخ ماتېرىياللىرى» (10- قىسىم)، 121 -، 119 -، 120 -، 127 -، 123 -، 128 - بەتلەر.

② نىكولاي فېدىروۋىچ كاتانوف: «كونچىقىش ئۇيغۇرلىرىنىڭ تۇرمۇشى»، «مىراس»، 2008 - يىللىق 1 - سان 33 -، 34 - بەتلەر.

③⑥⑦⑨⑭⑪ ئابدۇرەھىم ھەبىبۇللا: «لوپنۇر ئۇيغۇرلىرىنىڭ ئۆرپ - ئادەتلىرى»، «شىنجاڭ مەدەنىيىتى»، 1996 - يىللىق 5 - سان، 47 -، 48 - بەتلەر.

⑬ ئەدھەمجان ئاشىروۋ: «ئۆزبېك خەلقىنىڭ قەدىمكى ئېتىقاد ۋە مۇراسىملىرى»، تاشكەنت، 2007 - يىل نەشرى، 93 - بەت.

پايدىلانمىلار

① ھەجەرخان، قارچۇغا يېزا ياشانغانلار ساناتورىيەسى، 2009 - يىلى 6 - ئاينىڭ 20 - كۈنىدىكى سۆھبەت خاتىرىسىدىن ئېلىندى.

② نىساخان، 85 ياش، دېھقان، لوپنۇر ناھىيەسى دۆڭقوتان يېزا ھاجى كەنتىدىن، 2016 - يىلى 6 - ئاينىڭ 10- كۈنىدىكى سۆھبەت خاتىرىسىدىن ئېلىندى.

③ قاسىم ئىمىن، 83 ياش، چارۋىچى دۆڭقوتان يېزا چوڭكۆل كەنتىدىن، 2016 - يىلى 6 - ئاينىڭ 10 - كۈنىدىكى سۆھبەت خاتىرىسىدىن ئېلىندى.

④ پاتەمخان قوداق، 75 ياش، دېھقان، تولۇقسىز سەۋىيەدە، ئاقسۇپا يېزا جىگدىباغ كەنتىدىن، 2016 - يىلى 6 - ئاينىڭ 16 - كۈنىدىكى سۆھبەت خاتىرىسىدىن ئېلىندى.

⑤ توختىخان ئىسمائىل، 73 ياش، توقۇمچى، دېھقان، قارچۇغا يېزىسى، قارچۇغا كەنتىدىن، 2016 - يىلى 6 - ئاينىڭ 20 - كۈنىدىكى ۋە 8 - ئاينىڭ 8 - كۈنىدىكى سۆھبەت خاتىرىسىدىن ئېلىندى.

⑥ روزىخان ئىمىن، 58 ياش، باشلانغۇچ سەۋىيە، پالازچى، ئاقسۇپا يېزا يېڭىئاۋات كەنتىدىن، 75 - نومۇرلۇق قورۇ. 2016 - يىلى 6 - ئاينىڭ 17 - كۈنىدىكى سۆھبەت خاتىرىسىدىن ئېلىندى.

(ئاپتور شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى فىلولوگىيە ئىنىستىتۇتىنىڭ پىروفېسسورى)

رىۋايەتلەر

توپلاپ رەتلىگۈچى: سابىرجان سېيىت

ئىناقلىق بەرىكەتتۇر

بۇرۇنقى زاماندا بىر باي ياشىغانىكەن. ئۇنىڭ ئىككى ئوغلى بولۇپ، چوڭىنىڭ ئىسمى موچۇنباي، كىچىكىنىڭ ئىسمى قاغىباي ئىكەن. باينىڭ ئەجىلى تولۇپ ئالەمدىن ئۆتۈپتۇ. ئۇنىڭ ئۆمۈر بويى تىرىشىپ ـ تىرمىشىپ توپلىغان مال ـ دۇنيالىرى ئىككى ئوغلىغا مىراس قاپتۇ. بۇ ئوغۇللار بىر مەزگىلگىچە ئاتىسىدىن قالغان مال ـ دۇنياغا تەڭ ۋارىسلىق قىلىپ ئۆتۈشۈپتۇ. كۈنلەر، ئايلار، يىللار بىرىنىڭ كەينىدىن بىرى كارۋان تۆگىسىدەك تىزىلىپ ئۆتكەنسېرى، بۇ ئاكا ـ ئۇكىلارنىڭ كاللىسىنى «ئايرىم تىرىكچىلىك قىلىپ باقمايمىزمۇ؟ ياكى بېيىپ قالارمىز ياكى كەمبەغەللىشىپ خاراب بولارمىز، پېشانىمىزدىن كۆرمەيمىزمۇ؟» دېگەن خىياللار چۇلغاشقا باشلاپتۇ. بۇ خىيالنىڭ كەينىگە كىرگەن ئاكا ـ ئۇكا ئىككىسى چىرايلىقچە ئولتۇرۇپ ئۆز ئويلىرىنى بىر ـ بىرىگە ئېيتىشىپ، ئايرىلىپ تىرىكچىلىك قىلىش قارارىغا كەپتۇ. ئۇلار ئاتىسىدىن قالغان مال ـ دۇنيالارنى دەسلەپىدە دەتالاشسىز بۆلۈشۈپ، نۆۋەت قويغا كەلگەندە ئىككى ئارىدا بىر تۇياق قوي ئېشىپ قاپتۇ. ئېشىپ قالغان بۇ بىر تۇياق قوي ئاكا ـ ئۇكا بۇرادەرلەرنىڭ ئارىسىنىڭ بۇزۇلۇشىغا سەۋەب بوپتۇ.

موچۇنباي ئۆز كۆمچىگە چوغ تارتىپ:

— ئۇكام، مەن چوڭ بولغاندىكىن بۇ قوينى مەن ئالاي، — دەپتۇ. قاغىبايمۇ بوش كەلمەي:

— ئاكا، مەن ساڭا قارىغاندا ئاتا ـ ئانامنىڭ مېھىر ـ مۇھەببىتىنى ئاز كۆردۈم، سەن قانائەت قىل، بۇ قوينى مەن ئالاي، — دەپتۇ.

ئىككىسى بىر قوينى ئەنە شۇنداق تالىشىپ، بىر ـ بىرىگە پەقەت يول قويماپتۇ. ئاخىر ئۇلار كېلىشەلمەي قازىنىڭ ئالدىغا دەۋالىشىپ بېرىپتۇ. قازى دەۋا ئەھۋالىنى ئۇققاندىن كېيىن مۇنداق ھۆكۈم چىقىرىپتۇ:

— شەرىئەت ھۆكمىدە ئوغۇللار ئاتىدىن قالغان مال ـ دۇنياغا تەڭ ۋارىسلىق قىلىدۇ. ئەسلىدە قائىدە بويىچە سىلەر بۇ قوينى سېتىپ پۇلىنى ياكى ئۆلتۈرۈپ گۆشىنى تەڭ بۆلۈشۇۋالساڭلار توغرا بولاتتى، لېكىن سىلەر قازىخانىغا دەۋالىشىپ كەپسىلەر، شۇنىڭ ئۈچۈن بۇ قوي دەۋا ھەققى ئۈچۈن قازىخانىدا قالىدۇ.

ئاكا ـ ئۇكا بۇ ھۆكۈمنى ئاڭلاپ ئەلەم ئىچىدە بىر ـ بىرىگە قارىشىپتۇ. ئاخىر ئۇلار دەردىنى ئىچىگە يۇتۇپ «ماڭىمۇ يوق، ساڭىمۇ يوق دېگەن مانا مۇشۇ» دېيىشىپ، قازىخانىدىن روھى چۈشكەن ھالدا قايتىپ چىقىشىپتۇ. ئاكا ـ ئۇكا ئوتتۇرىسىدىكى ماجىرا بۇنىڭ بىلەنمۇ تۈگىمەپتۇ. ئۇلار كۆڭلىدە غۇم ساقلىشىپ، ئەپ تاپسىلا بىر ـ بىرىنىڭ ئۈستىدىن غەيۋەت ـ شىكايەت قىلىدىغان، كىچىك ئىشلار ئۈچۈن سۈركىلىدىغان، ھەتتا «سەن ـ پەن» دېيىشىپ ئۇرۇشىدىغان دەرىجىگە يېتىپتۇ. ئەل ـ جامائەت

ئوتتۇرىغا چۈشۈپ پەند ـ نەسىھەت، سالا ـ سۆلەي قىلىسىمۇ ياخشى بولۇش ئۇ ياقتا تۇرسۇن، ئۇرۇش ـ ماجىرالار تېخىمۇ ئەۋج ئېلىپ كېتىپتۇ . يۇرت ئىچىنى ئەنسىزلىك قاپلاشقا باشلاپتۇ. بۇ ئىككى ئاكا ـ ئۇكىنىڭ ئىشى بارغانسېرى ئېغىرلىشىپتۇ، «ئىككى قوچقارنىڭ بېشى بىر قازانغا پاتماپتۇ» دېگەندەك، ئۇلارنىڭ بىر مەھەللىدە تۇرۇشىغا زادىلا ئىمكان قالماپتۇ. ئاخىر قاغىباي: «مۇشۇ يۇرتتىن مەنلا چىقىپ كەتسەم بولغۇدەك» دەپ ئانا يۇرتىنى تاشلاپ، بالىچاقىلىرىنى باشلاپ، كۆزلىرىنى ياشلاپ، مال ـ ۋارانلىرىنى ھەيدەپ ئۇزاق يوللارنى بېسىپ باشقا بىر يۇرتقا كۆچۈپ كېتىپتۇ. يىللار ئۆتۈپتۇ، بۇ ئاكا ـ ئۇكىلار بىر ـ بىرىنى ئىزدەشمەي، تۇرغان يەرلىرىدە ياشاۋېرىپتۇ. مال ـ ۋارانلىرى ئاينىپ كۆپىيىۋېرىپتۇ. ئۇلار ھەتتا بىر ـ بىرىنى ئۇنتۇپ كېتەر ھالغا كېلىشىپتۇ. شۇنىڭ بىلەن بىللە ئۇلارغا قېرىلىق يېتىپ، ساقال ـ بۇرۇتلىرىغا، چاچلىرىغا ئاق چۈشۈپ، بەللىرى مۈكچىيىشكە باشلاپتۇ.

كۈنلەردىن بىر كۈنى موچۈنباي ئاغرىپ قېلىپ ئورۇن تۇتۇپ يېتىپ قاپتۇ. ئەھۋالى كۈندىن ـ كۈنگە ئېغىرلىشىپ كېتىپتۇ. ئەل ـ جامائەت ئەھۋال سوراپ، يوقلاپ تۇرسىمۇ ، كۆڭلى بىر نەرسىنى ئىزدىگەندەك بوپتۇ. ئۇنى ئويلاپتۇ، بۇنى ئويلاپتۇ، ئەمما كۆڭلى ئىزدىگەن نەرسىنى زادىلا تاپالماپتۇ. ئاخىر ئۇنتۇپ كەتكەن ئۇكىسى قاغىباينى يادىغا كەلتۈرۈپتۇ. بۇنىڭ بىلەن كۆڭلى يورۇقلۇققا چىقىپ، جان تالىشىۋاتقان بېلىق سۇغا ئېرىشىپ قايتىدىن جان تاپقاندەك يايراپ كېتىپتۇ. ئۇنىڭ كۆڭلى ـ كۆكسىگە قاغىباينىڭ پىراقى ئوت بولۇپ تۇتىشىپتۇ. شۇنىڭدىن باشلاپ موچۈنباي « ئۇكام قاغىباي بىلەن كۆرۈشمىسەم زادى بولمىغۇدەك» دېگەن ئويغا كەپتۇ. لېكىن، بۇنىڭغا قۇربى يەتمەيدىغانلىقىغا كۆزى يېتىپ، يۇرت كاتتىلىرىنى ئۆيىگە چاقىرغۇزۇپتۇ ۋە ئۇلارغا مۇنداق دەپتۇ:

— ئەي، يۇرت كاتتىلىرى، سىلەر بىلەن گاھىدا ياخشى دېيىشىپ، گاھىدا يامان دېيىشىپ مۇشۇ يۇرتتا بىللە ياشاپ كەلدۇق. ھازىر ئىككى پۇتۇم گۆرگە ساڭگىلىدى. شۇڭا، سىلەردىن بىر ياردەم سورىماقچىمەن.

— موچۈنباي، تەلىپىڭنى ئېيت، بىز ئورۇنلايلى، بولمىسا بىزدە قىيامەتلىك قەرز بولۇپ قالمىسۇن، — دەپتۇ يۇرت كاتتىلىرى.

— بۇرادەرلىرىم، مېنى ئۇكام قاغىباي بىلەن بىر كۆرۈشتۈرۈپ قويساڭلار، ئۇكامنىڭ دىدارىنى بىر كۆرسەم خاتىرجەم كۆز يۇمار ئىدىم ھەم سىلەردىنمۇ ئۇ ئالەم ـ بۇ ئالەم رازى بولاتتىم، — موچۈنباي شۇنداق دەۋېتىپ نۇرسىز كۆزلىرىگە ياش ئاپتۇ.

— بولىدۇ، — دەپ رازىلىق بىلدۈرۈپتۇ يۇرت كاتتىلىرى.

يۇرت كاتتىلىرى سەپەر ھازىرلىقلىرىنى قىلىش ئۈچۈن موچۈنباي بىلەن خوشلىشىپ قايتىپتۇ. موچۈنباي مېھمانلار قايتقاندىن كېيىن ئۆز يېنىغا بىر موللىنى چاقىرتىپ، ئۇنىڭغا ئۇكىسى قاغىبايغا قىلغان ـ ئەتكىنىگە پۇشايمان يېگەنلىك مەزمۇنىدا بىر پارچە نامە پۈتكۈزۈپتۇ. نامەنى يۇرت كاتتىلىرى ئارقىلىق قاغىبايغا ئەۋەتىپتۇ.

شۇ كۈنلەردە قاغىباي ئاكىسىدەك ئورۇن تۇتۇپ يېتىپ قالمىغان بولسىمۇ، لېكىن ئۇنىڭغىمۇ قېرىلىق يېتىپ، كۆزلىرىنىڭ نۇرى سۇسلىشىشقا باشلىغانىكەن. ئۆزگە يۇرت دېگەن بەربىر ئۆزگە يۇرت ـ تە! ئۇمۇ ئاكىسىنى، يۇرت ـ قوۋملىرىنى پات ـ پات ئويلايدىغان بولۇپ قالغانىكەن. لېكىن، بىر كىمگە دەردىنى ئېيتىپ ئىچ پۇشۇقىنى چىقىرىشقا ئامالسىز ئىكەن. مانا شۇنداق قىيىن ئەھۋالدا يۇرگەن چېغىدا ئاكىسى ئەۋەتكەن كىشىلەر يېتىپ كەپتۇ. قاغىباي ئۇلارنى قىزغىن قارشى ئاپتۇ ، ئېسىل نازۇ نېمەتلەر بىلەن مېھمان قىلىپ ياخشى كۈتۈۋاپتۇ. كەلگۈچىلەر ئۆز مەقسىتىنى ئوتتۇرىغا قويۇشتىن

ئىلگىرى موچۈنباي ئەۋەتكەن نامەنى قاغىبايغا تاپشۇرۇپ بېرىپتۇ. قاغىباي نامەنى كۆزىگە سۈرتۈپتۇ. خۇشاللىقتىن يۈرەكلىرى يېرىلىپ كېتەي دەپ قاپتۇ. موللا چاقىرغۇزۇپ نامەنى ئوقۇتۇپتۇ ۋە موچۈنباينىڭ يۈرەك سۆزلىرىنى ئاڭلاپ يۇم ـ يۇم يىغلاپ كېتىپتۇ. شۇ چاغدىلا كەلگۈچىلەردىن بىرسى سۆز ئېلىپ:

— قاغىباي، بولدى، كۆز يېشى قىلمىسىلا، ئۆتكەن ئىشلارغا سالاۋات دەيلى، بىز سىلىنى ئېلىپ كەتكىلى كەلدۇق. بۇنىڭغا نېمە دەيلىكىن؟ — دەپتۇ.

— ئۇھ ... نېمە دەيتتىم، — دەپتۇ قاغىباي ئۇلۇغ ـ كىچىك تىنىپ، — ئاكام مېنى ئېلىپ كېتىش ئۈچۈن سىلەرنى ئەۋەتكەن بولسا مەن باراي.

قاغىباينىڭ بۇ سۆزلىرىدىن كەلگۈچىلەر خۇش بوپتۇ. شۇنىڭدىن كېيىن تەييارلىقىنى قىلىشىپ سەپەرگە ئاتلىنىپتۇ، ئۇلار ئۇزاق يوللارنى بېسىپ، نۇرغۇن جاپالارنى يېڭىپ ئاخىرىدا يۇرتىغا يېتىپ كېلىشىپتۇ. بۇلارنى موچۈنباينىڭ بالىلىرى ئىشىك ئالدىغا چىقىپ كۈتۈۋاپتۇ. قاغىباي ئاكىسى ياتقان ئۆينىڭ بوسۇغىسىغا قەدەم قويۇشىغا، ئۆزي ئىچىدىن ھەسرەت ـ نادامەتلىك، نالە ـ پەريادلىق مۇنداق بىر ئاۋاز ئاڭلىنىپتۇ:

دۇنيا تېپىلۇر، تۇغقان تېپىلماس،
بىر تۇتام پاختا بىلەن بويۇڭ يېپىلماس.

بۇنى ئاكىسى موچۈنباينىڭ دەۋاتقانلىقىنى ھېس قىلغان قاغىباي ئۆي ئىچىگە ئېتىلىپ كىرىپتۇ. ئاكىسىنىڭ ھالىنى كۆرۈپ، يۈرىكى قىزدۇرۇلغان زىخ سانچىلغاندەك ئېچىشىپ كېتىپتۇ . ئۇ ئاكىسىنىڭ قېشىغا بېرىپ « ئاكا!» دەپ ئۇنىڭ قولىنى تۇتۇشىغا، موچۈنباي نۇرسىز كۆزلىرىنى ئېچىپ، ئۇكىسىنى كۆرۈپ:

— كەلدىڭمۇ، ئۇكام؟ — دەپتۇ ئارانلا ۋە شۇئان ئۇنىڭ ھالسىز چىرايىغا كۈلكە يۈگۈرگەندەك بوپتۇ ـ دە، بۇ ئالەم بىلەن خوشلىشىپتۇ. ئاكا ـ ئۇكىنىڭ دىدار كۆرۈشۈشى شۇ يەرگىچە بوپتۇ. قاغىباي ئۆزىنى ئاكىسىنىڭ ئۈستىگە تاشلاپ پەرياد ئۇرۇپ ھازا ـ يىغا باشلاپتۇ، ئۇنىڭ يىغا ـ زارىدىن ئالەم تىترىگەندەك بوپتۇ. يۇرت ـ جامائەت سەۋر قىلىش توغرىسىدا كۆپ نەسىھەت قىپتۇ، ئەمما قاغىباينىڭ يىغىسى بېسىقماي، كۆز يېشى سەل بولۇپ ئېقىپتۇ. قاغىباي ھەرقانچە يىغلىغان بىلەن مېيىتنى ساقلاپ تۇرغىلى بولمىغاچقا، جامائەت مۇردىنى يۇيۇپ ـ تاراپ يەرلىككە تاپشۇرغىلى مېڭىپتۇ. قاغىباي بېلىگە ئاق باغلاپ، ھاسا تايىنىپ، تاۋۇت ئالدىدا مۇنۇ بېيىتنى ئوقۇپ يىغلاپ مېڭىپتۇ:

تېپىلدى ئاش، تېپىلدى سۇ، تېپىلدى كەڭ يەر،
يار ـ بۇرادەر بولۇش ئۈچۈن تېپىلدى كۆپ ئەر.

لېكىن كۆڭۈل ئۈچۈن ئۇلار بولسىمۇ ئەرمەك،
بولمايدىكەن ئۆز تۇغقاندەك تىرەنچۈك ـ يۆلەك.

تۇغقان دېگەن تۇغقان ئۈچۈن بەكمۇ ئەزىزكەن،
بىر ـ بىرىگە كۆيۈپ ئۆتسە ئۆمۈر لەززىكەن.

ئۇرۇق ـ تۇغقان ئىناق ئۆتۈڭ، بىزدىن پەندىيات،
ئىناقلىقتا گۈللەيدىكەن جاھان ھەم ھايات.

قاغىباينىڭ ئوقۇغان بۇ بېيىتى موچۇنباينىڭ نامىزىغا قاتناشقان ھەممە كىشىلەرگە قاتتىق تەسىر قىپتۇ. ئۇلارنىڭ ئىشلىرى ئۇرۇق ـ تۇغقانلارنىڭ ئىناق ئۆتۈشى ئۈچۈن ئىبرەت بوپتۇ. شۇنىڭ بىلەن بۇ يۇرتتىكىلەر بىر ـ بىرى بىلەن تېخىمۇ ئىناق ـ ئىتتىپاق ئۆتۈپتۇ، يۇرت ئىچى بەرىكەتكە تولۇپتۇ. «ئىناقلىق بەرىكەتتۇر» دېگەن گەپ ئەۋلادتىن ـ ئەۋلادقا تارقىلىپتۇ.

شاتۇتى قانداق پەيدا بولغان

بۇرۇنقى زاماندا بىر مەھەللىدە بىر ئامراق ئەر ـ خوتۇن ئۆتكەنىكەن. ئىككىيلەن بىر مەھەللىدە تۇغۇلۇپ، كىچىكىدىن بىللە ئويناپ چوڭ بولغانىكەن، كېيىن بىر ـ بىرىگە كۆڭۈل قويۇپ، ناھايىتى كىچىكلا تۇرمۇشلۇق بولغانىكەن. ئۇلار ئىنتايىن ئىناق بولۇپ، تۇرمۇشى ناھايىتى كۆڭۈللۈك، خاتىرجەم ئۆتىدىكەن. ئۇلار «قايسىمىز بۇرۇن ئۆلۈپ كەتسەك، ھايات قالغىنىمىز ھەممە ئىشنى تاشلاپ، قىرىق يىل ئىبادەت قىلىپ ئۆلۈپ كەتكىنىمىزنى تىرىلدۈرۈۋالايلى» دەپ ۋەدە قىلىشقانىكەن.

شۇنداق قىلىپ، ئايالى ئەمدىلا ئون سەككىز ياشقا كىرگەندە كېسەل تېگىپ ئۆلۈپ كېتىپتۇ. ئېرى ۋەدىسىگە ۋاپا قىلىپ، ھەممە ئىشلىرىنى تاشلاپ، قىرىق يىل ئىبادەت قىلىپ، ئايالىغا قايتا ھاياتلىق تىلەپتۇ. دەل قىرىق يىل توشقان كۈنى بۇ كىشىنىڭ تىلىكى قوبۇل بولۇپ ئايالى تىرىلىپتۇ.

بۇ ۋاقىتتا ئەر ئاتمىش ياشتىن ئاشقان بولۇپ ، ئايالى بولسا ئون سەككىز ياشتىكى چوكان ئىكەن . بۇلار بىللە تىرىكچىلىك قىلىشقا كىرىشىپتۇ. ھەر ئىككىلىسى جاڭگالغا ئوتۇن ئەكېلىش ئۈچۈن بېرىپتۇ. ئوتۇن يىغىۋېتىپ ئېرى ھېرىپ قاپتۇ ـ دە، ئايالىنىڭ تىزىغا بېشىنى قويۇپ ئۇخلاپ قاپتۇ. شۇ ئەسنادا ئوۋ ئوۋلاپ يۈرگەن كېلىشكەن بىر ئاتلىق شاھزادە بۇ يەرگە كېلىپ، ئايالدىن:

— بۇ جاڭگالدا نېمە ئىش قىلىۋاتىسىلەر؟ قۇچىقىڭىزدا ئۇخلاۋاتقان بۇ ئادەم كىم؟ ئاتىڭىزمۇ؟ — دەپ سوراپتۇ. ئايال ئۇيالغىنىدىن ئاتام ياكى ئېرىم دېيەلمەي تۇرۇپ قاپتۇ. شاھزادە يەنە:

— يۈرۈڭ، ئاتقا مىنىپ بىللە تاماشا قىلايلى، — دەپتۇ. ئايال بۇنى ئاڭلاپ خۇشاللىقىدا ئېرىنىڭ بېشىنى يەرگە قويۇپ، شاھزادىنىڭ ئېتىنىڭ كەينىگە مىنىپ قېچىپ كېتىپتۇ، ئېرىنىڭ قىرىق يىل ئىبادەت قىلىپ بۇ دۇنياغا قايتا كۆز ئاچتۇرغىنىنى ئۇنتۇپتۇ. ئېرى بىر ئازدىن كېيىن ئويغىنىپ قارىسا يېنىدا خوتۇنى يوق، ئۇ يىغلاپ ـ قاقشاپ خوتۇنىنى ئىزدەشكە كىرىشىپتۇ ۋە بىرقانچە كۈن ئىزدەپ ئاران تېپىپتۇ، ئايالى شاھزادىگە قىيالمىسىمۇ، ئامالسىز ئېرىنىڭ كەينىدىن مېڭىپتۇ. لېكىن، كۆڭلىدە يەنىلا پۇرسەت تېپىپ قېچىشنى ئويلاپتۇ. بىر كۈنى ئېرىگە خىزىر ئەلەيھىسسالام ئۇچراپتۇ. خىزىر ئەلەيھىسسالام ئۇنىڭغا:

— سىز ئايالىڭىز بىلەن ئارىنى ئۇزمەي ئاتمىش نەچچە يىل ياشىدىڭىز، ئايالىڭىز بولسا سىزدىن قىرىق يىل كەم ياشىدى. ئۇ ياش، شوڭا كۆڭلى ياش يىگىتنى خالىشى، يەنىلا قېچىپ كېتىپ سىزنى ئازابلىشى مۇمكىن. سىز قېرىدىڭىز، ئۇنىڭغا دائىم كۆز ـ قۇلاق بولالمايسىز، بۇ ۋاپاسىز خوتۇنىڭىزنى يېنىڭىزدا بىللە ئېلىپ يۈرىدىغان بىر قۇشقا ئايلاندۇرۇپ بەرسەم قانداق؟ — دەپتۇ.

— ماقۇل، — دەپتۇ ئەر.

خىزىر ئايالنى شاتۇتىغا ئايلاندۇرۇپ قويۇپتۇ. ئاندىن ئەرگە:

— ئەمدى كۆنلىرىڭىزنى بۇ قۇشنى بىلىكىڭىزگە قوندۇرۇپ، گەپ ـ سۆزلىرىنى ئاڭلاپ،

كۆڭلىڭىزنى خۇش قىلىپ ئۆتكۈزۈڭ، — دەپتۇ ـ دە، غايىب بوپتۇ.
ھېلىقى كىشى ئاخىرقى ئۆمرىدە شاتۇتنى يېنىدىن ئايرىماي، يېقىملىق گەپ ـ سۆزلىرىنى ئاڭلاپ، خۇشال ـ خۇرام ياشاپ دۇنيادىن ئۆتۈپتۇ.

ھۆپۈپ

1

زامانلارنىڭ زامانىسىدا، ئۇچار قۇشلار ئارىسىدا بۈركۈت پادىشاھ، قاغا ۋەزىر، ھۆپۈپ قازى ھەم مۆھۈردار دىۋانبېگى ئىكەن. ھۆپۈپ ئىنتايىن تەقۋادار، ئىلىمدە كامالەتكە يەتكەن بولغاچقا، بۈركۈت پادىشاھ ھۆپۈپكە زور شانۇشەۋكەت ئاتا قىپتۇ، چۈنكى بۈركۈت پادىشاھ بىلىملىكلەرگە بەكمۇ ھۆرمەت قىلىدىكەن، ئۇلارنى ئەتىۋارلايدىكەن ۋە ئۇلارغا كۆيۈنىدىكەن. قاغا ۋەزىرمۇ ئۆز ۋاقتىدا ئاجايىپ گۈزەل، چىرايلىق ئىكەن، ئەمما چىرايلىق بولغىنى بىلەن ئىچى تار، كۆڭلى قارا ئىكەن، سۇيىقەست، ھىيلە ـ مىكىر بىلەن كۈننى ئۆتكۈزىدىكەن. بۈركۈت پادىشاھ ھۆپۈپكە بەكمۇ ئامراق بولۇپ، پادىشاھلىقنىڭ ھەرقانداق ئىشلىرىنى ھەل قىلىشتا ھۆپۈپنىڭ پىكرىنى ئالىدىكەن ۋە ئۇنىڭ مەسلىھەتى بويىچە ئىش قىلىدىكەن. بۇ ئىش قارا نىيەت ۋەزىر قاغىنىڭ ئوغىسىنى تېخىمۇ قايناتتىپتۇ، ئۇ ھىيلە ـ مىكىر خالتىلىرىغا پىتنە ـ پاسات دەستۇرلىرىنى توشقۇزۇپتۇ.

قۇشلار ئىچىدە سېغىزخان ئۆزى چىرايلىق بولسىمۇ، تۇراقسىز، شاللاق قۇش ئىكەن. قارا نىيەت ۋەزىر قاغا سېغىزخاننى مىڭبىر ھىيلە ـ مىكىر بىلەن قولغا كەلتۈرۈۋاپتۇ، سېغىزخان ئارقىلىق ئۇچار قۇشلار ئارىسىغا پىتنە ـ پاسات، تەپرىق ـ نىزا، جېدەل ـ ماجىرا ئۇرۇقلىرىنى چېچىۋېتىپتۇ، قاغا بۇ ئارقىلىق بۈركۈت پادىشاھنى ئاغدۇرۇۋېتىپ ئۆزى پادىشاھ بولۇشنى كۆڭلىگە پۈكۈپتۇ.

كۈنلەرنىڭ بىرىدە بۈركۈت پادىشاھ ئۆزىنىڭ يېقىن مۇلازىم ـ سىپاھلىرىنى ئېلىپ شىكارغا مېڭىپتۇ. شىكارغا مېڭىشتىن بۇرۇن ھۆپۈپ مۆھۈردارنى ئۆزىنىڭ ئورنىغا ئوردىنىڭ ئىشلىرىنى بىر تەرەپ قىلىشقا قالدۇرۇپتۇ. بۇنىڭدىن تېخىمۇ بىئارام بولۇپ، ھەسەتتىن ئىچىدە ئوغا ـ زەھەر قاينىغان قاغا ۋەزىر ئۆزىنىڭ شۇم نىيىتىنى ئىشقا ئاشۇرۇشقا كىرىشىپتۇ، ئۇ ئۆزىنىڭ يېقىن شېرىكى سېغىزخان ئارقىلىق ھۆپۈپنى قولغا كەلتۈرۈشكە تىرىشىپتۇ، ئۇنداق قىلىپ ـ مۇنداق قىلىپ، ئاخىر ھۆپۈپنىڭ بېشىنى قايمۇقتۇرۇپتۇ. ھۆپۈپنىڭ كۆزى تورلىشىپ، يولدىن ئېزىپتۇ، ئۇنىڭ قەلەمگە ماھىرلىقى ئاخىر قارا نىيەت قاغا ۋەزىر ئۈچۈن ئىشلەپتۇ.

بۈركۈت پادىشاھنىڭ يوقلۇقىدىن پايدىلانغان قاغا ۋەزىر ئۆزىگە ئەگەشكەنلەرگە ئىلتىپات قىلىپ، ئۆزىگە قارشى چىققۇچىلارغا ھۆپۈپ ئارقىلىق نامە پۈتۈپ، بۈركۈت پادىشاھقا سۇنۇش ئۈچۈن تەييارلىق كۆرۈپ قويۇپتۇ. ھۆپۈپ كېچىسى تۆھمەتنامىنى يازسا، كۈندۈزى بۈركۈت پادىشاھنىڭ قەھر ـ غەزىپىدىن قورقۇپ قۇيرۇقىدا ئۈچۈرىدىكەن.

بۈركۈت پادىشاھ ئوۋدىن قايتىپ كەلگەندىن كېيىن، قاغا ۋەزىرنىڭ زۇلمىغا چىدىيالماي قالغان باشقا قۇشلار بىرلىشىپ ئەرز قىپتۇ. نەتىجىدە قاغا ۋەزىر بىلەن ھۆپۈپ تەييارلاپ قويغان تۆھمەتنامىلىرىنى شاھقا سۇنالماپتۇ. ئەھۋالدىن خەۋەر تاپقان بۈركۈت پادىشاھ قاغىنى «تېشىمۇ ئىچىگە ئوخشاش قارا بولۇپ كەتسۇن، ئىلاھىم» دەپ، ھۆپۈپ موللىنى «ئۆمۈرۋايەت تۆھمەت تۇمشۇقۇڭدا نامە پۈتۈپ،

قويرۇقۇڭدا ئۆچۈرۈپ ئۆتكەيسەن!» دەپ قاغىشتىپتۇ. شۇنىڭدىن كېيىن قاغا بىلەن ھۆپۈپ راست شۇنداق بولۇپ كېتىپتۇ. ئۆزى ئەلك ئىشەنگەنلەرنىڭ قىلغان ھىيلە ـ نەيرەڭلىرىدىن رەنجىگەن بۈركۈت پادىشاھ پادىشاھلىقىنى تاشلاپ، ئېگىز تاغلارنى، قىيالارنى، چوققىلارنى ماكان تۇتۇپ، كۆكنىڭ قەرىدە ئەركىن قانات قېقىپ پەرۋاز قىلىپ خاتىرجەم ئۆتۈپتۇ.

2

ھۆپۈپنىڭ نېمە ئۈچۈن سېسىق پۇرايدىغانلىقى ھەققىدە ئەل ئارىسىدا مۇنداق رىۋايەت بار:

ھۆپۈپ ناھايىتى كۆپ ئوقۇغان ، نۇرغۇن كىتابلارنى تەھلىل قىلغان ، بىلىملىك زاتلارنىڭ بىرى ئىكەن، شۇ بىلىمى بىلەن جامائەت ئىچىدە تونۇلۇپ ، پۈتۈن ئالەمگە پادىشاھ بولغان سۇلايمان ئەلەيھىسسالامغا ۋەزىرمۇ بولغانىكەن. ئۇنىڭ بېشىدىكى تاجى ئەنە شۇ ۋەزىرلىك مەنسىپىنىڭ يادنامىسى ئىكەن . ھۆپۈپ شۇنچە بىلىملىك بولغىنى بىلەن تولىمۇ پىخسىق ، تېجەمەل ئىكەن ، قورسىقىدىكى بىلىمنى باشقىلارغا ئۆگىتىشنى زادىلا خالىمايدىكەن، ھەرقانداق ئىش قىلسا مەخپىي قىلىدىكەن ، باشقىلارنىڭ ئۆگىنىۋېلىشىدىن ئەنسىرەپ ، كېچىلىرى كىشىلەرنىڭ نەزىرى چۈشمەيدىغان ئەسكى تامنىڭ كامىرىغا كىرىپ دۇرۇت ئوقۇيدىكەن ، كىشىلەرنىڭ سورىغان سوئالىغا ئەسلا جاۋاب بەرمەيدىكەن. شۇ سەۋەبتىن ئۇنىڭ قورسىقىدىكى بىلىمى سېسىپ كېتىپ، بۇ پۇراق تېشىغا تېپىپ سېسىق پۇرايدىغان بولۇپ قالغانىكەن .

« بىلگىنىڭنى ئەلدىن يوشۇرما » دېگەن ھېكمەتلىك سۆز شۇنىڭدىن قالغانمىش.

قاغا بىلەن بۈركۈت

بۇرۇنقى زاماندا بىر قىسىم قۇشلار بىر يەرگە يىغىلىپ بەزمە ئويۇشتۇرۇپتۇ ، بەزمىدە ئۇزۇن ئۆمۈر كۆرۈش ھەققىدە پاراڭلىشىپتۇ ۋە ئۆزلىرىنىڭ ئۇزۇن ئۆمۈر كۆرەلمەيدىغانلىقىنىڭ سەۋەبى ۋە ئۇزۇن ئۆمۈر كۆرۈشنىڭ سىرى ھەققىدە ئىزدىنىپ، كېلەر يىلى ئۆتكۈزۈلىدىغان بەزمىدە ئۆزى ئىزدەنگەن ۋە يولۇققان مەسىلىلەرنى ئوتتۇرىغا قويىدىغان بولۇشۇپتۇ. بۇ بەزمىگە قاغا ۋە بۈركۈتمۇ قاتناشقانىكەن.

بەزمىدىن كېيىن بۈركۈت ئاسمان قەرىدە ئۇچۇپ، يەر ـ زېمىننى كەڭ ـ كۇشادە ساياھەت قىلىپ يۈرۈپتۇ ۋە بىر كۈنى قاغا بىلەن ئۇچرىشىپ قاپتۇ.

— سەن قۇشلار ئىچىدىكى ئۇزۇن ئۆمۈر كۆرىدىغان قۇشنى ئۇقۇشتۇڭمۇ؟ — دەپ سوراپتۇ بۈركۈت قاغىدىن. قاغا:

— نۇرغۇن قۇشلارنى كۆردۈم، ھەممىسى مېنىڭدىن ئۇزۇن ئۆمۈر كۆرمەيدىكەن، — دەپتۇ .

— سەن قانچىلىك ئۆمۈر كۆرىدىكەنسەن؟ — دەپتۇ بۈركۈت.

— يۈز يىل ئۆپچۆرىسىدە.

بۈركۈت بۇنى ئاڭلاپ يەنە باشقا قۇشلارنىڭ ئەھۋالىنى ئۇقۇشماقچى بولۇپ ئۇچۇپ كېتىپتۇ. بەزمىنىڭ ۋاقتى يېقىنلىشىپتۇ. بۈركۈت بىر كۈنى سەيلە قىلىپ ئۇچۇپ يۈرۈپ، يىراقتا بىر توپ قۇشلارنى كۆرۈپتۇ. بۈركۈت ئۇچۇپ بېرىپ قارىسا، بىر توپ قاغىلار دالاغا تاشلىۋېتىلگەن ئېشەك تاپىغا

ئۆلىشۋېلىپ يەۋاتقۇدەك. بۈركۈت بۇنى كۆرۈپ قاتتىق سەسكىنىپتۇ ـ دە، ئۇچۇپ كېتىپتۇ. قۇشلار بەزمىسى ئاخىر يېتىپ كېلىپ، قۇشلار ئۆزئارا ئۆزۈن ئۆمۈر كۆرۈشنىڭ سىرلىرى ھەققىدە ئىزدەنگەنلىرىنى سۆزلەشكە باشلاپتۇ. ھېلىقى قاغا ماختىنىپ تۇرۇپ:

— قۇشلار ئىچىدە مەندەك ئۇزۇن ئۆمۈر كۆرىدىغىنى يوق ئىكەن، ـ دەپتۇ. بۇنى ئاڭلىغان بۈركۈت ھەممەيلەنگە ئاڭلىتىپ :

— قاغا راستلا ئۇزۇن ئۆمۈر كۆرىدىكەن، لېكىن ئۇ ئېشەك تاپنى يەپ يۈز يىل ئۆمۈر كۆرىدىكەن. بۇنىڭدىن كۆرە پاكىز نەرسىلەرنى يەپ بىر يىل ئۆمۈر كۆرگەن ئارتۇق ئەمەسمۇ ! — دەپتۇ. ھەممە قۇشلار بۈركۈتنىڭ سۆزىنى ئالقىشلاپتۇ. ماختانچاق قاغا بولسا يەرگە قارىغىنىچە ھېچ نەرسە دېيەلمەپتۇ. قاغىنىڭ بۈركۈتنى كۆرسە بېشىنى كۆتۈرەلمەي، ئۇنىڭدىن قېچىپ يۈرۈشى سۇ سەۋەبتىنمىش.

سۇندۇكنىڭ تەقدىرى

ئۇچار قۇشلار دۇنياسىدا بۈركۈت پادىشاھ بولۇپ دەۋران سۈرگەن ۋاقىتتا مۇنداق بىر ۋەقە بوپتۇ:

بىر كۈنى بۈركۈت شاھ ئېگىز تاغ چوققىسىدىكى سەلتەنەتلىك تەختىدە ھەيۋەت بىلەن ئولتۇرۇپ، ئۆتكۈر كۆزلىرىنى قۇشلارنىڭ ئالەمگە يوگۇرتۇپ، ھەممە جانۇ ـ جانىۋارلارنىڭ شاد ـ خۇرام بەزمە قۇرۇپ، گۈزەل باغ ـ بوستانلار ئارا خەندان ئۇرۇشۇپ، قەھ ـ قەھ سېلىشىۋاتقىنىنى كۆرۈپ، مەمنۇنلۇق بىلەن پەيز سۈرۈۋاتقانىكەن. شۇ ئەسنادا بىر ئېگىز، بىر پەس ئۇچۇپ، ئالاقزەدە بولغان ھالدا سۇندۇك كىرىپ كەپتۇ ـ دە، داد ـ پەرياد سېلىپ، بۈركۈت شاھقا مۇنداق ئەرز بايان قىپتۇ:

— ئەي پەلەكنىڭ جەسۇر پالۋانى، جىمىكى ئۇچار قۇشلارنىڭ شاھى سۇلتانى، كەمىنىلىرىنىڭ سۆزىگە قۇلاق سالغايلا !

بۈركۈت شاھ سۇندۇكنىڭ لاغىلداپ تىترەۋاتقان ئەنسىز قىياپىتىگە قاراپ بىتاقەت ھالدا:

— سۆزلە ! — دەپ ئىجازەت بېرىپتۇ.

سۇندۇك ئەتراپىغا ئالمان ـ تالمان كۆز تاشلىۋالغاندىن كېيىن، تىلىنى چايناپ مۇنداق دەپتۇ:

— شانۇ ـ شەۋكەتلىك شاھىم، ئۆزلىرىنىڭ شاپائەتلىك، سائادەتلىك دەۋرانلىرىدا بارلىق جانۇ ـ جانىۋارلار ئۆز تىرىكچىلىكىمىز بىلەن كۈنسايىن روناق تېپىپ، گۈل ـ چىمەنلەر ئارىسىدا يايراپ، خۇش ـ ـ يېقىملىق سايراپ، بەزمە قۇرۇۋاتاتتۇق. ئارىمىزدىن سېغىزخان بىلەن ھۆپۈپ بىزگە زادى ئارام بەرمىدى، سېغىزخان كۈنبويى شاراقشىپ، تويتىن چىققۇېلىپ ئەگىپ يۈرۈپ، بەزمىمىزنىڭ پەيزىنى قاچۇرۇپ تىنچلىقىمىزنى بۇزدى. ھۆپۈپ بولسا بەتبۇي، سېسىق پۇراق تارقىتىپ، بىزنىڭ خۇش پۇراقلىق گۈللەرنىڭ ھىدىدىن ئەركىن، بەھۇزۇر نەپەس ئېلىشىمىزغا دەخلى ـ تەرۇز يەتكۈزدى. پۈتكۈل قۇشلار بۇ ئىشتىن قاتتىق خاپا بولۇپ، ئۇ ئىككىسىگە ئېتىراز بىلدۈرۈشمەكتە. مەن ئۇ ئىككى بەچچىغەرنىڭ قىلمىشلىرىغا قاتتىق دەرغەزەپ بولۇپ، جانابلىرىنىڭ ئالدىغا كەلدىم. ئەدلى ـ ئادالەتلىك ھۆكۈملىرى بىلەن ئۇلارنىڭ جاجىسىنى بەرگەيلا!

— بۇ سۆزنى ئاڭلىغان بۈركۈت شاھ، قۇشلارنىڭ خۇش كەيپىنى بۇزغان مەلئۇنلارغا غەزەپلىنىپ، كۆزلىرىدىن ئوت چاقنىتىپتۇ. ئۇ دەرھال تۆمۈر تۇمشۇق، قارىغوجا قاتارلىق ياساۋۇللىرىنى چاقىرتىپ،

سېغىزخان بىلەن ھۆپۈپنىڭ كاللىسىنى تېنىدىن جۇدا قىلىشقا بۇيرۇپتۇ. بۇنى ئاڭلىغان ئاق تۇرنا ۋەزىر ئەزەم خۇش تەبەسسۇم بىلەن شاھ ئالدىغا كېلىپ تەزىم بەجا كەلتۈرگەندىن كېيىن مۇنداق دەپتۇ:

— ئۇلۇغ شاھىم، ئاچچىقنى يەڭگەن باتۇردۇر. بۇ ئىشقا پېقىرنىڭ باشقىچە پىكرىم بار. مالال كۆرمەي ئاڭلاپ مۇھاكىمە قىلىپ باقسىلىكەن. دېمەكچىمەنكى: باشنى كەسمەك ئاسان، لېكىن ئۇنى تەنگە ئۇلىماق تەس. مېنىڭچە، ھەرقانداق ئىشنى قىلىشتىن بۇرۇن شۇ ئىشنىڭ مۇددىئاسى، باش - ئايىغىنى، ئاقىۋەتىنىڭ قانداق بولىدىغانلىقىنى مۇلاھىزە قىلىپ، ئويلىشىپ، تەكشۈرۈپ، تەكتىگە يەتمەك زۆرۈردۇر. شۇڭا، سېغىزخان بىلەن ھۆپۈپنى چاقىرىپ ئەھۋالنى ئوقۇشۇپ باقساق.

بۇركۇت شاھقا ئاقىلانە مەسلىھەتلەرنى بېرىپ، ئۆز خاندانلىقىنى بالايىئاپەتتىن ئامان ساقلاپ كېلىۋاتقان ئاق تۇرنا ۋەزىرنىڭ ئېيتقانلىرىغا ماقۇل بولۇپ، پەرمانىنى ئۆزگەرتىپتۇ - دە، سېغىزخان بىلەن ھۆپۈپنى چاقىرىپ كېلىشكە بۇيرۇق قىپتۇ. سېغىزخان بىلەن ھۆپۈپ دەرھال شاھ ھوزۇرىدا ھازىر بولۇپ، شاھقا تەزىم بەجا كەلتۈرۈپتۇ.

— سەن نېمىشقا تۇپتىن چىقىۋېلىپ، ھەر ياندا شاراقشىپ يۈرۈپ، قۇشلار بەزمىسىگە دەخلى - تەرۇز يەتكۈزدۈڭ؟

سېغىزخان مۇنداق جاۋاب بېرىپتۇ:

— شەپقەتلىك شاھىم، پېقىر ھەزرەتلىرىنىڭ «دۇنيادا بىر كۈن ھايات ئىكەنسەن ، شۇ ئۆمرۈڭدە ياخشىلىقتىن ئىز قالدۇر» دېگەن پەندى - نەسىھەتلىرىنى دىلىمغا پۈكۈپ قوۋم - قېرىنداشلىرىمغا، دوست - بۇرادەرلىرىمگە ياخشىلىقتىن بېشارەت بېرىپ كېلىۋاتىمەن. ھەرگىزمۇ يامانلىق ئويلىغىنىم يوق.

بۇ سۆزدىن بۈركۈت شاھنىڭ بىرئاز دىلى يۇمشاپ، يەنە سوراپتۇ:

— قېنى ئېيتە، قېرىنداشلىرىڭغا قانداق ياخشىلىقتىن بېشارەت بەردىڭ؟

— ئۇلۇغ شاھىم، — دەپتۇ سېغىزخان، — پېقىر جاھان كېزىپ يۈرۈپ، قېرىنداشلىرىمغا ئەزىز مېھماندىن بېشارەت بېرىپ كېلىۋاتىمەن، ئۇلار ئاۋازىمنى ئاڭلىغاندىن كېيىن يۈرەكلىرى سۆيۈنۈپ، نازۇنېمەتلەرنى تەييارلاپ، مېھمان كۈتۈشكە تەرەددۇت قىلىشىدۇ. مەن ئۆز ئۆمرۈمدە تۆت خىل ئەزىز مېھمان ئۈچۈن خەۋەر يەتكۈزۈشنى ئىنتايىن خۇشاللىق ئىش دەپ بىلىمەن، ئۇلارنىڭ بىرىنچىسى، ئاتا - ئانىدۇر. ئىككىنچىسى، پىر - ئۇستازدۇر. ئۈچىنچىسى، قوۋم - قېرىنداشتۇر. تۆتىنچىسى، ۋاپادار يارۇ - دوستلاردۇر.

بۇ سۆزلەرنى ئاڭلىغان بۈركۈت شاھ سېغىزخاننىڭ ساپ دىل، سەمىمىيلىكىگە قايىل بولۇپ، نۇرغۇن ئىنئاملارنى بېرىپ ئۇزىتىپتۇ. ئاندىن ھۆپۈپتىن سوراپتۇ:

— سەن قۇشلار ئارىسىدا سېسىق پۇراق تارقىتىپ، ھاۋانى بۇلغاپسەن. بۇ نېمە قىلغىنىڭ؟

— كەرەملىك شاھىم ، دەپتۇ ھۆپۈپ ، — مېنىڭ بەدىنىم ئازراق سېسىق پۇرىسىمۇ، لېكىن نىيىتىم رۇس، دىلىم پاكتۇر. چۈنكى، مەن باشقىلارغا زىيان - زەخمەت يەتكۈزىدىغان، زەپتە - زىرائەت، گۈل - گىياھلارنىڭ يىلتىزىنى قىرىدىغان ھەر خىل زىيانداش قۇرتلارنى ئۆزۈمگە ئوزۇق قىلىپ قېرىنداشلىرىمنىڭ رىزقىنى زىيان - زەخمەتتىن ساقلايمەن. لېكىن، قۇشلار دۇنياسىدا شۇنداق ھىيلىگەر، زەھەرلىك مەخلۇقلار باركى، كۈنۈ - تۈن پىتنە تېرىپ، ئىناقلىق بىلەن تولغان گۈزەل مۇھىتنى بۇلغاپ، تىنچسىزلىق ئۇرۇقىنى تېرىيدۇ، يەنە شۇنداقلارمۇ باركى، پەي - قاناتلىرى ئاپپاق

بولسىمۇ، دىلى قارا، ئۇنداقلار ئۆز ھەمراھلىرىنى تىكەنلەرگە، ئازغانلارغا قوندۇرۇپ نازۇك بەدەنلىرىنى قان قىلىدۇ، قىسماق ۋە تۇزاقلارغا باشلاپ بېرىپ جېنىغا زامىن بولىدۇ. مانا شۇنداقلار ھەقىقىي سېسىق پۇراق تارقاتقۇچىلاردۇر. شاھ ئالىيلىرى، پېقىر ئۇلاردەك ئەمەستۇرمەن .

بۇركۈت شاھ ھۆپۈپنىڭ مەنىلىك سۆزلىرىنى ئاڭلىغاندىن كېيىن، ئۇنىڭ بۇ خىل پىداكارلىق روھىغا ئاپىرىن ئوقۇپتۇ، ئۇنىڭغىمۇ ئىنئام بېرىپ قايتۇرۇپتۇ.

ئاق تۇرنا ۋەزىر سۇندۇكنىڭ نېمە ئۈچۈن چېقىمچىلىق قىلغانلىقىنى تەكشۈرۈپ، ئەھۋالنى بۇركۈت شاھقا مەلۇم قىپتۇ: سۇندۇك ئەسلىدە قولىدىن ھېچقانداق ئىش كەلمەيدىغان، ئەمما ئۆزىگە ھېچنېمىنى تەڭ قىلمايدىغان، ھەممىدىن قۇسۇر ئىزدەيدىغان ، پىتنە تېرىپ جاڭجال چىقىرىپ تاماشا كۆرىدىغان، ئۆزىگە ھەل بېرىشكە ماھىر، ئۇچىغا چىققان مەككار، رەڭۋاز ئىكەن. ئۇ ھەممىشە كېچىسى ئاسمان ئۆرۈلۈپ بېشىمغا چۈشۈپ كېتەرمۇ دەپ ئەندىشە قىلىسىمۇ، باشقىلارغا ھەيۋە قىلىپ، پۇ ئېتىپ ئاسماننى تېرەپ تۇرىمەن دەپ يىڭنىدەك پاچاقلىرىنى ئاسمانغا قارىتىپ ياتىدىكەن، قۇيرۇقۇم بىلەن يوز گەز مۇزنى يېرىۋېتىمەن دەپ لاپ ئۇرىدىكەن.

بۇركۈت شاھ سۇندۇكنىڭ قىلمىشلىرىنى پاش قىلىپ، تېگىشلىك جاجىسىنى بېرىپ، باشقىلارنى ئۇنىڭدىن ئىبرەت ئېلىشقا بۇيرۇپتۇ. ياخشىلار ئىشىنى، يامانلار بېشىنى يەپتۇ. بۇ ۋەقەدىن كېيىن قۇشلار دۇنياسىدا ئىناقلىق كۆچىيىپ بارچە شاد ـ خۇرام، بەختىيار ئۆتۈشۈپتۇ.

خوراز بىلەن توز

رىۋايەت قىلىنىشىچە، بۇرۇنقى زاماندا بىر ئورمانلىق بولۇپ، ئورمانلىقتا خوراز بىلەن بىر توز ياشايدىكەن. ئۇلار بەكمۇ ئىناق ئۆتىدىكەن، بىر ـ بىرىنىڭ ھالىغا يېتىدىكەن. بۈگۈنكى كۈندىكى توزنىڭ چىرايلىق پەيلىرى ۋە تاجى ئەسلىدە خورازنىڭ ئىكەن . توز بۈگۈنكى خورازنىڭ سىياقىدا ئىكەن. توز ئاق كۆڭۈلدەك كۆرۈنگىنى بىلەن ، خورازنىڭ گۈزەل رۇخسارىغا ھەسەت قىلىپ يۈرىدىكەن ، ئېپىنى تېپىپ خورازنىڭ ئاشۇ چىرايلىق كىيىمىنى ئېلىۋېلىشنى ئويلايدىكەن .

كۈنلەرنىڭ بىر كۈنى بۇ ئورمانلىقتا توي بولۇپ، خوراز بىلەن توزنىمۇ چاقىرىپتۇ، بىراق خورازنىڭ مۇھىم ئىشى چىقىپ قېلىپ تويغا بارالماپتۇ، توز خورازنىڭ كىيىملىرىنى بېرىپ تۇرۇشنى سوراپتۇ. خوراز ئاق كۆڭۈل ھەم ساددا بولغاچقا، كىيىملىرىنى توزغا خۇشاللىق بىلەن سېلىپ بېرىپتۇ. توز تويدا خورازنىڭ كىيىمى بىلەن بارلىق مېھمانلارنىڭ ھەۋىسىنى قوزغاپتۇ ھەم ئالاھىدە كۆتۈۋشكە ئىگە بوپتۇ. تويمۇ توگەپتۇ. توزنىڭ بۇ چىرايلىق كىيىملەرنى خورازغا زادىلا قايتۇرۇپ بەرگۈسى كەلمەپتۇ. ئاخىر ئۇ كىيىملەرگە مەڭگۈ ئىگە بولۇش ئۈچۈن خورازدىن ئايرىلىپ ئورمانلىقنىڭ يىراق جايلىرىغا كېتىپ قاپتۇ. شۇنىڭدىن باشلاپ تا ھازىرغىچە توز خورازنىڭ كىيىملىرىنى قايتۇرۇپ بەرمەپتۇ، بىراق ئۇنىڭ كۆنلىرى بەكمۇ ئەندىشىدە ئۆتىدىكەن. خورازنىڭ كۆرۈپ قېلىشىدىن قورقۇپ ھازىرغىچە ئورمانلىقتىن چىقالمايدىكەن.

قاغا نېمە ئۈچۈن قارا

بۇرۇن قاغا ھازىرقىدەك قارا ئەمەس، تولىمۇ گۈزەل بىر قۇش ئىكەن. ئۇنىڭ بەدىنىدىكى رەڭگارەڭ پەيلەر قۇياش نۇرىدا تېخىمۇ گۈزەل ۋە چىرايلىق بولۇپ كۆرۈنىدىكەن.

بىر كۈنى توز، بۇلبۇل، شاتۇتى ۋە سېغىزخانلار قاغىنىڭ چىرايلىقلىقىغا مەستلىكى كېلىپ ئۇنى ماختاپتۇ:

— ئاداش، سېنىڭ پەيلىرىڭ بەك چىرايلىق جۇمۇ، ھەممە قۇشلار ساڭا زوقلىنىپ قارىشىدۇ.

قاغا بۇ گەپنى ئاڭلاپ گېدىيىپ تۇرۇپ:

— نېمە ئۈچۈن سىلەرنىڭ پەيلىرىڭلار مۇنچىۋالا سەت؟ نېرى تۇرۇڭلار، نېرى. مەن ئۈچۈن، بولمىسا سىلەر مېنىڭ پەيلىرىمنى پاسكىنا قىلىۋېتىسىلەر، — دەپتۇ - دە، ئۇچۇپ كېتىپتۇ. ئۇ ئۇچۇپ كېتىۋېتىپ مۇنداق ناخشا ئېيتىپتۇ: « قۇشلار گۈزەل ، قۇشلار گۈزەل، ئورماندا يالغۇز مەنلا گۈزەل».

بىر كۈنى ئورمانلىقتا لاۋۇلداپ گۈلخان يېنىپتۇ. قۇياش نۇرى ئوت ئۈستىگە چۈشۈپ قىزىل ، سېرىق، كۆك، يېشىل، سۆسۈن رەڭنى پەيدا قىپتۇ. بۇنى كۆرگەن قاغا بېشىنى كۆتۈرۈپ، كۆيۈۋاتقان ئوتقا: «سەن قايسى قۇش؟ مەن بىلەن گۈزەللىك تالاشماقچى بولۇۋاتامسەن؟!» دەپ ۋارقىراپتۇ. ئوتتىن زۇۋان چىقماپتۇ. قاغا دەرغەزەپ بولۇپ ئوتقا قاراپ ئېتىلىپتۇ ۋە بىراقلا گۈلخان ئىچىگە كىرىپ كېتىپتۇ. ئۇنىڭ بەدىنىگە ئوت تۇتىشىپ پەيلىرى كۆيۈپ كېتىپتۇ. قاغا بۇنىڭغا چىدىماي «قاق - قاق ... » دەپ ۋارقىرىغىنىچە بەدىنىدىكى ئوتنى ئۆچۈرمەك بولۇپ يەرگە دومىلاپتۇ، گۈزەل پەيلىرىنىڭ ھەممىسى كۆيۈپ تۈگەپ، قاپقارا بولۇپ قاپتۇ. شۇنىڭدىن باشلاپ قاغىنىڭ پەيلىرى قارا بولۇپ قالغانىكەن.

پاختەك قانداق پەيدا بولغان

1

پاختەك بۇرۇنقى زاماندا خىزىر ئەلەيھىسسالامنىڭ كېلىنى ئىكەن. پاختەكنىڭ ئەسلىي ئىسمى بەختىخان ئىكەن. بۇلارنىڭ ئاتا - بالىلىق مۇناسىۋىتى ناھايىتى ياخشى ئىكەن. كۈنلەردىن بىر كۈنى خىزىر ئەلەيھىسسالام ھەممە بالىلىرىنى ئۆز ئۆيىگە چاقىرىپ ھەمداستىخان بوپتۇ ۋە ئۆزئارا ھال - مۇڭ بولۇشۇپتۇ . تاماق تەييار بوپتۇ. بەختىخان ئۆزرىقنى ئېلىپ، مۇرىسىگە لۆڭگە ئارتىپ، ئەڭ ئالدى بىلەن خىزىر ئەلەيھىسسالامنىڭ قولىغا سۇ قۇيۇپتۇ. سۇ قايناق بولغاچقا، خىزىر ئەلايھىسسالامنىڭ قولى كۆيۈپ قاپتۇ، خىزىر ئەلايھىسسالام ۋارقىراپ تاشلاپتۇ ۋە دەرغەزەپ بولۇپ: «ئىلاھىم پاختەك بولۇپ كەتكەيسەن!» دەپ قارغاپتۇ. بەختىخان شۇ ھامان پاختەككە ئايلىنىپ قاپتۇ، مۇرىسىدىكى لۆڭگىمۇ شۇ پېتى قالغانىكەن. پاختەكنىڭ بوينىدىكى بەلدەم ئەنە شۇ چاغدا قالغان لۆڭگە ئىكەن.

2

بۇرۇننىڭ بۇرۇنىسىدا بىر تەقۋادار ئايال ئۆتكەنىكەن. بۇ ئايالنىڭ بىر يالغۇز ئۆگەي قىزىدىن بۆلەك ھېچنېمىسى يوق ئىكەن. ئۇلار يىپ ئېگىرىپ سېتىپ غېرىبلىقتا كۈن ئۆتكۈزىدىكەن.

بىر كۈنى ئايالغا ئەلگەك لازىم بولۇپ قېلىپ قىزىنى قوشنىسىنىڭكىدىن ئەلگەك ئاچىقىشقا بۇيرۇپتۇ. قىز كىرىپ كېتىپ چىقماپتۇ. ھېلىقى ئايال قاراپ باقاي، نېمە ئىش بولغاندۇ؟ دەپ قوشنىسىنىڭ ئۆيىگە كىرسە، قىزى ھويلىدا ئۇزۇن كۆڭلەك كىيىپ، يۈزىگە ياغلىق ئارتىپ ئولتۇرغۇدەك. بۇنى كۆرۈپ ئايال ھەيران بولۇپ:

— بۇ نېمە ئىش ؟ — دەپ سوراپتۇ. ئەسلىدە قىز ئەلگەككە چىقىپ قوشنىسىنىڭ ئوغلىنى ياقتۇرۇپ قېلىپ توي قىلىشۋالغانىكەن. ئايال ناھايىتى غەزەپلىنىپ، قىزىنى ئۆيىگە ئاچىقىپ كېتىپتۇ ھەم قىزىغا:

— مەن سېنى كىچىك ۋاقتىڭدىن تارتىپ بېقىپ چوڭ قىلسام، مەندىن سورىماي ئەرگە تېگىۋالدىڭمۇ؟ — دەپ ئاچچىقلاپتۇ ھەم ئەلگەك بىلەن قىزىنىڭ بېشىغا شۇنداق ئۇرغانىكەن، ئەلگەك قىزىنىڭ بوينىغا كىيىلىپ قاپتۇ. ئايال دەرغەزەپ بولۇپ:

— خۇدايىم ھايۋان بولۇپ كەتكەيسەن ! — دەپ قارغاپتۇ. قىز شۇ ھامان بىر پاختەككە ئايلىنىپ قاپتۇ. ھېلىقى ئەلگەك ئۇنىڭ بويىنىدا بەلگە بولۇپ قاپتۇ.

«ئەلگەككە چىقىپ ئەرگە تېگىپتۇ» دېگەن تەمسىل شۇنىڭدىن قالغانىكەن.

3

كۆپ زامانلار ئىلگىرى بىر كاتتا ئۆلىما باي كىشى ئۆتكەنىكەن. ئۇنىڭ بىرنەچچە دېدەك، چاكارلىرى بار ئىكەن. ئۇ نېمىگە دۇئا قىلسا، شۇ نەرسە سۈرىتى مۇبەددەل بولۇپ قالىدىكەن. ئۆلىمانىڭ ئاشۇ دېدەك - چاكارلىرىنىڭ ئىچىدە بەختىخان ئىسىملىك چىرايلىق بىر قىز بولۇپ، ئۇنى بۇ ئائىلىدىكى كىشىلەر «بەختەك» دەپ ئاتىشىدىكەن.

بەختىخاننىڭ ياخشى كۆرگەن يىگىتى مۇشۇ ئائىلىدىكى مالاي بولۇپ، ئۇلار ۋاقىت تاپسىلا پات - پات ئۇچرىشىپ، سىردىشىدىكەن. بەختىخان بىر كۈنى سوغىسىنى كۆتۈرۈپ، بوينىغا يوللۇق ياغلىقنى ئوراپ سۇغا چىققانىكەن، سۇ بويىدا ياخشى كۆرگەن يىگىتى تۇرغۇدەك. ئۇ يىگىت بىلەن ئۇچرىشىپ ۋە ئۇنىڭ بىلەن پاراڭ سېلىشىپ بىرئاز ھايال بولۇپ قاپتۇ. ئۆلىما باي ئۇنىڭ پاتراق كىرمىگىنىگە ئاچچىقلاپ، ئۇنىڭ كەينىدىن ماراپ چىقىپتۇ ۋە ئىككىسىنى مۇڭدىشىپ ئولتۇرغان يېرىدە تۇتۇۋاپتۇ. باي يىگىتنى قاتتىق ئۇرۇپ، ھوشسىزلاندۇرغاندىن كېيىن بەختىخاننى قاتتىق ئەيىبلەپ، بىر دۇئا قىلغانىكەن، بىچارە قىز شۇئانلا پاختەككە ئايلىنىپ كېتىپتۇ ۋە يىگىتنىڭ ئەتراپىدا ئايلىنىپ، چۆرگىلەپ، بۇقۇلداپ سايراپ كېتىپتۇ. ئەل - مەھەللە بۇ بىر جۈپ ئاشىق - مەشۇقنىڭ تەقدىرىگە قاتتىق ئېچىنىپتۇ، ئۆلىما بايغا نەپرەت ئوقۇپتۇ. شۇنىڭدىن ئېتىبارەن بۇ قۇشنىڭ ئىسمى «بەختەك»كە، كېيىنچە بولسا «پاختەك»كە ئۆزگىرىپ كەتكەنىكەن. شۇڭا، پاختەك ھەمىشە ئاشىقىنى سېغىنىپ بۇقۇلداپ سايرايدىكەن. پاختەكنىڭ بوينىدىكى ئالا بالداق بەلگە بولسا ئۇنىڭ شۇ چاغدىكى بوينىغا ئورىۋالغان ياغلىقى ئىكەن.

ئېيتىپ بەرگۈچى: قەشقەر يېڭىشەھەر ناھىيە يامانيار يېزىسىدىن سەيلىخان يۈسۈپ.

توپلاپ رەتلىگۈچى: قەشقەر يېڭىشەھەر ناھىيەلىك رادىيو - تېلېۋىزىيە ئىدارىسىدىن سابىرجان سېيىت.

ئەقلدن بۆلەكگە ھۆرمەت بولمغايى،

ئەقلسز ئادەم ئۇبىر ئۇچۇملا لايى.

ھەركىمنىڭ كىيىمى بولۇر ئۇستىدە،

ئەقلىق، بىلىملىك ئەزىز ئەسلىدە.

297 唯有智者受到人们的尊敬，
无智慧者和泥巴没有两样。

299 你瞧，世人都 以华服装饰自己，
有知有智者以内秀而受人崇尚。

297 Honor and esteem are all for the intelligent.
The ignorant is s mere handful of clay.

299 Any man may don a cloak of honor, but true
nobility belongs to the man of wisdom and intellect.

««قۇتادغۇبىلىك» تىن ئۈزۈندىلەر» دىن ئېلىندى. قۇربانجان يۈزى ...

81-402

源 泉 (布拉克)

بۇلاق

(维吾尔文) 总173期

(قوش ئايلىق ژۇرنال) ئومۇمىي 173-سان

BULAK A BIMOUNTHLY JOURNAL IN UIGHUR LANGUAGE

主编：买买提江·马合木提 副主编：穆合塔尔·马木提

باش مۇھەررىر: مۇھەممەتجان مەخمۇت مۇئاۋىن باش مۇھەررىر: مۇختار مامۇت

新疆人民出版社编辑出版
（乌鲁木齐市解放南路348号）
乌鲁木齐市鑫五方包装彩印有限公司
乌鲁木齐市邮局发行
中国国际图书贸易总公司国外发行
全国各地邮局订阅

شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى تۈزدى ۋە نەشر قىلدى
(ئۈرۈمچى شەھىرى جەنۇبىي ئازادلىق يولى 348-نومۇر)
ئۈرۈمچى ئالتۇن كۆزنەك رەڭلىك باسما چەكلىك شىركىتى
ئۈرۈمچى شەھەرلىك پوچتا ئىدارىسى تارقىتىدۇ
جۇڭگو خەلقئارا كىتاب سودىسى باش شىركىتى چەت ئەللەرگە تارقىتىدۇ
جايلاردىكى پوچتىخانىلار مۇشتەرى قوبۇل قىلىدۇ

国内统一连续出版物号：CN65-1063/I
国际标准连续出版物号：ISSN 1005-0876
国外发行号：Q1118 邮政编码：830001
邮政代码：58-108 定价：8.50元
广告经营许可证号：6500006000043

مەملىكەت بويىچە بىرلىككە كەلگەن ژۇرنال نومۇرى: CN65-1063/I
خەلقئارالىق ئۆلچەملىك ژۇرنال نومۇرى: ISSN 1005-0876
چەت ئەللەرگە تارقىتىش ۋاكالەت نومۇرى: Q1118 پوچتا نومۇرى: 830001
پوچتا ۋاكالەت نومۇرى: 58-108 باھاسى: 8.50 يۈەن
ئېلان تىجارىتى ئىجازەتنامىسى نومۇرى: 6500006000043